

Filozofie, ekonomie, politologie, sociologie, psychologie, historiografie

MARATHON

4/2006

číslo 68

**Teoretický časopis věnovaný otázkám postavení
člověka ve světě, ve společnosti, v současném dění**

Obsah:

1. ÚVODNÍ POZNÁMKA	2
2. HLAVNÍ MATERIÁLY	4
Možnosti postmoderní filosofie (PETR WAWROSZ).....	4
Možnosti postmoderní filosofie podle Petra Wawrosze (Stanislav Heczko)	22
Jak využít postmoderní filosofii a kdo ji zneužívá (Radim Valenčík)	23
"Jsme básníci postmoderní..." (Jan Zeman)	25
NĚKOLIK POZN. K PROBLEMATICE EKONOMIE A ŽIVOTNÍHO PROSTŘEDÍ (J. P. KROUPA)...	26
Na prahu páté Kondratěvovy vlny? (Radim Valenčík)	27
Mohou za nezaměstnanost v SRN skutečně hlavně zelení? (Jan Zeman).....	28
ILUZE EKONOMICKÉHO RŮSTU (JAKUB PIKNA)	28
Pár poznámek k textu J. Pikny (Pavel Sirůček).....	32
OBEČNÁ TEORIE REDISTRIBUČNÍCH SYSTÉMŮ (R. BEDRETDINOV, R. VALENČÍK, P. WAWROSZ)	33
AKTUÁLNÍ TÉMA: VOLBY 2006	37
VOLIČI NECHTĚJÍ SOCIÁLNÍ DEMOKRACII Č. 2 (PAVEL SIRŮČEK).....	38
KSČM A VOLBY V ROCE 2006 (FANTIŠEK NEUŽIL).....	39

MARATHON

Internet: <http://valencik.cz/marathon>
<http://misc.eunet.cz/marathon>

Vydává:

Radim Valenčík
jménem Otevřené společnosti příznivců
časopisu MARATHON

Vychází od listopadu 1996

Registrační značka: MK ČR 7785

ISSN 1211-8591

Redigují:

Vladimír Prorok
e-mail: prorok@vse.cz
Pavel Sirůček
e-mail: sirucek@vse.cz
Radim Valenčík (224933149)
e-mail: valencik@cbox.cz

Redakce a administrace:

Radim Valenčík, Ostrovní 16
110 00 Praha 1
tel.: 224933149
e-mail: valencik@cbox.cz

MARATHON is a bi-monthly Internet magazine founded in Prague at the end of 1996. Its aim is to help to clarify, from central and east European perspective, the reasons of present entanglement of the world developments, and participate in the search for prospective solutions.

About 120 authors contribute to the magazine on a regular basis and more write for it occasionally. So far MARATHON has been published in Czech with occasional documentation annexes in English or German. English summaries of articles are envisaged based on specific interests of readers.

Themes most often treated in the magazine include human capital, investments in education and other forms of human capital, nature and consequences of globalization, new approaches in economic theory (an attempt for synthesis of seemingly disparate concepts of K. Marx, J. Schumpeter, M. Friedman, G. Becker and R. Reich with regard to role played by innovations and the search for new space for economic growth), etc. Several specific projects of human capital investments have been developed on the basis of concepts analyzed in MARATHON. The magazine can be accessed at:

<http://valencik.cz/marathon>

E-mail contact: valencik@cbox.cz

Do rukou se vám dostává časopis Marathon 4/2006. Jako obvykle, nejdřív některá základní sdělení:

- Zatím je časopis šířen finančně nenáročnými formami - několik xerokopií, prostřednictvím disket, zasílán prostřednictvím fax modemu, prostřednictvím sítě INTERNET (<http://valencik.cz/marathon>).

- Časopis vychází jednou za dva měsíce, vždy 15. dne prvního z dvojice měsíců, které jsou po sobě. Nejbližší řádné číslo (5/2006) bude vydáno a objeví se na Internetu 15. září 2006.

- Rozsah časopisu je 40 stran tohoto formátu, což odpovídá přibližně 120 stranám standardního formátu.

- Kontaktní spojení, na kterém lze získat podrobnější informace o časopisu, vyjádřit připomínky, zaslat příspěvek apod., je (prozatím) prostřednictvím domácího telefonu: 224933149 (R.Valeník).

- Příspěvky, případně připomínky a náměty, vzkazy redakci apod. lze rovněž zasílat na e-mailovou adresu: valencik@cbox.cz.

- V srpnu 1997 byl Marathon registrován ministerstvem kultury ČR, na vyžádání je distribuován užšímu okruhu čtenářů v běžné časopisecké podobě, je rovněž k dispozici v Národní knihovně v Praze Klementinu.

- V časopisu jsou uveřejňovány materiály vzniklé při řešení projektu GA ČR Investování do sociálního kapitálu a efektivnost (402/06/1357).

- Od počátku roku 2006 je Marathon vybaven redakčním systémem, prostřednictvím kterého lze zveřejňovat příspěvky a reagovat na již uveřejněné příspěvky.

1. Úvodní poznámka

V tomto čísle jsou jen tři příspěvky bez recenze:

- Jedná se o názory na výsledek voleb 2006 a jeho příčiny. Zde jsme úmyslně ponechali volnost k volné diskusi, v níž budeme pokračovat v dalších číslech. Právo vyjádřit se mají autoři příspěvků zveřejněných v našem časopisu.

- Pojednání věnované teorii her (Obecná teorie redistribučních systémů), které bude současně uveřejněno v recenzovaném sborníku vydaném Univerzitou v Banské Bystrici. Téma se ukazuje být nesmírně zajímavým a plodným, v jeho prezentaci budeme pokračovat i v dalších číslech.

Ostatní materiály patří mezi standardní. Předpokládáme, že se otevře diskuse i k problematice postmoderního myšlení, kterou svým pojednáním inicioval P. Wawrosz.

Informace o Konferenci na téma Lidský kapitál a investice do vzdělání

- bariéry efektivnosti a konkurenční výhody v globální konkurenci

Konference na téma Lidský kapitál a investice do vzdělání, které pořádá naše škola, se staly tradicí.

V tomto roce se bude konat již **9. ročník mezinárodní konference** s názvem **Lidský kapitál a investice do vzdělání**. Konference se koná ve dnech 19. a 20.9. 2006, z toho první den bude probíhat v konferenčních prostorách společnosti PricewaterhouseCoopers, Kateřinská 40, Praha 2 a druhý den v sídle Vysoké školy finanční a správní, Estonská 500, Praha 10.

Konferenci pořádá:

**Vysoká škola finanční a správní, o.p.s., Estonská 500, 101 00 Praha 10, www.vsfs.cz,
tel.: 210 088 887; e-mail: info@vsfs.cz**

Lidský kapitál a investice do vzdělání

- bariéry efektivity a konkurenční výhody v globální konkurenci

1. Zvýšení efektivity vzdělávacích procesů - klíč k realizaci reforem sociálně investičních a sociálně pojišťovacích systémů.
2. Teoretické nástroje analýzy lidského a sociálního kapitálu.
3. Psychologické, sociální a ekonomické aspekty vytváření sociálních sítí ve firmách, regionech a institucích.

Zaměření vědecké konference navazuje na výsledky přecházejících osmi ročníků. Na základě toho je specifikováno její celkové pojetí a specifikována jednotlivá podtémata, která budou probírána v rámci jednotlivých bloků. Tomu odpovídají i priority, které si zaslouží pozornost.

Vycházíme přitom z toho, že jak dosavadní jednání na téma lidský kapitál a investice do vzdělání, tak i reálný společenský vývoj potvrdily následující:

- Nakolik překonáme bariéry efektivity v oblasti zvýšení vzdělání, natolik využijeme konkurenční výhody v globální konkurenci.
- Zvýšení efektivity vzdělání je rovněž klíčem k realizaci reforem sociálně investičních a sociálně pojišťovacích systémů, zejména penzijního systému a systému financování zdravotnictví.
- K analýze lidského a sociálního kapitálu se nabízí řada účinných teoretických nástrojů – ať statistických, sociologických, mikroekonomických, makroekonomických, teorie her apod.
- Při interdisciplinárním přístupu k problematice využití lidského kapitálu ve firmách, regionech a institucích hrají důležitou roli psychologické, sociální a ekonomické aspekty vytváření sociálních sítí.

Časový plán konference

19.9. 2006 - PricewaterhouseCoopers, Kateřinská 40, Praha 2

09,00 – 09,30 hod.	Prezence
09,30 – 10,00 hod.	Zahájení konference
10,00 – 11,30 hod.	Tematický blok 1: Zvýšení efektivity vzdělávacích procesů - klíč k realizaci reforem sociálně investičních a sociálně pojišťovacích systémů.
11,30 – 11,45 hod.	Přestávka
11,45 – 13,00 hod.	Tematický blok 1: Zvýšení efektivity vzdělávacích procesů - klíč k realizaci reforem sociálně investičních a sociálně pojišťovacích systémů.
13,00 – 14,00 hod.	Oběd
14,00 – 16,00 hod.	Tematický blok 2: Teoretické nástroje analýzy lidského a sociálního kapitálu.
16,00 – 16,15 hod.	Přestávka
16,15 – 18,00 hod.	Tematický blok 2: Teoretické nástroje analýzy lidského a sociálního kapitálu.
18,00 – 19,30 hod.	Raut

20. 9. 2006 VŠFS, Estonská 500, Praha 10

08,30 – 09,00 hod.	Prezence
09,00 – 11,00 hod.	Tematický blok 3: Psychologické, sociální a ekonomické aspekty vytváření sociálních sítí ve firmách, regionech a institucích.
11,00 – 11,15 hod.	Přestávka
11,15 – 13,00 hod.	Tematický blok 3: Psychologické, sociální a ekonomické aspekty vytváření sociálních sítí ve firmách, regionech a institucích

Z jednání konference bude vydán sborník, který obdrží každý účastník.

Podrobnější průběžně aktualizované informace o programu, účastnících a příspěvcích v elektronické podobě naleznete na www.vsfs.cz/lidskykapital.

Odborným garantem konference je doc. Radim Valenčík, CSc.

Prosíme o odpověď na následující otázky:

Mám zájem o účast na konferenci: ano - ne

Žádám o zaslání podrobnějších informací: ano - ne

Mám zájem o informace týkající se projektu GA ČR ano - ne

Vystoupím s diskusním příspěvkem: ano - ne

na téma.....

V případě, že před konáním akce bude probíhat internetová konference, prosím o zaslání příspěvků:

ano – ne

Titul, jméno, příjmení:.....

Kontaktní adresa:.....

E-mail:..... Tel:.....

Uvítáme Vaše případné náměty. **Prosíme o zaslání Vaší odpovědi obratem na adresu irena.fozikosova@vsfs.cz nejpozději do 15.7. 2006.**

Za přípravný výbor konference:

Dr. Bohuslava Šenkýřová, v.r.
rektorka VŠFS

RNDr. Petr Budinský, CSc., v.r.
prorektor pro obchod a vnější vztahy VŠFS

2. Hlavní materiály

Možnosti postmoderní filosofie

Petr Wawrosz

Postmoderna, postmoderní přístupy, postmoderní filosofie jsou slova, která se používají v současné době relativně často. Co však znamenají? Jaké jsou jejich možnosti? Jaké jsou vztahy postmoderních přístupů a ekonomie, respektive dalších věd? Na dané otázky sem pokusí odpovědět následující text. Je však zřejmé, že nemůže, a ani nechce rozebrat, všechny aspekty, které se k postmoderně váží. Na vybrané otázky se ovšem zaměří.

Postmoderna je když ....

1.2 Kontexty a konstrukty postmoderny

Jsem si vědom skutečnosti, že na otázku, co je postmoderní filosofie neexistuje jednoznačná odpověď, tento pojem není jednoznačně definován. Můžeme ale najít jisté znaky postmoderního myšlení, uvažování, postmoderních přístupů. Knížka Stanley J. Grenze „Úvod do postmodernismu“¹ jistě nepatří k nejsložitějším filosofickým dílům. Podle mne však přehledně rozebírá rysy, kterými můžeme charakterizovat postmoderní myšlení (i čím se liší od přístupů označovaných jako moderní).

„Postmoderní myšlení opustilo osvícenskou víru v nevyhnutelný pokrok. ... Poprvé v nedávné historii nesdílí nastupující generace přesvědčení svých rodičů, že svět se stává lepším místem pro život.“²

„Moderní pojetí spojovalo pravdu s rozumností a za jediné soudce správného názoru považovalo rozum a logickou argumentaci. Lidé postmoderní doby pojem všeobecné platné pravdy zjištěné a dokázané rozumovým úsilím zpochybňují. Nejsou ochotni dovolit lidskému intelektu, aby sloužil jako jediné měřítko toho, čemu bychom měli věřit. Lidé postmoderní doby se dívají za hranice rozumu a hledají jiné než rozumové způsoby poznávání, přičemž zdůrazňují emoce a intuici.“³

„Přesvědčení, že každý člověk je zakotven v konkrétním lidském společenství, vede ke společnému chápání pravdy. Lidé postmoderní doby věří, že nejen naše konkrétní názory, ale i naše chápání pravdy samotné má svůj základ ve společenství, do něhož patříme. Odmítají osvícenské hledání všeobecně platné, nadkulturní a nadčasové pravdy a místo toho hledají pravdu jako výraz konkrétního společenství. ... Relativismus a

¹ Grenz, Stanley J.: Úvod do postmodernismu, Návrat domů, 1997, ISBN 80-85495-74-0

² ibid, s. 22

³ ibid, s. 22

pluralismus samozřejmě nejsou nové. Jejich postmoderní doba se však od starších liší. Relativistický pluralismus pozdní moderní doby byl vysoce individualistický, osobní vkus a volba se pro něj staly jediným východiskem. ... Postmoderní vědomí se naproti tomu zaměřuje na skupinu. Lidé postmoderní doby žijí v samostatných společenských skupinách, z nichž každá má svůj vlastní jazyk, názory a hodnoty. V důsledku toho se postmoderní pluralismus snaží dát prostor místní povaze pravdy. Názory jsou považovány za pravdivé v kontextu společenství, která se k nim hlásí.⁴

„Základem moderního chápání je předpoklad objektivního světa kolem nás. Moderní světový názor vychází z toho, že skutečnost má určitý řád a že lidský rozum je schopen tento řád rozpoznat, protože se projevuje v přírodních zákonech. ... Postmodernismus odmítá toto pojetí našeho poznávání světa, ... opouští pojem objektivního světa. ... Jinými slovy, přesunuli jsme se od objektivistického ke konstruktivistickému pohledu na svět. ... Postmodernismus tvrdí, že si svět vytváříme pomocí pojmů, které do něho přinášíme, ... že čemu říkáme reálný svět, je ve skutečnosti stále se měnící společenský výtvar. Žijeme v symbolickém světě, ve společenské realitě, kterou utváříme pomocí našeho společného jazyka. Říkáme, že svět je bílý, obloha modrá a tráva zelená, protože jsme si tyto naše kategorie takto zvolili. Ale protože se náš společenský kontext stále mění, významy, a v důsledku toho i svět, jak ho vnímáme prostřednictvím jazyka, se neustále posouvají také. ... Postmoderní pojetí poznání tedy stojí na dvou základních předpokladech: (1): lidé postmoderní doby chápou všechna vysvětlení skutečnosti jako výklady, které jsou užitečné, ale ne objektivně pravdivé. (2) lidé postmoderní doby popírají, že můžeme vyjít mimo rámec svých výkladů skutečnosti.“⁵

„Moderní éra vnímala sebe sama jako ztělesnění příběhu o pokroku – mýtu, který prohlásil technický pokrok a hospodářský rozvoj za oprávněný prostředek k vytvoření lepšího světa pro všechny lidi. ... Postmoderní vnímání světa znamená konec odvolávání se na jakýkoli ústřední mýtus jako zdroj legitimacy. ... Postmoderní éra je období, kdy je všechno zbavováno legitimacy.“⁶

Jakkoliv lze diskutovat o tom, zda-li kniha S. J. Granze podává vskutku vyčerpávající charakteristiku postmoderních přístupů, pro naše účely nám postačí. Z výše uvedeného nutně vychází řada otázek, např.: Jaké jsou důvody rozvoje postmoderního myšlení? Co postmoderní přístupy znamenají pro vědu? Na tyto i další otázky se pokusíme v textu dále odpovědět. Než se tak stane, má ale přece jen smysl postmoderní myšlení blížeji prozkoumat.

Jazykové a řečové hry postmoderny

Za klasiku postmoderní literatury lze označit studii J. F. Lyotarda „Postmoderní situace“.⁷ Rád bych se zastavil u následujících tezí:

Lyotard konstatuje: „Když věci v krajní míře zjednodušíme, je za postmoderní pokládána nedůvěřivost vůči metanarativním příběhům.“⁸ „Velký příběh ztratil svoji věrohodnost, ... v tomto zániku lze vidět důsledek rozmachu technik a technologií po druhé světové válce .. nebo je v něm možno vidět také důsledek nového rozvoje liberálního kapitalismu ..., které vyřadilo komunistickou alternativu a položilo důraz na individuální užívání statků a služeb.“⁹

Stěžejní myšlenkou celé studie je dle mého názoru myšlenka řečových her. Lyotard rozlišuje výpovědi (věty, tvrzení) na denotativní, performativní a preskriptivní. Za denotativní pokládá ty výpovědi, které určitým způsobem popisují. Přitom se předpokládá, že popis je srozumitelný, jak tomu, kdo popisuje, tak tomu, komu je popis sdělován. Kritériem denotativních her je pravdivé/nepravdivé, cílem denotativních her (na co se dle Lyotarda tyto hry zaměřují) je poznání. Performativní výpovědi bychom mohli označit za oznamovací, přičemž zároveň oznamují určitou činnost a zároveň tím, že je uskutečněno toto oznámení daná činnost vskutku začne probíhat. (Jako příklad performativní výpovědi Lyotard uvádí tvrzení „Universita zahajuje svoji činnost“ pronesenou rektorem dané university. Zdůrazňuje, že kdyby dané tvrzení pronesla jiná osoba (např. vrátný), tak by universita svoji činnost nezahájila).¹⁰

⁴ ibid, s. 23

⁵ ibid, s. 48-50

⁶ ibid, s. 51-52

⁷ Lyotard, Jean, Francois: O postmodernismu, Filosofický ústav AV ČR, 1993

⁸ ibid, s. 97

⁹ ibid, s. 143

¹⁰ Lyotard v dalším textu podle mého názoru performativní pojetí rozšiřuje, kdy zdůrazňuje, že záleží na tom, co je předváděno. Pokud se performance zaměřuje na to, co je předvedeno, může za performativní hry označit i hry techniky, přičemž pro tyto hry je charakteristický vztah výstup/vstup respektive jejich poměr, či rozdíl. Kritériem technického vztahu bychom tak mohli označit jako efektivní/neefektivní. Lyotard v dalším zdůrazňuje, že bez techniky není bohatství, ale

Preskriptivní výpovědi potom dle Lyotarda vyjadřují přání, to, co by mělo být. Kritériem preskriptivních her je spravedlivé/nespravedlivé. Cílem preskriptivních her je jednání. Lyotard dále zdůrazňuje, že pravidla řečových her nemají svou legitimitu samy v sobě, nýbrž jsou předmětem výslovné nebo implicitní úmluvy mezi hráči dané řečové hry. Platí přitom, že bez pravidel není řečové hry, že i minimální modifikace pravidel povahu hry pozměňuje a že „tah“/výpověď neodpovídající pravidlům nepatří ke hře těmito pravidly definované.^{11 12} Lyotard v „Postmoderní situaci“ věnuje dále pozornost tzv. narativním sdělením, tj. sdělením, které mají autoritu samy v sobě. Jako příklad takovýchto sdělení mohou být uvedeny mýty, legendy, „bohatýrská vyprávění“, tj. příběhy, o jejichž pravdivostní hodnotě/autoritě se nepochybuje, neprocházejí verifikací. Osobně se domnívám, že podobné druhy vyprávění (na rozdíl např. od pohádek) nejsou (zejména v tzv. tradičních společnostech) vůbec předmětem diskuse, rozborů, jsou chápány jako něco „posvátného“, něco na čem je založena, respektive z čeho vychází struktura, řád, stabilita určitého společenství. O narativních sděleních Lyotard konstatuje: „narativní vědění neklade otázku své vlastní legitimizace, nabývá potřebného kreditu samo od sebe v důsledku pragmatiky řídicí jeho předávání, aniž se musí uchýlovat k argumentaci a podávání důkazů“¹³

Teorie řečových her pravděpodobně vychází z myšlenky, že člověk (i když je zcela sám), se vždy vztahuje ke světu, je intencionálně zaměřen.¹⁴ Je tak rovněž „zapleten“ do určité sítě vztahů. Tyto vztahy právě tvoří kontext, v němž se každý člověk nachází, jsou základem pro příslušnou řečovou hru – ta může vycházet z toho, které vztahy/věci člověk bude upřednostňovat, jak k nim bude přistupovat apod. Ve společenství více lidí nemůže člověk sám vytvořit pravidla příslušné řečové hry. Lyotard zdůrazňuje, že častěji spíše lidé pravidla určité řečové hry přijímají. Konstatuje však: „i když je člověk v nejnevýhodnější sociální situaci, není nikdy zcela bez možnosti vlivu na ... sdělení, která jím procházejí a určují tak jeho pozici, ať už jako adresanta nebo jako adresáta či jako reference“.¹⁵ Lyotard žádá, aby se uznalo, že „řečové hry představují ... minimální vztah, bez něhož nemůže být společnost“.¹⁶

Předmětem Lyotardovy studie O postmodernismu je „situace vědění v nejvyvinutějších společnostech“.¹⁷ Dle Lyotarda „vědecké vědění vyžaduje izolaci jedné řečové hry, hry denotativní a vyloučení ostatních. Kritériem přijatelnosti určitého tvrzení je jeho pravdivostní hodnota ... Výpověď vědy nečerpá žádnou platnost z toho, že je tradována ... je součástí výuky jen potud, pokud je vždy v přítomnosti verifikovatelná argumentací a důkazem. Sama o sobě není nikdy chráněna před falzifikací“.¹⁸ Lyotard jinými slovy zdůrazňuje, že věda tedy nemá povahu narativního vyprávění. Co se týče podmínek pravdivosti, „to znamená pravidla, jimiž se řídí hra

---

zároveň není ani bohatství bez techniky. Technika vyžaduje investice, peníze pro investice však disponují určité (bohaté) subjekty, které do techniky investují proto, aby se jim zvětšilo jejich bohatství. Lyotard poukazuje na skutečnost, že tak dochází k růstu moci. Poukazuje pak na nebezpečí, že hry vědeckého jazyka se stanou hrami bohatých, při nichž nejbohatší má největší vyhlídky, že bude mít pravdu. Dle Lyotarda se tak rysuje určitý vztah mezi bohatstvím, účinností a pravdou. Lyotard v dalším textu ukazuje, že společnost si našla řešení, jak vztah mezi bohatstvím a pravdou oslabit – např. v podobě základního výzkumu financovaného státem.

¹¹ blíže Lyotard, 1993, s. 107-108.

¹² Myšlenka řečových her není samozřejmé Lyotardova původní. Za autora teorie řečových her je obvykle uváděn Ludvík Wittgenstein. Podstatu jeho teorie řečových her lze vyjádřit tím, že ke každému použití jazyka dochází v odděleném a na pohled soběstačném systému s vlastními pravidly. V tomto smyslu se dle Wittgensteina naše užívání jazyka podobá hře. Jinak by se to dalo vyjádřit slovy, že vždy komunikujeme v nějakém kontextu, společenství apod., a tyto faktory ovlivňují pravidla pro komunikaci, neboli ovlivňují způsob komunikace, čili (spolu)vytvářejí příslušnou řečovou hru. Lidé si dle Wittgensteina sami vytvářejí pravidla, jak komunikují. Význam výrazů nelze oddělit od použití těchto výrazů v běžné řeči/komunikaci. Význam výrazů se potom ustaluje v různých kontextech, v nichž se jednotlivých výrazů (znaků/vět apod.) používá. Jako příklad jazykové hry lze potom uvést vyprávění pohádek, milostná vyznání, vědecký výzkum, vyprávění vtipů. Každá tato forma komunikace používá slova v různých významech, stejné slovo (které je stejně napsáno a stejně zní) může být v různých kontextech použito v různých významech. Každá z výše uvedených a dalších her má svá pravidla. Vstoupit a zúčastnit se určité jazykové hry znamená vstoupit a zúčastnit se určité formy života (vstoupit do určitého možného světa – viz poznámka č. 37).

¹³ Lyotard, 1993, s. 115

¹⁴ Další autor/filosof, na kterého Lyotard alespoň nepřímou navazuje, je tedy Martin Heidegger. Jedna z jeho myšlenek spočívá v tom, že bytí každé bytosti probíhá ve světě, mezi věcmi, přičemž s jednotlivými věcmi mohou lidé nějak zacházet. Tím, že lidé s věcmi nějak zacházejí (přinejmenším tím, že o určité formě/způsobu zacházení uvažují), tak se zároveň k věcem určitým způsobem vztahují. Heidegger zdůrazňuje, že se k nim vztahují vposled proto, že jim jde o jejich vlastní bytí.

¹⁵ Lyotard, 1993, s. 115

¹⁶ ibid, s. 116

¹⁷ ibid, s. 97

¹⁸ ibid, s. 128-129.

vědy, jsou této hře imanentní, nemohou být stanovena jinak než uvnitř debaty, která je sama už vědecká, není jiného důkazu správnosti těchto pravidel než sám fakt, že se na nich odborníci shodli“.¹⁹ Daná shoda však nemůže být definitivní. Skutečnost, že každé tvrzení, každý vědecký poznatek musí znovu a znovu procházet procesem verifikace či falzifikace, komplikuje proces legitimizace vědeckého poznání.²⁰ Lyotard zdůrazňuje, že „legitimizace nemůže přijít odjinud než z ... řečové praxe a z ... vzájemné komunikační aktivity“.²¹ Je nutno si ale uvědomit, že „věda hraje svoji vlastní hru, nemůže legitimizovat ostatní jazykové hry“.²² Můžeme potom dodat, že prostřednictvím ostatních jazykových/řečových her nelze legitimizovat hru vědy, právě proto, že se jedná o jiné hry. Pokud odmítáme vzájemnou legitimizaci hroží nebezpečí, že lidé komunikující v rozdílných hrách se budou vzájemně mýjet, nedojde k jejich porozumění. Lyotard namítá, že „způsob používání těchto jazyků“²³ není nicméně zcela libovolný. Je podroben podmínce, kterou lze označit za pragmatickou, že totiž formuluje svá vlastní pravidla a žádá adresáta, aby je akceptoval. Při splnění této podmínky se definuje určitá axiomatika, která zahrnuje definice symbolů, jichž se bude v navrženém jazyce používat, formu, jakou budou muset respektovat výrazy tohoto jazyka, aby mohly být akceptovány ... a operace, které budou u těchto výrazů dovolené, a které jsou definovány axiomy ve vlastním slova smyslu ... Otázka legitimizace vědění se následkem toho klade jinak. Když prohlásíme, že určitá výpověď denotativní povahy je pravdivá, předpokládáme, že byl formulován axiomatický systém, v kterém může být o této výpovědi rozhodnuto a v němž může být dokázáno, že tento systém je těm, k nimž hovoříme, znám, a že je jimi přijímán jako formálně tak uspokojivý, jak jen je možné. ... Princip universálního metajazyka je nahrazen principem plurality formálních a axiomatických systémů, v němž mohou být denotativní výpovědi dokazovány, přičemž tyto systémy jsou popisovány v určitém universálním metajazyku, který však není konzistentní.“²⁴ Lyotard dále tvrdí, že „vypracovávat důkaz znamená vyhledávat a vynalézat příklady svědčící v opačném smyslu“²⁵, neustále hledat odpověď na otázku „jakou platnost má tvůj důkaz, tvůj argument. Proces legitimizace zahrnuje i diskusi/diskurs o pravidlech, které postmodernímu vědění dávají platnost. Daný proces neustálé legitimizace se dostává do rozporu s úsilím o stabilitu systémů, o jednoznačný vztah mezi výstupem a vstupem. Úsilí o stabilitu je dle Lyotarda neefektivní, výslovně konstatuje, že „idea dokonalé kontroly určitého systému, která má umožnit zlepšování jeho výkonů, se jeví jako nekonzistentní vůči protikladu: snižuje výkonnost, kterou má zvyšovat“.²⁶

K důležitým závěrům výše uvedených tezí, závěrům, které můžeme označit za charakteristické pro postmoderní myšlení potom patří: „Konsensu je horizontem, není ho nikdy dosaženo ... vždycky se vyskytne někdo, kdo řád rozumu naruší ... je to model otevřeného systému, v němž patřičnost výpovědi je dán tím, že podněcuje zrod myšlenek, to znamená dalších výpovědí a dalších pravidel hry“.²⁷ Lyotard v závěru zdůrazňuje, že vědecká pravidla se týkají denotativních výpovědí, „postmoderní vývoj však vyzvedává do popředí jeden rozhodující fakt, že totiž i diskutování denotativních výpovědí vyžaduje určitá pravidla ... pravidla nepředstavují výpovědi denotativní, nýbrž preskriptivní ... Funkcí diferencující či imaginativní či paralogické aktivity v současné vědecké pragmatice je právě odhalovat tyto metaperspektivní výpovědi (nevyslovené předpoklady) a žádat, aby partneri přijali i jiné“.²⁸

Lyotardova studie „O postmodernismu“ je relativně složitým a náročným textem. Výše uvedené úryvky a citace nemohou nutně zahrnout všechny myšlenky v ní obsažené. Výběr nutně musí být subjektivní. Právě omezenost, subjektivnost výběru, to, že na co se zaměřujeme, co klademe do popředí, či naopak nebereme (alespoň tolik) v úvahu, vytvářejí naši sociální konstrukci, verzi světa (možný svět), je jedna z dalších

¹⁹ ibid, s. 133

²⁰ Pojem legitimita budeme chápat ve smyslu správnosti, náležitosti, ospravedlnitelnosti. Proces legitimizace je pak proces, který určitému postupu, tvrzení apod. dodává právě statut správnosti, náležitosti, ospravedlnitelnosti. S legitimitou a legitimizačními procesy se nesetkáváme jen ve vědě, ale i ve společnosti, politice, právu literatuře apod. Ve společnosti a politice je klíčovým tématem legitimacy a legitimizace otázka „kdo má vládnout, ospravedlnění určitého způsobu vlády, v právu otázka ospravedlnění přijímaných zákonů, jaké mají zákony být, v literatuře otázka oprávněnosti jednotlivých literárních forem apod.

²¹ Lyotard, 1993, s. 147

²² ibid, s. 146.

²³ přesněji lze říci těchto jazykových/řečových her

²⁴ Lyotard, 1993, s. 149

²⁵ ibid, s. 162

²⁶ ibid, s. 164

²⁷ ibid, s. 170-171

²⁸ ibid, s. 174-175

charakteristik, kterou se postmoderní filosofie (zejména potom přístup nazývaný radikální konstruktivismus) vyznačuje. Názorně to lze vyjádřit v textu významného českého postmoderního filosofa Václava Bělohradského²⁹: „Daniel Anýž referuje v článku ... o hlavních tématech diskusního panelu o moci médií ... charakterizuje názory diskutujících takto: Vladimír Železný řekl, že Nova vysílá pseudorealitu, roozbívá svět do fragmentů. Jefim Fištejn připomněl závěr konference pracovníků amerických médií, podle nichž se média vymkla kontrole a představují dnes hrozbu pro samu demokracii. Mne pak autor připsal tyto věty: „Lidé definitivně přišli o iluze, že slova jsou kryta skutečností, podobně jako peníze zlatem. Zjistili jsme, že za slovy není nic, žádná pravda, prostě nic.“ Zachycují tyto tři citace obsah diskuse? Jiný autor by ji třeba shrnul jinak, vytrhnul by z ní jiné, - z jeho hlediska reprezentativnější – fragmenty ... obsahem komunikace je jen to, co jini z ní vytěžili, co pochopili. Žádný smysl, nezávislý na chápajících hlavách druhých neexistuje. Můžeme s nimi jen vyjednávat o tom, co jsme skutečně chtěli říci, připomenout třeba celkový kontext debaty a ukázat, že na interpretaci opřenou o jiné fragmenty by se shodlo více účastníků, svědků.“

V charakteristice postmodernismu by jistě šlo dále pokračovat. Pojďme se ale podívat na některé otázky, výhody, nevýhody, které jsou s výše uvedenými charakteristikami spojeny.

Postmoderní přístupy k pravdě

2.1 Pravda a kontext

Můžeme začít jednou z klíčových filosofických otázek, otázkou „pravdy“. Tato otázka patří do oblasti noetiky, či gnoseologie. Začněme definicí pravdy. „Když o výroku p říkáme p je pravdivé, prohlašujeme jeho nárok na platnost. P je pravdivé jen tehdy, když je tomu skutečně tak, jak tvrdí p. Jde tedy o stav věci samotné“³⁰.

V běžném světě se zpravidla spokojujeme s tzv. korespondenční teorií pravdy: pravdu chápeme jako korespondenci či adekvaci výroku a stavu věci. Pokud se nad otázkou pravdy zamyslíme hlouběji, zjistíme, že k tomu, abychom nějaký výrok p prohlásily za pravdivý, musíme argumentovat, musíme dokázat, že tomu tak vskutku je. Argumentujeme přitom vždy v určitém jazyce. Neexistuje tedy nejazyková pravda, jinými slovy, pravda se nachází v určitém jazykově vztaheném systému. Pravdu však nemůžeme spojit pouze s jazykem. Musíme se rovněž zabývat samotným stavem věci, tedy tím, o čem tvrdíme (chceme tvrdit), že je pravdivé. V Anzenbacher (2004) se v této souvislosti říká: „filosofie musí bytostně vycházet ze zkušenosti, tedy z bytí ve světě prožívaného jazykově. Filosofie se ptá na neempirické podmínky tohoto bytí ve světě a z těchto podmínek je rekonstruuje. V každodenním, původním bytí ve světě však bytí a poznání, fakt a výrok, objekt a objekt nejsou ještě odděleny. Tvoří naopak bezprostředně jedno“³¹.

A. Anzenbacher zdůrazňuje, že ve filosofickém problému pravdy, tedy v problému, který přesahuje (transcenduje) běžné chápání pravdy se střetávají:

jsoucno (stav světa), o kterém tvrdíme, že je pravdivé, přičemž dané tvrzení zároveň říká, že dané jsoucno/stav světa je odhalitelné, poznatelné.

Poznávající subjekt ve své apriorní určenosti.

Médium, v němž jsou obě stránky za jedno, je jazyk, ve kterém se dává jsoucno poznat jakožto pravdivé.³² „Pravda je možná jen tehdy, když jsoucno ontologie je sto se artikulovat, eventuálně vyjít ve vztahném rámci jazyka a když poznávající subjekt se nachází právě v tomto jazykovém rámci“³³.

Postmodernisté k jazykovému pojetí podle svého názoru přidávají ještě pojetí společnosti, kontextu, v němž je pravda odkrývána. Jak je výše uvedeno: „lidé postmoderní doby věří, že nejen naše konkrétní názory, ale i naše chápání pravdy samotné má svůj základ ve společenství, do něhož patříme“. Pravda se tedy dle postmoderních přístupů nachází jak v jazykově vztaheném systému, tak v společenském/ kontextovém systému.

Lze si to ukázat na příkladě³⁴: „Vidí-li obyvatel města postavu v určité uniformě, řekne (ve svém jazyce): tamhle stojí strážník. ... Toto tvrzení je možné, že dotyčný člověk má určitou pojmovou výbavu přijatou z určité civilizace ... člověk, vidoucí totéž, ale odchovaný zcela jinou kulturou, která nezná instituci strážníka, řekne v dané situaci něco jiného. např.: támhle stojí člověk oblečený modře.“

²⁹ Lidové noviny, 22. 11. 1995

³⁰ Anzenbacher Arno: Úvod do filosofie, Portál 2004, s. 188

³¹ ibid, s. 189

³² blíže viz Anzenbacher, 2004, s. 190

³³ ibid, s. 190

³⁴ volně citováno z článku Pavla Materny v Lidových novinách

Pokud uvedený problém prozkoumáme, zjistíme, že k tomu, aby se nám určitý fakt (např. fakt, že někde stojí strážník, respektive člověk oblečený modře) odhalil, byl pro nás poznatelný, musíme mít příslušnou rozpoznávací schopnost, musíme např. vědět, že strážníci nosí uniformu, musíme vědět jakou uniformu nosí (je rozdíl např. v tvrzeních „támhle stojí strážník“, a „támhle stojí člověk v uniformě“, uniformy pro různé profese totiž mohou být rozdílné, čili nemusí nutně platit, že člověk v uniformě je strážník, může to být též voják apod.), přinejmenším musíme být schopni rozeznávat objekty, barvy apod. Řada těchto rozpoznávacích schopností nepochybně záleží na kontextu společenství, ve kterém se pohybujeme – ve společenství, které nezná institut strážníka, pravděpodobně žádný z členů tohoto společenství neodhalí, že osoba, která má uniformu strážníka, strážníkem je.

Postmoderna podle mne správně zdůrazňuje onen společenský kontext pravdy, že stejná situace se může různým lidem jevit různě podle toho jakými kontextovými informacemi, znalostmi apod. jsou vybaveni. Domnívám se ale, že připuštění tohoto kontextu neznamena absolutní zrelativizování pravdy, nemůže vést k jednoduchému tvrzení, že každý má svou pravdu. Kdyby toto tvrzení platilo, tak by se lidé nikdy nebyli schopni domluvit, shodnout. Jak je výše uvedeno, pravda kromě poznávajícího subjektu rovněž vyžaduje poznávaný objekt. Přes to, že každý z lidí může mít odlišnou schopnost daný objekt poznat, přes to, že poznání daného objektu může záležet na kontextu/společenství, ve kterém se tento člověk pohybuje, přes to, že způsob poznávání, způsob, jak se k danému objektu vztahujeme, můžeme označit za sociální konstrukci, nelze podle mne přistoupit na tezi, že poznávaný objekt existuje pouze subjektivně, respektive že existuje pouze kontextově. Tento přístup, znovu opakuji by vedl k nemožnosti jakékoliv diskuse, dorozumění³⁵. Lze zde citovat: „Opravdové jsoucno (substance) je právě tak vždy už více než jeho určitý způsob danosti v určitém jazykovém obraze světa“³⁶. Analogicky můžeme říci „opravdové jsoucno je vždy více než jeho určitý způsob danosti, v určitém kontextovém obraze světa, v určitém možném světě“³⁷.

Podle mého názoru je kontextový pouze způsob poznávání reality, nikoliv samotná existence této reality. V terminologii radikálního konstruktivismu bychom mohl říci: objektivní realita nepochybně existuje. Způsob jejího poznání je však vždy subjektivní, kontextový ..., je naší sociální konstrukcí³⁸.

Tento přístup ke zkoumání/pozorování by rovněž neměl vést k přisouzení/přiznání stejné, rovnocenné validity všem zkoumáním, všem pozorováním. Jediné, v čem může být přístup k validitě jednotlivých pozorování stejný, rovnocenný, je podle mne to, že jsme povinni se každým zkoumáním zabývat, kriticky ho zhodnotit. Některá poznání však můžeme odmítnout, jiná prohlásit za málo užitečná, další za užitečnější apod. Tento přístup můžeme uplatňovat, jak v každodenní realitě, tak ve vědě³⁹. Lze si to ukázat na jednoduchých příkladech: pokud ve výše uvedené situaci, kde někde stojí člověk v uniformě strážníka, nějaký pozorovatel řekne „támhle stojí pumpa“ a má na mysli strážníka⁴⁰, nebudeme tomuto výsledku pozorování pravděpodobně přikládat stejnou váhu jako tvrzení „támhle stojí strážník“. Má smysl prozkoumat, proč daný člověk dané tvrzení pronesl – může se ukázat třeba, že je krátkozraký a nedokáže na dálku rozeznat strážníka a pumpu, či, že společenství, ve kterém žije, nezná institut strážníka a lidi v uniformě označuje za pumpu, to však nemění nic na situaci, že pro člověka, který vychází z kontextu, jež dokáže rozlišit abstraktní objekty strážníka a pumpy, i jejich jednotlivé tokeny⁴¹, je výše uvedené tvrzení o pumpě bezcenné.

³⁵ Ze stejného důvodu (důvodu nemožnosti dorozumění) lze odmítnout tvrzení: „pokud někdo bude kočku nazývat psem a psa kočkou, pak výrok „na ulici je kočka“, kdy kočkou bude osoba pronášející mysllet to, co ostatní nazývají psa, je pravdivý. Za pravdivý bychom jej mohli označit teprve tehdy, pokud alespoň určité společenství se shodne na tom, že objekt, který byl dříve nazýván kočka, bude nazýván psem, a objekt, který byl dříve nazýván pes, se bude nazývat kočka.

³⁶ Anzenbacher 2004, s. 191

³⁷ Lze v této souvislosti upozornit na teorii možných světů. Ty chápeme jako „dějiště pro duševní obraz, zázna, stopu nebo výraz určité části určitého stavu věta, který za určitých podmínek mohl nebo může být skutečností.“ (bližší např. in Slavík Jan, Wawrosz Petr: „Umění zážitku, zážitek umění - teorie a praxe artefietiky“, Universita Karlova v Praze, 2001, s. 90)

³⁸ Bližší informace o radikálním konstruktivismu lze najít např. na <http://www.lirtaps.cz/publikace/radikons.htm>

³⁹ Nezapomínejme, že poznání, o kterých zde hovoříme jsou poznání empirická, tj. zabývají se dílčí oblastí zkušenostního světa. Nejedná se o filosofická poznání. Podstata filosofického poznání/poznávání je uvedena v textu dále.

⁴⁰ Příklad se strážníkem a pumpou vychází z článku Pavla Materny v Lidových novinách, viz poznámka č. 34

⁴¹ Abstraktní objekt chápeme jako „klasifikační a identifikační kategorie nebo množina stanovená slučováním ekvivalentních (rovnocenných) jevů) a zanedbáváním odlišností mezi nimi, jako kategorie, kterou lze vědomě myšlenkově pojmut ... nebo ji vyjádřit ve výrazech a sdílet v komunikaci. Abstraktní objekty slouží jako prizmata, jimiž pozorujeme skutečnost a na jejichž základě ji můžeme myšlenkově uchopit.“ (in Slavík, Wawrosz, 1991). Abstraktní objekt lze částečně pokládat za ekvivalent výrazu „pojmem“. Termín pojem je však v kontextu svého běžného užívání těsněji významově svázán s verbálním, popř. vědeckým vyjadřováním, a tím někdy komplikuje dorozumění v souvislostech s jinými typy výrazu, např. s výtvarným nebo dramatickým projevem. (bližší in: Slavík, Wawrosz, 2001). Token potom chápeme jako „konkrétní jedinečný jev, např. výrazový projev, reálně existující na určitém místě a v určitém čase.“ (in Slavík, Wawrosz, 2001, s. 113)

Obdobně za bezcenné můžeme označit měření metrem, který má pouze 90 cm, či tvrzení, že součet čtverců nad odvěsnami pravoúhlého trojúhelníka se nerovná čtverci nad přeponou apod., tedy pozorování, které bychom pravděpodobně zařadili do oblasti/možného světa vědy.

Postmoderní filosofický přístup ke zkoumání pravdy upozorňuje na skutečnost, že je nutno rozebírat, zpochybňovat kontext, ve kterém je pravda zkoumaná⁴². Jako analogie tohoto kritického filosofického přístupu lze opět uvést výše uvedenou situaci se strážníkem. Běžný člověk, který je vybaven příslušným kontextem (zná institut strážníka), když vidí člověka v uniformě strážníka, předpokládá, že se skutečně jedná o strážníka. Samozřejmě ale může nastat situace, že dotyčná osoba ve skutečnosti strážníkem není, že se někdo do uniformy strážníka převlékl⁴³. Je tedy na místě zpochybňovat fakt, že daný člověk je strážníkem, je na místě ptát se, zda-li tomu tak skutečně je, je na místě hledat další fakta, které nám naši domněnku potvrdí. Stejně tak je úkolem filosofie zkoumat kontext, ve kterém určité tvrzení pronášíme, zjišťovat, zda-li je tento kontext dostatečný, zda-li vedle něj neexistují další kontexty apod.

2.2 Pravda, pokora a lidství

Výše uvedené rozšíření zpochybňování je v souladu s cíli filosofie i s filosofickou tradicí. Filosofii totiž můžeme označit jako kritickou rozumovou vědu zkoumající předpoklady možnosti naší zkušenosti, kdy se filosofie ptá na poslední podmínky a důvody zkušenosti, respektive, co je základem zkušenosti.⁴⁴ K těmto posledním podmínkám, základům naší zkušenosti musíme přiřadit i kontext, ve kterém naše pozorování, zkoumání (obecněji bychom mohli říci, slovy Martina Heideggera, naše bytí) probíhá. Postmoderní filosofický přístup obdobně jako řada jiných filosofických přístupů⁴⁵ že žádná pravda není definitivní, je možné se jí pouze přiblížit. Žádný kontext totiž nemůžeme označit za definitivní, vždy existuje možnost dalších kontextů, dalších možných světů. Z tohoto pohledu bude naše poznávání vždy neúplné, vždy bude existovat možnost dalších pohledů, rozšiřování, zužování apod.

Postmoderní filosofické přístupy tedy navazují a rozšiřují filosofický vývoj od počátku filosofie. Poukazuje na nebezpečí, co se stane, pokud rozum učiníme jediným soudcem (jediným kritériem pravdy) a rozumové poznání povýšíme na jediné poznání s absolutní platností.⁴⁶ Samotný rozum nám kupř. nic neříká o znečišťování životního prostředí, o vymírání živočišných druhů, samotný rozum nezná odpovědi na organizace typu koncentrační tábory, plynové komory apod. Tyto a mnoho dalších příkladů můžeme označit vůči rozumu za indiferentní. Není náhodou, že postmoderní filosofie se začala rozvíjet po druhé světové válce, která strašlivým způsobem ukázala limity a nebezpečí rozumu.

Povýšíme-li rozum na jediného soudce, říkáme zároveň že člověk je jediným soudcem, rozbíjíme všechny hranice, říkáme, že všechno je dovolené. Slovy Václava Bělohradského stáváme se lidmi „bez skrupulí“⁴⁷, lidmi,

⁴² Není to samozřejmě jediné rozšíření, které postmoderní přístupy přinášejí. Výše jsou zmíněny např. nutnost neustálé diskuse o pravidlech, které postmodernímu vědění dávají věrohodnost, či myšlenka otevřených systémů, odhalování nevylovených předpokladů, na kterých je naše poznání založeno. Je však třeba zdůraznit (viz i dále), že tyto postmoderní přístupy jsou v souladu s filosofickou tradicí.

⁴³ Obdobnou analogií může být zápis v matrice. Pokud zápis v matrice tvrdí, že se určitá osoba narodila v určitý den na určitém místě, většinou bereme tento zápis za pravdivý. Zápisy v matrice však mohou samozřejmě být zfalšované – připomeňme např. povídku Zamřížovaný Charleston ze Škvoreckého Prima sezóny, ve které je popisováno, jak hlavní hrdina přepisuje a tedy falšuje matriku, proto, aby zachránil své kamarády, z nichž jedna je Židovka. Skutečnost, že určitý zápis v matrice něco říká, nemusí nutně znamenat pravdu, má smysl tedy hledat, další fakta (v terminologii L. Wittgensteina „stavy světa“), které fakt zápisu v matrice potvrzují. Obdobně má smysl zkoumat a hledat fakta, která potvrzují či vyvracejí kontext, v němž se pohybujeme, která poukazují k jiným kontextům apod.

⁴⁴ Stručně lze poukázat např. už na Platónovský mýtus o jeskyni, který poukazuje, že dokud lidé žijí nekriticky v každodenní zkušenosti, nevědí nic o vlastním bytí. Mohli bychom tak říci: dokud lidé žijí nekriticky ve svém kontextu zkušenosti, nevědí nic o vlastním bytí.

Dalším významným filosofem, na kterého lze upozornit, je kupř. Imanuel Kant, který analyzuje a popisuje možnosti našeho poznání. Kantovu analýzu, která se týká (zjednodušeně řečeno) zejména apriorních forem poznání, které chápe jako nutnou podmínku/předpoklad poznání lze rozšířit, že jedním z dalších předpokladů/nutných podmínek poznání je kontext, ve kterém poznáváme.

⁴⁵ Ze všech lze zmínit alespoň kritický racionalismus Karla Poppera.

⁴⁶ Opět můžeme v této souvislosti poukázat na Imanuela Kanta, který kritizoval tehdejší racionalistickou filosofii (filosofii 17. a 18. století) slovy „Myšlenky bez obsahu jsou prázdné“. Chtěl tím vyjádřit, že pokud myšlenky nejsou vztaženy k reálnému světu, stěží lze najít jejich vypovídací hodnotu.

⁴⁷ Blíže např. in Bělohradský Václav: Myslet zeleň světa (rozhovor s Karlem Hvížd'alou), Mladá Fronta 1991.

kteří jsou všeho schopni. Není náhodou, že Bělohradský svůj „filosofický program“ formuloval slovy: „začít od našich skrupulí“⁴⁸, vyzdvihuje „citlivost na cizí nářek“, tedy citlivost k tomu, zda se některému z druhých lidí neděje křivda apod. Cennost postmoderních filosofických přístupů tak spočívá v tom, že poukazují na nebezpečí přecenění rozumu, nebezpečí tzv. objektivních přístupů, které neberou v úvahu jednotlivé kontexty, jednotlivé jazykové a řečové hry atd.

Osobně se přitom domnívám, že uvědomění si, že člověk se nachází v určitém kontextu, že pravda není absolutní, je nutnou, nikoliv však postačující podmínkou kritiky rozumu. Pokud bychom zůstali pouze u tvrzení, že pravda (mimo jiné) závisí na kontextu/společenství, ve kterém se určitý člověk pohybuje, hrozilo by výše uvedené nebezpečí zrelativizování pravdy, kdy bychom mohli tvrdit, že každé společenství má svou pravdu. Je nutno skutečně zkoumat jednotlivé kontexty, jejich předpoklady, východiska i hranice, je nutno zkoumat, co jsou poslední podmínky a důvody zkušenosti daného kontextu, respektive, co je základem zkušenosti daného kontextu. Toto zkoumání můžeme vést na nejobecnější i praktické úrovni. Podívejme se na jeden praktický problém (viz rámeček 2.1).

Rámeček 2.1 Svoboda slova kontra úcta k odlišným kulturám

V době psaní tohoto textu (únor až duben 2006) byly jednou z probíhajících událostí protesty muslimů proti Dánsku. Důvodem těchto protestů bylo, že v září 2005 dánský list Jyllands-Posten uveřejnil 12 karikatur proroka Mohameda. Islámské náboženství přitom jakékoliv zobrazení Mohameda zakazuje – dané karikatury dokonce (navíc) proroka zobrazovaly poněkud nelichotivě: jako teroristu apod.

Cílem našeho rozboru nebude zkoumat, zda protesty byly spontánní nebo organizované, zda neměly odvést pozornost od jiných problémů apod. – je však zřejmé, že skutečnost, že protesty se rozmohly až více než 4 měsíce po otištění karikatur nesvědčí příliš o spontánní reakci. Zaměříme se pouze na argumentaci jednotlivých stran.

Protestující tvrdili, že karikatury zneuctili jejich víru, či hodnoty. Lze to charakterizovat tvrzením, které pronesl jeden syrský diplomat: "Dialog mezi kulturami je založena zejména na respektu k jiným hodnotám." Zastánci otištění karikatur naproti tomu argumentovali právem na svobodu slova. "Jyllands-Posten je nezávislé médium, s tím nic neuděláme," prohlásili kupř. zástupci dánské vlády.

Na úvod je nutno konstatovat, že celý spor není novým. V Česku propukl podobný spor v listopadu 1997, kdy v Mladé frontě Dnes byla uveřejněna karikatura tehdejšího předsedy strany KDU-ČSL Josefa Luxe, jak do mikrofonu říká: "Renomovaní historici tvrdí, že lidovci byli vždycky svině. Není to pravda. Jsou až teď." Dalšími příklady obdobných sporů mohou být diskuse kolem uvedení románu *Lolita*, filmu *Poslední pokušení Ježíše Krista* apod.

Zastánci svobody slova obvykle poukazují, že, pokud stanovíme hranice, co zobrazovat, co publikovat, co natáčet apod., zároveň stanovíme hranice lidského pokroku, poznání, omezujeme využívání lidských znalostí, zavádíme cenzuru atd. Nelze na lehkou váhu brát názory, že na mnohé zákazy či snahy o zákaz v minulosti se díváme jako na překonané (stačí připomenout, že např. v 19. století existovaly snahy zakázat impresionistické malířství, které dnes je označováno za významnou součást evropského dědictví), že zákazy vedly k posilování moci určitých subjektů a ke znevýhodňování jiných (můžeme zmínit snahu církve zakázat rozšíření teorie, že se Země točí kolem slunce). Těžko se rovněž hledá odpověď na otázku, kdo by měl rozhodovat o tom, co publikovat, zveřejňovat apod.

Odpůrci zveřejnění mohou argumentovat tím, že pokud dovolíme zveřejňovat naprosto vše, stane se člověk, člověkem bez skrupulí, člověkem, který je všeho schopen, člověkem, který není vázán minulostí, souvislostmi, že tato absolutní svoboda může vést k potlačování (přinejmenším k výzvám potlačování) práv druhých apod. Opět se jedná o silné argumenty, které nelze jen tak odmítnout.

Může nám postmoderní filosofie nabídnout nějaké řešení? Postmoderní filosofický přístup by podle mého názoru spočíval v kritickém rozboru výše uvedených argumentů. Zkoumal by podmínky rozvoje svobody slova, kriticky by se zabýval důsledky, ke kterým může absolutní svoboda slova (bez cenzury), hodnotil by svobodu slova v jednotlivých společenstvích/kontextech. Rovněž by se zabýval rozbořením situace, kdy je svoboda slova omezena, zkoumal by kontext tohoto omezení, jeho důsledky a vlivy.

⁴⁸ In Bělohradský (1991) se uvádí: „Nemám žádný filosofický program, ale mohl bych něco, co se programu blíží formulovat takto: začít od našich skrupulí. ... Politická kultura moderní doby nesená vůlí k osvobození člověka od předsudků a vnější autority je prosycena projektováním monstrozit. ... Patří sem ty projekty „zemědělských vojsk“, o kterých mluvil Engels, všechny ty „chrámy rozumu“, v nichž občan musil vyhlásit veřejně jména přátel, aby rada starších rozhodla, zda jsou pro něj vhodní. Patří sem i projektování nových jazyků, státní ústavní výchovy, centrální plánování, vyvlastňování dětí z péči rodiny atd.“ Uvedený citát dle mého názoru jednoznačně poukazuje na nebezpečí jednostranného přecenění rozumu.

Existuje přitom nějaké praktické řešení výše uvedeného sporu? Jsem si vědom, že se pohybuji v určitém kontextu evropského myšlení, evropské tradice, v kontextu liberálních přístupů, čili, že s mým navrženým řešením nemusí souhlasit osoby, které vycházejí z jiných kontextů. Přesto se domnívám, že řešení nemůže být jiné než liberální: Soukromý vlastník má právo vyjadřovat jakékoliv myšlenky. Ostatní lidé nemají právo soukromému vlastníkovu ve vyjadřování těchto myšlenek bránit, nejsou však povinni dané myšlenky jakýmkoliv způsobem spotřebovávat/konzumovat. Mají rovněž právo na vyjádření nesouhlasu s vyjádřenými myšlenkami, tento nesouhlas může mít jakoukoliv podobu, která nenarušuje vlastnická práva druhých lidí (tedy podobu pokojné demonstrace, bojkotu zboží určitého státu apod. Ti, kdo se svobodně vyjadřují, by měli zkoumat důsledky svého vyjádření. Pokud ve svém vyjádření lžou, pokud někoho bezprostředně poškozují (poškozují vlastnická práva) druhých lidí, musí počítat s tím, že mohou být povinni vzniklou škodu nahradit.

Z výše uvedeného plyne, že osobně nesouhlasím s tím, aby bylo např. trestně stíháno popírání holocaustu, hajlování na veřejnosti. Souhlasím sice s názorem, že dané jednání je za hranicí lidské slušnosti, domnívám se ale, že jej ale neodstraníme tím, že jej zakážeme. K tomu, aby byl člověk citlivý na cizí nárek, aby byl schopen naslouchat svým skrupulím, je potřeba mnohem více než zákazy. Zejména má smysl zdůraznit otázku vzdělávání, seznamování s historií, poukazování na důsledky, ke kterým vedou určitá jednání. Zákazy jsou na první pohled efektivní a libivé. To, co by měly zakázat, však zpravidla definitivně neodstraní (člověk nebude hajlovat na veřejnosti, nebude veřejně (pozn. dalo by se diskutovat, zda-li jde o veřejné vyjádření, protože k němu dochází v soukromě vlastních médiích apod.), ale své přesvědčení si obvykle ponechá. Optimální by však bylo, kdyby změnil své přesvědčení, kdyby si uvědomil hranice svého lidství, kdyby si uvědomil, že toto lidství vyžaduje určité jednání. Dosažení tohoto stavu však je nákladné a proto společnost často nečiní potřebné kroky k jeho dosažení.

Ve výše uvedeném textu jsme zatím, až důsledně nerozlišovali mezi filosofií a vědou. Tento nedostatek je nyní třeba napravit. Nejprve se podíváme, jaké jsou rozdíly mezi filosofií a vědou, potom se zamyslíme nad postmoderními vědeckými přístupy.

Přehledně je rozdíl mezi filosofií a vědou vysvětlen v Anzenbacher (2004)⁴⁹:

„Reálné vědy jsou empirické, protože jejich předmětem je dílčí oblast zkušenostního světa ... Když podávají svůj výklad, vysvětlují jedno empirické, jiným empirickým v rámci dílčí oblasti. Filosofie sice vychází ze zkušenosti, ale v oblasti zkušenosti nezůstává. Ptá se na poslední podmínky a důvody zkušenosti a ptá se, co je základem zkušenosti. ... Filosofii jde o neempirické podmínky a důvody empirického, neboť empirické v posledku nelze vysvětlit jiným empirickým. Reálné vědy jsou tématicky redukováné, protože jejich téma (předmět) je omezen na určitý aspekt^{50 51}. Filosofie není tématicky redukována. Reálné vědy jsou metodicky abstraktní, protože svou dílčí oblast postihují pouze tak, jak připouští jejich určitá metoda. Filosofie není metodicky abstraktní, protože nepředpokládá žádnou metodu, s níž by přistupovala ke svému předmětu. Metodou filosofie je naopak sám život jejího obsahu.

Z výše uvedeného dle Anzenbachera plyne, že reálné vědy „samotný celek neznají, protože není tématem jejich zkoumání ... Vědy, které umožňují technologický a hospodářský pokrok, neznají dosah jimi vyvinutých technologií a struktur v souvislosti celku (např. ekologický vliv, změna sociální struktury). (Obdobně) pedagogika jakožto speciální věda nemůže sama určovat cíl výchovy, Medicína poznává stále více, jak je důležité vidět člověka jako celek⁵²“.

Arno Anzenbachera lze pravděpodobně jen s obtížemi zařadit mezi postmoderní filosofy. Přesto jeho vymezení rozdílu mezi filosofií a reálnými vědami je podle mého názoru v souladu s postmoderními přístupy.

⁴⁹ Anzenbacher 2004, s. 24-25

⁵⁰ Tématická redukovatelnost je užitečná v tom, že nám dovoluje zabývat se určitým dílčím problémem/tématem. Díky tématické redukovatelnosti je větší pravděpodobnost, že dané téma vyřešíme. Na druhou stranu si musíme uvědomit meze tématické redukovatelnosti. Krásně je vystihují následující citáty: „Život se nedá skalpelem rozdělit – tady je tělo a tady geny“ (in: Hospodyňky, pozor, máte ve špajzu smrtelnou dávku soli!/? Rozhovor s Antonem Markošem, Salon, Literární příloha Práva, 29. listopadu 2001 “ ... důsledně naturalistický redukcionismus eliminuje z pojmu člověka právě to, v čem se tradičně viděl základ důstojnosti člověka: jako sebe-vědomou, rozumově-svobodnou bytost/subjektivitu. Chemicky popsateľné procesy v mozku nemají žádnou důstojnost a nezaslouží si úctu.“ (In. Anzenbacher 2004, s. 142)

⁵¹ Má zde smysl připomenout, že významným filosofem, který upozorňoval na nebezpečí tématického redukcionismu byl Karl Popper. Jedním z důsledků jeho kritiky redukcionismu je jeho teorie tří světů: světa číslo 1 – svět fyzikální hmoty, silových polí; světa číslo 2 – svět vědomých a podvědomých zkušeností (svět psychických procesů probíhajících v mozku); svět číslo 3 – svět produktů lidského ducha (teorií, čísel apod.) Teorii tří světů osobně pokládám za jednu z nejužitečnějších teorií, která dokáže řešit problémy těla a duše. Blíže se s touto teorií lze seznámit např. in: Poper, Karl R.: Život je řešení problémů, Mladá Fronta 1998.

⁵² Anzenbacher 2004, s. 25

Vědecké postmoderní přístupy podle mého názoru akceptují tuto omezenost reálných věd, uvědomují si, že jejich pohled na svět je dílčí, tematicky redukovaný, že nemohou o světě vypovědět všechno. Uvědomují si tedy hranice svého poznání. Rovněž si uvědomují, že interdisciplinární vědecké přístupy sice mohou tyto hranice rozšiřovat, nikdy se jim ale nepodaří úplný pohled na celek. Určitá reálná věda, i kdyby byla sebe více interdisciplinární, neřekne nikdy vše, o celku. Postmoderní vědecké přístupy podle mne akcentují a zdůrazňují odpovědnost vědců při zkoumání, zdůrazňují, že vědecké zkoumání může mít zamýšlené i nezamýšlené důsledky. Postmoderní vědecké přístupy si uvědomují, že poznání vždy probíhá v nějakém společenství, že jak samotný proces tohoto poznání, tak jeho výsledky budou pravděpodobně působit na toto společenství, přičemž tento proces probíhá v určitém časovém rámci. Postmoderní vědecké přístupy si rovněž uvědomují, že vědecké přístupy probíhají v kontextu našich dosavadních znalostí, informací, jsou do určité míry ovlivněny tím, jak se k danému tématu přistupovalo v minulosti, co je pokládáno za samozřejmé a nepochybné (tj. za axiomy)⁵³.

Uvedené postmoderní chápání možností vědy vede podle mého názoru k větší pokoře. Pryč je pyšné přesvědčení, že věda dokáže vyřešit všechny naše problémy, že dá odpovědi na všechny naše otázky. Ačkoliv vědci neustále usilují o vytvoření jednotných vědeckých teorií (typu jednotná teorie pole), postmoderní přístupy si uvědomují, že, i kdyby dané úsilí bylo úspěšné, stejně jednotné vědecké teorie nebudou zahrnovat všechny naše poznatky. Postmoderní vědecké přístupy také říkají, že věda se musí zabývat důsledkem svých teorií. Jinými slovy věda nesmí být necitlivá ke okolnímu světu.

Pokusme se ukázat jak se postmoderní vědecké přístupy uplatňují ve vědě, která má nepochybně závažné společenské dopady – v ekonomii (viz rámeček 2.2).

Rámeček 2.2: Postmoderní ekonomie

Obvyklá definice ekonomie je, že: „Ekonomie je věda, která studuje, jak lidé využívají vzácné zdroje k uspokojování svých neomezených potřeb, přičemž tyto potřeby uspokojují pomocí produkce statků a jak jsou tyto statky rozdělovány mezi jednotlivé členy společnosti.“ Předmětem ekonomie je tedy chování lidí a uspokojování jejich potřeb. Metoda ekonomie není úplně jednoznačně definovaná, zpravidla ekonomie vychází z metodologického individualismu – ekonomie sice nepopírá existenci kolektivních entit jako společnost apod., považuje tyto entity ale za pouhé abstrakce, které nemají vlastní rozum, cíle ani způsobilost jednat. Ekonomie v zásadě vychází z toho, že jedná pouze jednotlivce, přičemž jeho jednání má zamýšlené i nezamýšlené důsledky. Vedle metodologického individualismu ekonomie ještě jakou svou metodu nejvíce akceptuje metodologický pozitivismus, který říká jediným směřodátným testem platnosti určité hypotézy je srovnání její předpovědi s (empirickou) zkušeností. Hypotéza je zamítnuta, jestliže jsou její předpovědi popírány, respektive, jestliže alternativní hypotéza má větší korelaci mezi jejími předpověďmi a empirickou realitou. Metodologický pozitivismus obecně vychází z toho, že každý model (obzvláště ve společenských vědách) je zjednodušením reality, že, pokud bychom chtěli, aby všechny předpoklady nějaké hypotézy byly v souladu s realitou, vytvořili bychom natolik složitý model, který bychom nebyli schopni použít.

V posledních cca 40 letech existuje snaha rozšířit ekonomický přístup ke studiu lidského chování i do oblastí, které byli dříve považovány za „neekonomické“. Tyto snahy vycházejí z přesvědčení, že lidé se v různých situacích chovají stejně, že vždy usilují o maximalizaci svého vlastního užitku. Na základě tohoto přesvědčení jsou prováděny ekonomické analýzy kriminality, chování jedinců v rodině, veřejné volby apod.

Přes toto rozšíření ekonomie je zřejmé, že ekonomie zůstává tematicky redukovanou vědou. Stranou jejího zájmu stojí kupř. psychologické či sociální motivy lidského chování, nezabývá se psychologickými, sociálními, politickými, etickými a důsledky rozdělení spotřeby statků ve společnosti, respektive rozdělením bohatství apod.

Postmoderní přístupy by podle mého názoru měly akcentovat tuto tematickou redukovanost ekonomie. Měly by zdůraznit, že lidské chování může být ovlivněno i jinými faktory než snahou o maximalizaci svého užitku, měly by zdůraznit, že důsledky lidského chování jsou nejen ekonomické. Postmoderní ekonomie musí klást důraz na kontext, ve kterém člověk jedná, ať už jde o institucionální prostředí, geografické, přírodní, sociální či jiné faktory (lze se třeba domnívat, že chování člověka je ovlivněno i jazykově, že tedy způsob vyjadřování v určitém jazyce může mít vliv na chování jedince). Postmoderní přístupy by kriticky měly zkoumat předpoklady, na nichž je ekonomie založena, zdůrazňovat, že tyto předpoklady jsou zjednodušením reality. Významnou složkou, na kterou by se měla ekonomie zaměřit a kterou by měla akceptovat jsou zamýšlené i nezamýšlené důsledky lidského chování (např., že masové rozšíření hypermarket může vést k opouštění historických center, k jejich chátrání, rozpadu tradičních sousedských vztahů, k růstu kriminality apod.).

Postmoderní přístup k ekonomii by měl akcentovat i skutečnost, že předmět bádání ekonomie je ovlivněn reálným chováním lidí, že o tom, co se bude zkoumat, rozhodují do určité míry peníze spotřebitelů/daňových poplatníků apod. Jinými slovy lze říci, že rozložení bohatství ve společnosti bude mít vliv na témata, kterými se

⁵³ Ostatně nikoliv náhodou bývá za postmoderní vědeckou teorii, která popisuje, jak věda řeší své problémy, mění soustavu svých axiomů (své paradigma) označována teorie vědeckých revolucí Thomase Khuna.

ekonomie bude zajímat, na tvorbu jednotlivých hypotéz, pravděpodobně ovlivní i jejich testovatelnost. (Pozn.: všechny tyto faktory můžeme zahrnout mezi kontext, ve kterém se ekonomie pohybuje).

Výše uvedené postmoderní přístupy k ekonomii podle mého názoru budou mít za následek větší pokoru, mohou vést k uvědomění si možností a limitů ekonomie. Jak na jednu stranu lze uvítat, že se ekonomická analýza rozšířila i do oblastí, které byly dříve pokládány za neekonomické, tak na druhou stranu ambice vysvětlit prostřednictvím ekonomie všechny aspekty lidského jednání by vedla k redukování tohoto jednání na jednu složku. Lze se domnívat, že tato redukce by měla vážné (neekonomické) důsledky (jako příklad může posloužit výše uvedená situace s hypermarkety) a proto je rozumné uvedenou redukci odmítnout.

Pokud bychom měli v závěru této části ještě nějakým způsobem charakterizovat postmoderní vědecké přístupy, můžeme konstatovat, že tyto přístupy odmítají „vládu expertů“. Expert je zde chápán jako člověk, odborník v určité oblasti, má danou oblast dokonale nastudovanou, orientuje se ji, dokáže ji vysvětlit.

V důsledku rozsahu poznatků, velikosti souboru poznání, kterým lidstvo disponuje však experti nejsou schopni dohlédnout všechny důsledky, které s předmětem jejich zájmů, souvisí. Pokud pak akcentují svůj úzce zaměřený, expertní pohled, může jim unikat řada souvislostí. Expertní přístup může být nelidský právě proto, že nechápe člověka ve své celistvosti, právě proto, že život redukuje, respektive zmenšuje na určitý aspekt a odmítá se zabývat aspekty jinými. Postmoderní vědecké přístupy takto chápané expertství odmítají, zdůrazňují nutnost komplexnějších, holistických pohledů. Ve svých závěrech postmoderní vědecké přístupy znamenají větší prvek lidství ve vědě, zdůrazňují, že žádná věda nemůže ve svých konečných důsledcích být hodnotově neutrální, nemůže stát mimo tento svět.^{54 55}

Proč postmoderna

3.1 Rozsah a četnost změn

Důvody vzniku postmoderního myšlení jsou rozmanité. Pokud akceptujeme tezi, že postmoderna znamená nedůvěřivost vůči narativním příběhům, vůči velkým vyprávěním, můžeme konstatovat, že tato nedůvěra má své zřejmé příčiny. Historie 20. století ukázala nebezpečí, která se skrývají za velkými vyprávěními slibujícími vyřešení veškerých problémů, nastolení ráje na Zemi – typickými příklady těchto velkých vyprávění jsou komunismus a fašismus^{56 57}, ukázala, že tato velká vyprávění ve svých konečných důsledcích, ač formálně usilují o štěstí, vedou k utrpení mnoha lidí. Velká nebezpečnost pokusů o velká vyprávění, jež byly uskutečněny ve 20. století podle mne spočívají v měřítku utrpení, které způsobily, ve skutečnosti, že mohly znamenaly nebezpečí pro celý svět, že hrozily, v případě velkého vyprávění, že člověk je pánem a nikoliv součástí Země stále hrozí zničením veškerého života na Zemi. Z tohoto pohledu můžeme konstatovat, že moderní úsilí o pokrok, idea neustálého zlepšování, přesvědčení, že množství problémů, které člověk musí řešit, se bude snižovat, selhalo. Podíváme-li se na vývoj v celém 20. století, musíme konstatovat, že životné podmínky většiny lidí se nepochybně zlepšily, na druhou stranu četnost problémů, s nimiž se musí nyní lidé potýkat, ve srovnání s minulostí, spíše vzrostla. Svým způsobem je logické, že se nezměnila, protože každý člověk je už okamžikem

⁵⁴ Nebezpečí expertního přístupu silně zaznívá např. v dílech Václava Bělehradského. In Bělehradský 1991, je zdůrazňována myšlenka, že expertní přístup může (z)ničit náš svět. Expert může kupř. propagovat rozšíření těžby uhlí, protože je to ekonomicky, energeticky či jinak výhodné. Ve svém expertním pohledu však zapomíná na důsledky, které jsou s těžbou uhlí spojeny. Současné problémy, se kterými se potýkají severní Čechy nebo severní Morava (nízká kvalifikační struktura obyvatelstva, vysoká nezaměstnanost, měsíční krajina apod.) jsou přitom typickým příkladem, když se akcentuje úzký expertní pohled.

⁵⁵ K typickým příkladům expertních přístupů, které jsou v současnosti kritizovány, patří kupř. lobotomie (chirurgické operace mozku s cílem odstranit psychické poruchy) – přitom vynálezce lobotomie obdržel v roce 1949 Nobelovou cenu!!, či masové zavedení DDT.

⁵⁶ V různé literatuře bývá často poukazováno na odlišnosti mezi komunistickými ideami na straně jedné a fašistickými/nacistickými ideami na straně druhé. Tito autoři zejména zdůrazňují, že komunistické ideje usilovaly o větší spravedlnost lidí, zatímco fašistické/nacistické byly od počátku zaměřeny na potlačování určitých skupin lidí (tento rozdíl je zdůrazněn např. in.: Derrida Jacques, Roudinesco Elisabeth: „Co přinese zítřek?, Nakladatelství Karolinum 2003). Problémem však je, co všechno je zahrnuto do dané ideologie (pojem ideologie chápu jako jakýkoliv systematický soubor názorů, významů a výroků), čili, které všechny názory se berou v úvahu. Pokud bychom prostudovali názory řady ideologů komunismu (kam je nutno zahrnout osoby jako V.I. Lenin, J.V.Stalin, L.D.Trockij apod.), zjistíme, že zde najdeme řadu myšlenek hlásající omezení svobody určitých skupin obyvatelstva. Přes řadu rozdílů mezi komunismem a fašismem/nacismem se domnívám, že praktické zkušenosti s těmito režimy ukazují, že vždy docházelo k potlačování svobod určitých skupin lidí, k jejich systematickému vylučování ze společnosti, včetně jejich likvidace.

⁵⁷ Za velké vyprávění bývá postmodernismem označováno i přesvědčení, že člověk je pánem Země, že rozum dokáže vyřešit všechny lidské problémy.

svého narození uvržen do existencionální nejistoty, každý člověk si uvědomuje fakt konečnosti svého života, každý člověk si v nějaké formě musí klást otázku „v čem je poslední smysl a cíl člověka?“, otázku, na kterou ani filosofie není schopna odpovědět⁵⁸. Problémy lidské existence tedy nemohou zmizet, vždy se budou a budou vynořovat, vždy nás budou dostihovat.

Teoretici postmoderny přitom zdůrazňují rozsah a četnost změn, kterým je člověk vystaven a pokládají je za charakteristický znak postmoderny. Lze zde posloužit citátem Z. Baumana: „Zřejmě nejvýznamnějším rysem, který charakterizuje postmoderní bytí, je absence sociálních struktur, jež by jednou provždy (to znamená, prakticky vzato, po dobu realizace životního projektu, určovaly rámce toho, co je možné, současně ale byly také oporou pro to úsilí, jež je orientováno k realizaci kterékoliv z vybraných možností“⁵⁹. Bauman dále zdůrazňuje, že moderní svět se jevil jako pevný a uspořádaný, pro postmoderní svět platí, že „každý dosažený stav, je prozatímní, je dočasný, a pak se uvidí“⁶⁰. Četnost a rozsah změn, tj. množství změn, které ve svém životě lidé zažijí, i skutečnost, že jednotlivé změny nyní působí na mnohem větší množství lidí je charakteristická i pro A. Giddense. Ten k četnosti a rozsahu připojuje svébytnou povahu soudobých institucí. „Některé ... sociální formy nelze nalézt v předcházejících historických obdobích, například ... celková závislost výroby na neživých zdrojích energie nebo postupující komodifikace výrobků a námezdní práce“^{61 62}

3.2 Příčiny a důsledky rozsahu a četnosti změn

Z ekonomického pohledu není nezajímavé, že jednou z příčin zvýšení četnosti, rozsahu i dopadů změn je vysoká dělba práce, specializace, styl orientovaný na dosahování zisku. Je nepochybné, že činnost, ve které má nějaká osoba (ať už se jedná o člověka nebo o firmu) nejmenší náklady obětované příležitosti, se v průběhu existence daného subjektu mění. Z tohoto pohledu je logické, aby lidé v průběhu svého života několikrát změnili svou specializaci, aby firmy neustále procházely procesem outsorsingu (tj. vyčleňování určitých neefektivních činností) a rozšiřování /změny svého spektra podnikání. Specializace a dělba práce přináší synergické efekty⁶³, z tohoto pohledu je logické, aby se sdružovali, čili stěhovali lidé, kteří disponují příslušnou specializační schopností. Obecně se lze domnívat, že řada zejména technologických postupů i technických prostředků, které ve svých důsledcích vedou k současnému značné četnosti a rozsahu změn, byla iniciována s cílem dále zvětšit specializaci, tedy s cílem dosáhnout dalšího ekonomického zisku.

Postmoderní myšlení ovlivňuje i důsledky četnosti a rozsahu změn. Giddens (2003) např. uvádí, že dochází k „oddělení prostoru od místa. ... Místo lze nejlépe vyjádřit pomocí představy místního dějiště, které odkazuje k fyzickému rámci sociální činnosti v její geografické situovanosti ... (post)modernita podporuje vztahy mezi nepřítomnými druhými, kteří jsou místně vzdáleni od situací bezprostřední interakce.“⁶⁴. Dochází tak k vyvázání, čili k „vytržení sociálních vztahů z místních kontextů interakce a jejich restrukturalizaci v neomezených časoprostorových rozpětích“⁶⁵. Giddens zdůrazňuje, že (post)moderní vztahy musí být více než v minulosti založeny na důvěře. „Důvěra se vztahuje k nepřítomnosti času a prostoru. Nebylo by potřeba důvěřovat někomu, jehož činnosti jsou stále na očích a jehož myšlenky jsou průhledné, anebo věřit nějakému systému, jehož výsledky jsou známé a průhledné“⁶⁶.

⁵⁸ Blíže např. Anzenbacher 2004.

⁵⁹ Bauman, Zygmund: Úvahy o postmoderní době, Sociologické nakladatelství 1995, s. 33

⁶⁰ ibid, s. 35

⁶¹ Giddens Anthony: Důsledky modernity, Sociologické nakladatelství 2003, s. 15

⁶² Je však třeba připustit, že Giddens četnost a rozsah změn připisuje spíše jako projev/důsledek modernity než postmodernity. Pokud pak Giddens hovoří o postmodernitě, tak tím myslí další rozšiřování četnosti a rozsahu změn, včetně rozšiřování geografického. Konkrétně např. konstatuje: „Ustupující nadvláda Západu nad zbytkem světa není výsledkem klesajícího vlivu institucí, které tam vznikly, ale výsledkem jejich globálního rozšíření“. Giddens tedy zdůrazňuje, že styl života, který byl rozšířen zejména v západní Evropě a některých dalších zemích (USA, Austrálie apod.) se postupně rozšiřuje i do ostatních oblastí. Tyto oblasti původním zemím konkurují. Z ekonomického pohledu bychom daný styl mohli popsat jako styl založený na vysoké dělbě práce, specializaci, styl orientovaný na dosahování zisku.

⁶³ Pojem synergický efekt chápou v manažerském smyslu, kdy více osob společně dohromady udělají větší sumu/hodnotu činností, než kdyby tyto činnosti vykonávaly jednotlivé osoby sami a kdybychom tyto jednotlivé činnosti počítali.

⁶⁴ Giddens, 2003, s. 24-25

⁶⁵ ibid, s. 26

⁶⁶ ibid, s. 36

K podmínkám rozšíření mobility, k tomu, aby mohlo docházet k další dělbě práce a specializaci dle Giddense patří symbolické znaky a abstraktní systémy. Symbolické znaky⁶⁷ jsou definovány jako „prostředky styku, které se mohou šířit bez ohledu na konkrétní charakteristiky jednotlivců nebo skupin, které je používají“⁶⁸. Typickým příkladem symbolického znaku jsou dle Giddense peníze. Dalo by se říci že mohou být používány všude a je jedno, která osoba je používá. Peníze dokonale splňují charakteristiky symbolického znaku (viz poznámka 67): na jednu stranu musí být jejich funkce zřejmá, jednoznačná, jinak by se ostatně ani nestali všeobecným prostředkem směny. Na druhou stranu se za jejich použitím skrývá řada aktů, aktivit, jejich použití odkazuje k celé řadě dalších věcí, každé jejich použití může být smyslem výkladu, nejednoznačné, tajemné⁶⁹.

Expertní systémy potom Giddens rozumí „realizované technické systémy nebo odborné expertizy, jež organizují velké oblasti fyzického a sociálního prostředí, ve kterém dnes žijeme ... Už tím, že sedím ve svém domě jsem zahrnut do expertního systému, či řady systémů, na které se spoléhám. Nemám obavy z chůze po schodech ve svém obydlí, i když si uvědomuji, že by se mohlo zřítit. Nemám příliš ponětí o zásadách, jimiž se architekti a stavitelé řídí při projektování a stavbě domů, ale přesto věřím tomu, co udělali“⁷⁰. Giddens svým textem zdůrazňuje, že expertními systémy je většina lidí na naší planetě obklopena od svého narození do smrti. Zdůrazňuje rovněž, že většina lidí těmto expertním systémům věří, aniž by důkladně znala jejich podstatu a fungování. Ekonomie má pro tuto víru racionální zdůvodnění: náklady na studium a pochopení daného systému by byly vyšší než užítky z takového studia. Má ale smysl zdůraznit, že tato důvěra se nemusí vyplatit. Jako ilustrativní příklad lze uvést situaci, kdy si nějaká firma nechá udělat počítačový program, který (spolu)řídí její podnikání. Tvůrce programu však zanikne/zemře a nepředá své znalosti dále. V takovém případě se uživatel programu může dostat do obrovských potíží v případě poruchy, nutnosti změny apod.⁷¹.

Zmínku o symbolických znacích a expertních systémech lze uzavřít konstatováním, že jak první, tak druhé jsou ukázkovým příkladem provázání ekonomiky a dalších systémů, respektive ukázkou toho, že při studiu společnosti (světa jako celku) nevystačíme s jedním přístupem, vědeckou metodou, s jedním pohledem, např. nevystačíme pouze s ekonomickým pohledem. Výše byla zmíněna dělba práce, úsilí o specializaci, dosahování větších synergických efektů, a tím lepšího poměru/rozdílu mezi náklady a výnosy jako jeden z motivů zvyšování rozsahu a četnosti změn. K tomu, aby k dělbě práce docházelo však musí být splněny další podmínky, které už nepatří do (standardního) zorného pole ekonomie, respektive, které nebývají označovány jako ekonomické.

K dalším důsledkům zvyšování rozsahu a četnosti změn patří proces individualizace a personalizace. Postmoderní doba může mnohem více uspokojovat individuální lidské potřeby, mohou být mnohem více uplatňovány individuální postupy a přístupy. „Tento proces zahrnuje stále nové a nové oblasti .... Vezměme si například školství: samostatná práce, volitelné systémy, individuální studijní plány, využívání osobního počítače ... Média procházejí podobnými změnami: vedle rozvoje kabelových sítí, svobodných radiostanic a interaktivních systémů dochází k bouřlivému rozmachu videotechniky, videopřehrávačů, videokazet, které přístup k informacím personalizují. Nesmírné množství videoher značně rozšiřuje herní a interaktivní možnosti, které se přesouvají do soukromí ... v oblasti psychoterapie se objevily nové metody (transakční analýza, které posouvají psychoanalytickou personalizaci ... svůdnost⁷² tedy zasahuje všechno od softwarového vybavení po primitivní psychické uvolnění ... pacient už nemá svůj stav zakoušet pasivně, díky možnostem psychické samostatnosti je sám odpovědný za své zdraví a za své obranné systémy. Ve sportu se rozvíjejí praktiky osvobozené od časomíry, od soutěžení a střetávání. Dává se přednost tréninku podle vlastního výběru, pocitu vznášení, naslouchání vlastnímu tělu ...“⁷³.

⁶⁷ Má zde smysl upozornit na dvojakost pojmu „symbolický znak“. Znak bývá totiž soudobou teorií definován jako něco naprosto jednoznačného, co jasně a zřejmě odkazuje (jako příklad znaku bývá uváděna kupř. dopravní značka). Symboly jsou naopak chápány jako mnohoznačné, jako projevy, které připouštějí celou škálu výkladů. Výraz symbolický znak dle mého názoru zahrnuje obojí. Aby se něco mohlo požívat lidmi, musí to být jednoznačné, musí být zřejmé, k čemu daná věc slouží. Na druhou stranu, každé používání odkazuje k dalším souvislostem, možnostem, může být předmětem výkladu, tázání, může se pro někoho stát tajemným, nepochopitelným apod., čili může se stát symbolem. (Blíže se lze s problematikou symbolů seznámit např. in: Slavík, Wawrosz, 2001).

⁶⁸ Giddens 2003, s.27

⁶⁹ Milovníci detektivek se mohou ptát, zda-li peníze nepocházejí z trestné činnosti, ekonomové mohou zkoumat, proč určitá osoba oceňuje svůj užitek z daného statku právě takovým množstvím peněz, proč si vlastníci jednotlivých výrobních faktorů vydělávají tolik a tolik apod.

⁷⁰ Giddens, 2003, s. 31 -32

⁷¹ Jsou známy případy, kdy k těmto situacím došlo.

⁷² Zde je pojem „svůdnost“ použit ve smyslu personalizace, individualizace

⁷³ Lipovetsky Gilles: Éra prázdnoty, Prostor 2003, s. 29-30. Francouzský originál pochází z 80. let 20. století, proto jeho určitá technologická zastaralost.

3.3 Reálný svět a postmoderní přístupy

Věda obecně musí popisovat reálný svět. Může vytvářet modely pro jeho popis, může vytvářet i modely, o jejichž realitě lze přinejmenším diskutovat (jako příklad lze uvést neeuklidovskou geometrii), mělo by se tak ale dít za účelem lepšího pochopení současného světa. Společenské vědy, ať už se jedná o ekonomii, sociologii, psychologii apod. musí tedy popisovat reálný svět, reálné chování lidí. Pokud se toto chování v některých svých aspektech, formách, důsledcích liší od chování lidí v minulosti, je zřejmé, že se musí měnit i vědecké přístupy a pohledy. Na otázku proč postmoderna lze tedy odpovědět, že postmoderní myšlení je reakcí/odpovědí na současné změny v chování lidí, na příčiny těchto změn i jejich důsledky. Mezi vědou a reálným (i když na místě je lépe použít spíše výraz běžným) životem/světem ale nepochybně existuje vzájemná vazba, jak reálný/běžný svět je základ pro vědecké zkoumání, tak na druhou stranu platí, že samotný proces tohoto vědeckého poznání i jeho výsledky ovlivňují běžný život/svět⁷⁴. Díky postmodernímu vědeckému myšlení se tedy kupř. akcentuje důraz na ochranu životního prostředí, na odpovědnost, který má člověk vůči Zemi, existují snahy o zachování kulturní, etnické rozmanitosti apod. I tyto přístupy můžeme označit za postmoderní.

Moc a politická korektnost

4.1 Moc, její příčiny a důsledky

Jedním z témat, kterým se postmoderní filosofické přístupy zabývají, jsou téma moci a téma politické korektnosti. V závěrečné části tohoto textu se pokusíme o jejich propojení.

Začneme tématem moci. Postmoderní přístupy v zásadě říkají, že „poznání má svůj základ ve světě, ... je zapojeno do mocenských zápasů a střetů, které tvoří náš svět. ... Poznání je ... produktem vůle k poznání, která svémocně stanoví svou vlastní pravdu.... Metody a instituce tvoří ta tvrzení o poznání, která daný systém moci shledává užitečným“⁷⁵. Uvedený přístup je obsažen zejména v dílech významného francouzského filosofa Michela Foucaulta. Roger Scruton charakterizuje jeho přístup takto: „Foucault nám například tvrdí, že člověk je nedávný vynález, čemuž se pochopitelně divíme. Míjí tím, že ve středověku tu nebyl žádný člověk? Ne, chce tím říci, že pojem člověk – jako protiklad k pánovi, vojákov, nevolníkovi, soudci nebo kupci – začal být užíván až od doby osvícenství. Avšak důsledek takové úvahy spočívá v tom, že tento pojem vytváří to, co popisuje ...“⁷⁶

Má smysl zmínit, že Scruton Foucaultův přístup poměrně ostře kritizuje. Výslovně uvádí: „Pojmy jako ... člověk míří k realitě: jsou forezními pojmy svázané s vysvětlením, a proto i s kantovskými kategoriemi. Jejich používání je determinováno nikoliv námi a vedou nás na cestě objevů. Člověk nemůže být nedávným vynálezem, i kdybychom začali teprve nedávno tento pojem používat. Tento pojem totiž identifikuje něco, co předcházelo jeho vynalezení a čehož přirozenost je dána zákony, které čekaly na své objevení. V tomto případě to není pojem, který vytváří určitý druh věcí, ale určitý druh věcí vytváří tento pojem“⁷⁷.

Rovněž je zřejmé, že některé Foucaultovy přístupy navazují na předcházející. Platí to kupř. o názoru, že „historie si podobně jako všechny formy lidského poznání nemůže činit nárok na to, že je nezatížena hodnotami a neutrální.“ Už od doby hermeneutické filosofie je zřejmé, že porozumění je možné jen tak, že ten, kdo se snaží porozumět, vnáší do hry své vlastní předpoklady. Předpokladem porozumění je tedy vždy určité předporozumění. Toto předporozumění je různým způsobem podmíněno. Především jde o dějinnost našeho bytí ve světě. Všechno porozumění, vysvětlování, interpretování je v tomto smyslu dějinné a je ve znamení této podmíněnosti. Dějiny musí být proto neustále přepisovány.⁷⁸

Přes veškerou tuto kritiku bych faktor, že poznání je svým způsobem mocí zcela nezatracoval. Člověk, který má určité znalosti (z ekonomického pohledu disponuje určitým lidským kapitálem) má nepochybně převahu nad člověkem, které znalosti nemá. Člověk se znalostmi může realizovat více investičních příležitostí, má snadnější pozici při hledání práce, podnikání, obecně tedy při získávání prostředků k uspokojování svých potřeb. Lidé bez

⁷⁴ Ze zde uvedeného tedy plyne, že se hlásím ke kybernetice druhého řádu, tedy kybernetice pozorujících systémů, kdy pozorovatel bývá zahrnut jako součást systému. Tento přístup je v souladu s přístupem radikálního konstruktivismu a se vším, co bylo i bude v práci zmíněno.

⁷⁵ Grenz, Stanley J., 1997, s. 129-130

⁷⁶ Scruton Roger: Průvodce inteligentního člověka filosofií, Barrister a Principal, 2003, s. 28

⁷⁷ ibid, s. 30

⁷⁸ blíže např. Anzenbacher, 2004

znalostí/poznání jsou potom na lidech se znalostmi relativně závislí a lidé se znalostmi nad lidmi bez znalostí mohou vykonávat určitou moc.^{79 80}

Je rovněž nepochybné, že poznání může být soudobou mocí ovlivňováno. Stačí připomenout již v rámečku 2-2 zmíněné úsilí katolické církve zabránit rozšíření poznatku, že se Země točí kolem slunce. Můžeme odkázat i na poznámku týkající se díla T. Khuna a struktury vědeckých revolucí. Z historie vědy je známa řada příkladů, kdy zastánci dosavadního stupně poznání (v Khunovské terminologii dosavadního paradigmatu) odmítali přijmout poznatky, které jim toto paradigma narušovalo⁸¹.

Dané příklady nemusí mít tak zásadní charakter. Pro zajímavost ještě jednou⁸² dejme slovo Antonu Markošovi: „Mapuji třeba, jaké významy doprovázejí některá frekventovaná slova, jako jsou například evoluce, život, vývoj, organismus, a jak se tento balík významů mění s dobou. A věřte, často šlo o nečekané obraty doslova o 180 stupňů. Nevěřil byste, jak různé definice měl (pojem) gen za posledních sto let. A všechny ty geny bez rozdílu řídily. Vědecká zjištění zůstávají, jejich interpretace se mění“.⁸³ Jinými slovy gen předcházela svému vynalezení, předcházela tomu než se objevil pojem „gen“, nicméně pohled na gen, jaké jsou jeho vlastnosti se v průběhu času měnil. Čili měnilo se poznání problematiky genů, zněny tohoto poznání nepochybně působily i na další oblasti a mohly působit i v oblasti moci – nelze např. vyloučit, že nebyl přidělen grant/podpora vědci, který ve své době zastával pohled na gen, jenž se neslučoval s převažujícím míněním, jež se ale ex post ukázal jako správný/pravdivý.

To, že téma moci by patří mezi témata, kterými se věda obecně zabývá potvrzuje kupř. sociologie. Obecně je přijímáno vysvětlení, že sociologie vznikla jako jeden z důsledků průmyslové revoluce, kdy se rozpadly tradiční/dosavadní vazby a instituce, tedy rovněž dosavadní systémy kontroly a uplatňování moci⁸⁴. Jan Keller uvádí: „tradiční společnost ztratila schopnost kontrolovat jednání svých členů. Přestal být věrohodný způsob, jakým (tradiční společnost) ospravedlňovala nárok vládců na vládnutí, právě tak jako způsob, kterým zdůvodňovala existující sociální nerovnosti, dokonce i způsob, co má být považováno za zásluhy a za co mají být udíleny tresty. Jinými slovy, zhroutil se jak systém mocenské legitimacy, tak celý způsob výkladu světa. Byly nahrazeny novými hierarchiemi a novými orientacemi, které charakterizují evropskou a americkou společnost 19. a 20. století, tedy společnosti, jež samy sebe nazvaly moderními“⁸⁵. Jedním z nových způsobů výkladu se stala právě sociologie.

Není od věci zde upozornit, že jedním z důvodů proč se od druhé poloviny 20. století rozvíjí postmoderní myšlení je uváděna skutečnost, že moderní společnost přestala postupně kontrolovat jednání svých členů. Postupně přestává být účinný/věrohodný způsob, jakým (tradiční společnost) ospravedlňovala nárok vládců na vládnutí, právě tak jako způsob, kterým zdůvodňovala existující sociální nerovnosti, dokonce i způsob, co má být považováno za zásluhy a za co mají být udíleny tresty. Proto se objevují nové výklady, nové hierarchie a nové orientace.

V průběhu 19. století (alespoň v evropském a anglosaském prostředí) nevznikal jen sociologie, ale rozšířila se řada institucí či organizací⁸⁶, které svým způsobem kontrolovaly chování lidí a tedy i uplatňovaly svou moc. Z organizací lze uvést rozšíření všeobecné školní docházky, všeobecné branné povinnosti, továren apod. Ve

⁷⁹ Samozřejmě má smysl zkoumat, jaký charakter má trh s danými znalostmi/informacemi apod. Větší pravděpodobnost k vykonávání moci bude existovat na trhu, který má oligopolní nebo monopolní charakter, tedy na trhu, na kterém příslušnými znalostmi/informacemi disponuje pouze (relativně) několik málo subjektů.

⁸⁰ Typickým příkladem, kdy člověk bez znalostí se stává značně závislým na člověku se znalostmi, je oblast výpočetní techniky, hardware a software. Viz poznámka č. 71.

⁸¹ Zde můžeme odkázat např. na spory kolem speciální a obecné teorie relativity, která narušovala dosavadní newtonovsko mechaniku.

⁸² Viz poznámka č. 50

⁸³ „Hospodyňky pozor, máte ve špajzu smrtelnou dávku soli“, rozhovor s Antonem Markošem, Salon, literární příloha Práva, 29. listopadu 2001.

⁸⁴ Za tyto systémy můžeme označit v archaických společenstvích pečlivě vypracované systémy příbuzenství, v tradičních společnostech systémy stavovských práv a privilegií.

⁸⁵ Keller Jan: Úvod do sociologie, Sociologické nakladatelství, 2004, s. 9

⁸⁶ Pojem instituce chápu v pojetí institucionální ekonomie, tedy jako formální a neformální normy upravující lidské chování, pojem organizace pak chápu jak to, co zajišťuje, že jsou dané normy vskutku dodržovány (v terminologii práva „aplikovány“).

všech těchto organizacích se určité osoby nacházejí v podřízeném postavení a určité v nadřízeném. Z hlediska terminologie postmoderny bychom potom mohli napsat, že každá z těchto osob komunikují v jiném diskursu⁸⁷.

Skutečnost, že lidé mají různé znalosti, schopnosti, postavení, peníze, bohatství apod., a že vše výše uvedené (i neuvedené) způsobuje, že různí lidé mají jinou moc, či disponují jinou mocí (ve smyslu ovlivňování a působení druhých) by tedy podle mého názoru neměla postmoderní teorie přehlížet. Výše bylo uvedeno, že jedním z důvodů vzniku a rozmachu postmoderny byly změny, ke kterým ve společnosti dochází. Explicitně byl zmíněn růst rozsahu a četnosti změn. Tento vyšší rozsah a četnost se v praxi projevuje vyšší mobilitou zboží, statků, kapitálu i osob, tím, že jednotlivé subjekty nemusí investiční příležitosti realizovat ve svém bezprostředním okolí, ale prakticky kdekoli na celé zeměkouli. Vyšší mobilita vede k tomu, že se výrazněji mění i poptávka (v terminologii ekonomie dochází k posunům křivky poptávky), a to včetně poptávky po vlastních jednotlivých výrobních faktorech. Vlastníci výrobních faktorů, po kterých je vysoká poptávka, mohou v současném globalizovaném světě snadněji dosahovat příjmů a mají snadnější možnost uplatnit svou moc.⁸⁸

Sociologii, ekonomii, politologii i další vědy včetně filosofie by mělo zajímat, jakým způsobem subjekty, které mají v něčem výhodu (ve znalostech, majetku apod.), využívají tyto výhody a jakým způsobem díky této výhodě uplatňují svoji moc. Musí je zajímat jaké jsou důsledky uplatňování této moci, jak se toto uplatňování odráží na struktuře společnosti, postavení jednotlivých osob, rozdělení příjmů, přístup ke vzdělání, zdravotnictví a dalším statkům zajišťovaným veřejným sektorem, na stavu životního prostředí atd.

Postmoderní přístupy, které, jak je výše uvedeno, zdůrazňují, že veškeré naše jednání aktivity probíhají v určitém kontextu, ať už se jedná o kontext společenství, jazyka, respektive jazykové/řečové hry a že tento kontext naše jednání ovlivňuje. Do daného kontextu patří i to, jakou mocí disponují jednotlivé subjekty, jak ji uplatňují a otázky s tím související. Pokud postmoderní přístupy říkají, že poznání je mocí, že různé instituce slouží k prosazování moci, akcentují podle mne jednak kontext, ve kterém naše aktivity probíhají a akcentují i jejich důsledky, včetně nezamýšlených důsledků. Rovněž akcentují, že lidé mohou vytvářet takové kontexty, takové možné světy (např. možný svět školní výchovy nebo možný svět organizace práce – např. v podobě továren apod.), ve kterém určité subjekty disponují větší mocí. Tato větší moc se může projevit i tím, kterou formu jazykové, řečové hry určité subjekty používají. Lapidárně řečeno: budeme-li komunikovat prostřednictvím počítačů a složitých vědeckých termínů, tak ti, kdo dané způsoby komunikace ovládají, mohou vykonávat moc nad těmi, kdo nikoliv.

Má smysl ale podotknout, že moc, kterou jednotliví subjekty disponují, může být rovněž i (alespoň částečně) nezamýšleným důsledkem našich aktivit. Lze to ilustrovat na příkladu poptávky po autech, či obecněji přepravě. Pokud lidé chtějí přepravovat sebe či náklad a pokud prozatím nemáme výhodnější způsob přepravy než auta na ropu a produkty z ropy (benzín atd.), mohou subjekty, které disponují ropou začít uplatňovat moc, kterou v minulosti neměly.⁸⁹

V souhrnu můžeme konstatovat, že svým akcentem na moc postmoderna zdůrazňuje, že s touto mocí je spojena i odpovědnost, že musíme o svém jednání přemýšlet v širokém kontextu, že musíme prozkoumávat, snažit se předvídat apod. zamýšlené i nezamýšlené důsledky našich aktivit⁹⁰. Postmoderna rovněž říká, že moc se může uplatňovat i v případech a v situacích, kdy její působení není hned viditelné, ale že právě tato skrytá

⁸⁷ Pojem diskurs chápu jako formu komunikace, určitý pohled na svět, který akcentuje postavení komunikujících, jejich materiální, sociální a další poměry, úroveň znalostí, téma komunikace atd. Lze potom hovořit o filosofickém, politickém a jiném diskursu.

⁸⁸ Mohou samozřejmě ovlivňovat i zaměření poptávky spotřebitelů po statcích např. formou reklamy, ovlivňováním struktury odvětví, v němž působí jednotliví producenti (zda-li půjde o odvětví oligopolní, monopolistické apod.). Připomínáme tak, že na poptávku spotřebitelů a tím i na poptávku po výrobních faktorech jednotlivých vlastníků působí řada faktorů.

⁸⁹ Není bez zajímavosti zmínit, že ropa poměrně dlouho (přinejmenším do poloviny 19. století) byla považována za bezcennou surovinu, v myslích lidí byla chápána jako něco, co páchne a smrdí. Zájemce o podrobnější studium lze odkázat např. in: Hampl Mojžíš: Vyčerpání zdrojů –skvěle prodejný mýtus, Centrum pro ekonomiku a politiku, 2004

⁹⁰ Jako příklad postmoderního filosofa, který významně přemýšlí o důsledcích našeho jednání, našich aktivit v současném globalizovaném světě, o uplatňování moci včetně moci politických aparátů, je již zmíněný Václav Bělohradský. Pro ilustraci jej citujeme ještě jednou: „... demokracie je ohrožena funkcionářskou logikou, která škrtná rozdíly mezi idejemi, o které v politice jde. Mezi funkcionářem socialistické a konzervativní strany není podstatný rozdíl – mezi idejemi socialismu a konzervatismu ano. ... Funkcionářská logika vyprázdnila dějiny a proměnila jejich důstojnost v tahanici mezi aparáty, které jsou všude stejné. ... Svoboda a pluralismus však nelze redukovat na existenci určitého množství aparátů. Které se mezi sebou dohadují. Svoboda znamená, že mezi institucemi a vědomím, mezi zákony a svědomím, mezi státem a společností je produktivní napětí. Můžeme ztratit svobodu i tím, že rozdíl mezi idejemi a aparáty, mezi hodnotami a organizacemi zmizí a demokracie nebude ničím jiným než sporem mezi funkcionáři o malé výhody uvnitř fungujících systémů.“ (in Bělohradský, 1991).

moc může být často nebezpečnější. Proto se postmoderna zabývá otázkou, jakou moc mají jednotlivé pojmy apod. Jakkoliv některé závěry postmoderny jsou zde diskutabilní, nutí nás se nad tématem moci a citlivého zacházení s ní přinejmenším zamýšlet.

4.2 Politická korektnost, pozitivní diskriminace atd.

Politickou korektnost potom můžeme označit za důsledek akcentu na citlivé zacházení s mocí. Stručně by šla politická korektnost definovat tak, že se vyhýbá určitým pojmům, slovům, přístupům, že jsou témata, formy, postupy, které se nepoužívají. Lipovetsky (2003) jako ilustrativní příklad uvádí: „Už neexistují žádní hluchí, slepí, beznozí, nastal věk neslyšících, nevidomých, postižených. Ze starců jsou lidé třetího nebo čtvrtého věku, ze služek pomocnice v domácnosti, z notorických darebáků nepřízpůsobiví občané ... Slova, na nichž uplývá jistá konotace podřadnosti. Ohavnosti, pasivity nebo agresivity musí zmizet a nahrazuje je jazyk průzračný, neutrální a objektivní“⁹¹.

K politické korektnosti podle mého názoru patří i problematika pozitivní diskriminace, ochrany před sexuálními harašením atd. Společným rysem je přiznání určité výhody lidem, kteří disponují menší mocí, kteří se nemohou tolik bránit apod.

Téma politické korektnosti je složité a nejednoznačné. Často se diskutuje do jaké míry jde o vhodný přístup – jsou uváděny příklady, kdy pozitivní diskriminace vede k absurditám⁹², či kdy jsou ze sexuálního harašení obviňováni muži, kteří se jen usmáli na ženu. Diskutuje se ale i tom, do jaké míry být korektní a přiznávat práva (nejenom nějaká zvýhodňující, ale i základní) osobám, které usilují o zničení současných západních demokracií – tato diskuse nabývá na síle obzvláště po roce 2001, po teroristických útocích na USA a další západní země. Diskuse se rovněž týká otázky, do jaké míry ignorovat kulturní, sociální rozdíly mezi jednotlivými skupinami, do jaké míry ignorovat strach z cizích etnik⁹³. Řada psychologů, sociologů a příslušníků dalších profesí⁹⁴ upozorňuje, že tento strach je přirozený, že pokud dochází k jeho potlačování, může se projevit jinde a v jiných formách a jeho důsledky mohou být závažnější než jaké byly důsledky původní politické nekorektnosti.

Osobně se domnívám, že zde vskutku jednoduché odpovědi neexistují. Příkladem může být pozitivní diskriminace černochoů v USA uplatňovaná od 60. let. Je nepochybné, že tato pozitivní diskriminace vedla k pozvednutí ekonomické, sociální a vzdělanostní úrovně černošského obyvatelstva, lze ale souhlasit s názory, že v současné době už v řadě případů znamená nezasloužené výhody.

Liberální přístup by doporučil neuplatňovat privilegia pro určitou osobu nebo skupinu osob, ale snažit se usilovat o to, aby všichni lidé (skupiny osob) měli rovná práva a pokud možno rovný přístup k příležitostem. Zůstaneme-li u příkladu pozitivní diskriminace černošského obyvatelstva lze uvést, že postavení tohoto obyvatelstva v USA se začala věnovat pozornost poté, co si veřejnost uvědomila, že je toto obyvatelstvo diskriminováno – např., že v autobusech musí uvolnit sedadla bílým, že není přijímáno na střední a vysoké školy v důsledku barvy své kůže. Liberál by v takových případech řekl odstraňte tyto formy diskriminace a vše bude v pořádku.

Problém ale spočívá v tom, že diskriminace může mít skryté i viditelné formy, že někteří obyvatelé jsou znevýhodněni natolik podstatně, že pouhé odstranění diskriminace nestačí. V našem příkladě s černošským obyvatelstvem lze konstatovat, že nestačí odstranit zákazy, které bránily černochoům studovat na školách, je ale nutno vytvořit takové podmínky, aby černošské rodiny měly dostatečný příjem a aby nemusely posílat děti pracovat místo do školy.

V české realitě lze situaci politické korektnosti vztáhnout na soužití s Romy. Má smyslem diskutovat o tom, do jaké míry v rámci politické korektnosti ignorovat fakt, že řada osob romské národnosti zastává odlišný způsob života než většina české společnosti⁹⁵, do jaké míry ignorovat skutečnost, že tato odlišnost budí u Čechů určitou

⁹¹ Lipovetsky, 2003, s. 31-32

⁹² Jejich projevem může být vtip týkající se amerických universit: k tomu, aby se člověk na ně dostal, je nejvýhodnější, aby byl slepý, hluchý, míšenec indiána a černošky, gay či lesba.

⁹³ V českém prostředí lze uvést jako příklad strach z Romů.

⁹⁴ Zmínit lze kupř. sociologa Z. Baumana, který uvádí, že každá sociální skupina potřebuje ke své identifikaci vyčlenit se vůči těm, kdo nejsou členy dané skupiny. Blíže např. in: Bauman Zygmunt: Myslet sociologicky, netradiční uvedení do sociologie, Sociologické nakladatelství 2000.

⁹⁵ Autor textu si uvědomuje, že toto tvrzení může být bráno jako předpokaté. Nemalá část Čechů žije jinak než většinová společnost (ostatně, co je to většinová společnost?!) a zpravidla nebývá u Čechů zdůrazňováno, že lidé, kteří se odlišují svým způsobem života jsou Češi. Pokud hovořím o odlišném způsobu života Romů, činím tak proto, že se domnívám, že tento způsob vychází z určitých tradic, sociálního postavení, ekonomických poměrů a dalších faktorů, které jsou Romům společné, přičemž míra společnosti těchto faktorů a společnosti určitého způsobu života se zdá být větší než v případě české společnosti.

nejistotu a s ní spojené obavy, jež mohou způsobovat i nevraživost, rasistické předsudky apod. Myslím si, že ignorace faktu, že v romském prostředí je zastoupena kriminalita, prostituce, že řada osob žije v ghettech apod., snaha o politickou korektnost za každou cenu (tj. i za cenu nepřiznání si jistých odlišností) může být kontraproduktivní. Samozřejmě je nutné zkoumat důvody daných odlišností a jevů, má smysl zdůrazňovat, že tyto jevy se nevyskytují pouze v případě romské populace, ale týkají se i Čechů, ignorovat tyto fakta by však bylo chybou.

Cílem tohoto textu není nalézt řešení problémů spojených se soužitím Romů a Čechů na území České republiky. O hledání řešení se pokoušejí jiné texty, řada odborníků navíc přiznává, že snadné nalezení neexistuje. Z filosofického hlediska lze diskutovat, zda-li má tím řešením být asimilace, čili začlenění a de facto přizpůsobení se Romů většinovému prostředí – toto řešení nepochybně v sobě obsahuje poměrně velkou dávku moci, která disponuje česká společnost. Obdobně můžeme diskutovat o integraci, která může být obtížná právě z důvodu řady odlišností. Řešením určitě není ani vybudování ghet a uzavření se (české společnosti) do sebe sama, respektive vyčlenění romské společnosti mimo ni.

Je dobré ještě jednou zdůraznit, že podobné problémy trápí řadu společností – po teroristických útocích na USA a další země, se v západních zemích hodně diskutuje o integraci (zejména) muslimských přistěhovalců, v mnohem vyhraněnější podobě daný problém existuje mezi Izraelem a Palestinou či (alespoň donedávna) v Severním Irsku.

Postmoderní přístupy by podle mého názoru měly směřovat k vyváženému hledání mixu mezi zajištěním stejných práv a příležitostí, v případě velkých znevýhodnění pozitivní diskriminací, odmítání některých forem chování (tj. k politické korektnosti) a otevřeného přiznávání, že mezi jednotlivými osobami, skupinami osob apod. existují rozdíly, rozdílné styly života atd. a že tyto rozdíly mohou (a budou) způsobovat obavy, napětí, strachy i nedorozumění. Postmoderní přístupy ve svých důzřezích na individualitu by měly zdůrazňovat, že neexistují univerzální řešení těchto problémů, že každé řešení probíhá v určitém společenském, jazykovém a dalším kontextu, že má své zamýšlené i nezamýšlené důsledky.

Z ekonomického hlediska je nepochybně často výhodnější univerzální, jednotný přístup: pokud porovnáváme mezní náklady a mezní výnosy univerzální přístup – je méně nákladný a nějaké výsledky/výnosy přináší brzy. Tento přístup však právě ignoruje nezamýšlené důsledky našeho chování, faktor času atd. – v ekonomické terminologii by se dalo říci, že zanedbává pozitivní a negativní externalitu. Postmoderní akcentace by měla na nebezpečí tohoto univerzálního přístupu upozorňovat. Pokud je postmoderna citlivá na cizí nárek⁹⁶, tak by měla být citlivá nejenom na nárek těch, kteří byli/jsou nějakým způsobem diskriminováni a v jejichž prospěch se činí politická korektnost, pozitivní diskriminace apod., ale musí být i citlivá na nárek těch, kterým dané procesy přinášejí jinou nespravedlnost⁹⁷. Obecně totiž platí, že zlo neodstraníme tím, že jej zničíme jiným zlem.

Každý krok posilující politickou korektnost má tedy smysl zvažovat, diskutovat o něm, je nutno diskutovat v jakém kontextu tento krok probíhá, jaký možný svět si pro tento krok konstruujeme, jaké používáme jazykové a řečové hry apod. Není to jednoduchá cesta, není zaručeno, že na vždy dospějeme k úspěchu, že nedojde k našemu selhání. Je to ale podle mne cesta člověka jako plnohodnotné lidské bytosti, cesta důstojnosti, přemýšlení, zamyšlení i pokory.

Seznam použité a citované literatury

- Anzenbacher Arno: Úvod do filosofie, Portál 2004
 Bauman Zygmunt: Úvahy o postmoderní době, Sociologické nakladatelství, 1995
 Bauman Zygmunt: Tekutá moderna, Mladá fronta 2002
 Bělohradský Václav: Myslet zeleň světa – rozhovor s Karlem Hvižďalou, Mladá fronta 1991
 Bell Daniel: Kulturní rozpory kapitalismu, Sociologické nakladatelství, 1999
 Boaz David: Liberalismus v teorii a politice, Liberální institut, 2002
 Derida Jacques: Co přinese zítřek – rozhovor s Elisabeth Roudinesco, Nakladatelství karolinum 2003
 Giddens Anthony: Důsledky modernity, sociologické nakladatelství, 2003
 Grennz Stanley J: Úvod do postmodernismu, Návrat domů, 1997
 Hampl Mojmir: Vyčerpání zdrojů – skvěle prodejný mýtus, Centrum pro ekonomiku a politiku, 2004
 Keller Jan: Úvod do sociologie, Sociologické nakladatelství 2004
 Lipovetsky Gilles: Éra prázdnoty – úvahy o současném individualismu, Prostor 2003
 Lyotard Jean-Francois: O postmodernismu, Filosofický ústav AV ČR, 1993
 Machovec Milan: Smysl lidské existence, Jiří Tomáš – Akropolis, 2002

⁹⁶ Terminologie Václava Bělohradského

⁹⁷ Pokud např. na vysokou školu přijmeme ze dvou studentů, kteří mají stejné výsledky u přijímacích zkoušek, studenta A, jen proto, že je černoch a gay, a nepřijmeme studenta B, tak nepochybně studenta B diskriminuje

- Markoš Anton: „Hospodyňky, pozor, máte ve špajzu smrtelnou dávku soli“, Salon, Literární příloha Práva, 29. listopadu 2001
- Pecháčková Soňa: Zpráva o systemické terapii, Institut pro systemickou zkušenost, Praha 1992
- Slavík Jan, Wawrosz Petr: Umění zážitku, zážitek umění – teorie a praxe artefaktiky, Universita Karlova, 2001
- Scruton Roger: Průvodce inteligentního člověka filosofií, Barrister a Principal, 2003

Možnosti postmoderní filosofie podle Petra Wawrosze

Stanislav Heczko

Zásluhou doc. Pavla Sirůčka a doc. Radima Valenčíka se mi dostala do rukou práce Mgr. Ing. Petra Wawrosze „Možnosti postmoderní filosofie“. Musím přiznat, že postmoderní filosofie mne velmi oslovuje. Proto jsem si Wawroszovu práci přečetl s velkým zájmem. A musím říci, že mne obohatila. Např. upozorněním na to, že postmoderní vědomí se zaměřuje na skupinu (s. 2) či bližší prezentací přístupů známého britského sociologa A. Giddense (s. 17 - 19).

Sympatické bylo pro mne zejména to, že autor se snaží vyzískat z postmoderní filosofie maximum. A tak např. upozorňuje na to, že díky postmoderní filosofii lépe vnímáme přecenění rozumu a nebezpečí tzv. objektivních přístupů (s. 11 - 12). Nebo že při studiu společnosti nevystačíme s ekonomickým pohledem (s. 19 - 20). Podnětný je i pokus ukázat možnosti postmoderních přístupů při řešení nelehkých otázek politické korektnosti a pozitivní diskriminace (s. 24 - 27). Mimochodem při řešení problematiky soužití s Romy (s. 25 - 26) se dnes sází ne na asimilaci, ale na integraci.

Petr Wawrosz ve svém textu dobře prezentuje základní východiska postmoderní filosofie, nicméně si oprávněně uvědomuje i její úskalí (možnost rezignace na smysl a možnost ztráty vzájemného porozumění) a snaží se je také řešit. Jeho řešení lze označit za neomoderní (jako další příklady neomoderního přístupu lze označit např. koncept mírného racionalistického fundamentalismu Ernsta Gellnera či koncept transversálního rozumu Wolfganga Welsche - blíže viz např. Heczko, 1999, s. 11). Postmodernu totiž chápu nejen já jako radikální pluralitu, kdy je opuštěn pojem objektivního světa. Právě tento pojem se ale Petr Wawrosz snaží zachránit, když tvrdí, že objektivní realita nepochybně existuje a že jen způsob jejího poznávání je vždy subjektivní, kontextový... (s. 9). To má, jak přiznává sám autor, své důsledky - nelze např. přisuzovat stejnou validitu všem zkoumáním či hodnotám (s. 9 a s. 13).

Já osobně považuji za optimální jiný způsob dovršení (vyústění) postmoderny, a to takový způsob, který se opírá o transcendentní zakotvení lidské existence. Jako věřící křesťan totiž soudím, že pravá lidská perspektiva spočívá v podřízení se Absolutnímu Duchu, Nejvyšší bytosti, Bohu (svobodné přijetí pokory jako poznané nutnosti). To by mělo také podle mne tvořit vlastní jádro metafyzické revoluce (propagované Slavomírem Ravikem) či revoluce existencionální (požadované Václavem Havlem) jako nezbytné podmínky úspěšnosti všech snah o nápravu světa (blíže Heczko, 1999, s. 12).

Neomoderní přístup taktéž podle mne brání Petru Wawroszovi připomenout skutečnost, že v konečném důsledku žádný z projektů moderny není uchráněn před možným obviněním ze zločinů proti lidstvi. Tvzení, že poznání je moc, podle mne znamená víc, než uvádí Petr Wawrosz (s. 21 - 24). Platí totiž, že „vědění znamená moc“ (F. Bacon) a že „moc produkuje poznání“ (M. Foucault). Moc a poznání tak přímo implikují jedno druhé. Realizace moderních projektů narazila na překážku individuálních daností a zájmů, takže jejich nezbytnou součástí se nutně stávaly systémy donucení, ovládání a násilí. Samotná věda tu pak nebyla k tomu, aby chápala, ale aby rozhodovala. Ukazuje se tedy, že neexistuje žádný mocenský vztah bez souvztažného pole vědění a ani žádné poznání, které současně nepředpokládá a neutváří mocenské vztahy.

K projektům moderny řadí J. F. Lyotard rovněž liberální příběh o obohacování lidstva čili kapitalistický příběh osvobození od chudoby díky technickému a průmyslovému vývoji (blíže viz např. Heczko, 1997, s. 6). To Petr Wawrosz opomenul uvést. Místo toho se snaží v rozporu s názory samotných představitelů postmodernismu prokázat blízkost komunismu a fašismu (s. 17). Snad za tím vším stojí jeho možné sympatie k liberalismu. Nasvědčuje tomu i to, že v rámečku 2.2 na s. 16 definuje ekonomii výlučně z pozic liberální ekonomie (právě ona vychází z pozic metodologického individualismu a metodologického pozitivismu). Liberální ekonomie je možná většinová u nás, naštěstí se však zdá, že ve světě nikoliv. Soudobý neoliberalismus (neoliberalismus či neokonzervatismus Nové pravice) osobně považuji za určitý dozvuk moderny (modernismu), který lidstvu přináší četné tragédie (např. Afghánistán, Irák).

Zde narážíme na určitý paradox současné doby: jakkoliv postmoderná vyzdvihuje přítomnou komunikativní pluralitu kultur, existuje paralelně nikoliv s pluralitními, nýbrž s racionalizačními a unifikačními procesy ekonomické a technické produkce informační společnosti (tzv. velké vyprávění o globalizaci - viz Keller, 1999). Do jisté míry lze asi tento paradox připsat dosud ještě nepřekonané koexistenci a vzájemné propletenosti přístupů moderny a postmoderny.

Co se týče samotné postmoderní ekonomie, tak mi u Petra Wawrosze chyběla zmínka o úsilí Petera Koslowského (nar. 1952) vytvořit nový systém principů etické ekonomiky, vycházející z pravidel křesťanské morální filosofie, který předpokládá přeměnu světového hospodářského řádu v duchu zprostředkování mezi ekonomickými zájmy a hodnotami postmoderní kultury (dílo *Prinzipien der Ethischen Ökonomie*, 1988). Nový mezinárodní řád by tak měl být vybudován v duchu principů spravedlnosti, solidarity, subsidiarity, společného blaha, demokracie, spolurozhodování v hospodářských a politických procesech, humanity, autonomního rozvoje společností a kultur bez neokolonialismu vědeckotechnické a ekonomické nadvlády (viz např. Heczko, 1997, s. 15).

Při analýze různých možností (mocí) lidí v současné informační společnosti (s. 23 - 24) se Petru Wawroszovi přímo nabízela možnost připomenout polarizaci společnosti na mobilní elitu globálů a nemobilní dno lokálů a formování nové střední třídy - hráčů, ke kterým patří většina obyvatelstva, trpící nejistotou, strachem, úzkostí atd. Tyto otázky např. tematizuje práce Zygmunta Baumana "Globalizace, důsledky pro člověka" (česky 1999), o které se žel autor nezmiňuje, ačkoliv jinak hojně čerpá z dalších knih tohoto věhlasného britského sociologa polského původu.

Při řešení otázek pravdy (s. 8 - 10) šlo zmínit kromě korespondenční teorie pravdy i další teorie (kritéria) pravdy. Jde o koherenční teorii pravdy, převládající v antice a ve středověku a dále o konsensovou teorii pravdy a pragmatickou teorii pravdy, se kterými přichází právě postmoderna (blíže viz např. Heczko, 2005). V postmodernismu se rovněž prosazuje představa, že „pravda není něco dopředu daného, co máme odhalit, ale že je třeba ji v každé oblasti vytvářet“ (G. Deleuze). Je to další výraz postmoderního odklonu od realistického pojetí pravdy ve prospěch pojetí nerealistického či konstruktivního. Navíc postmoderní myšlení odmítá omezovat pravdu na její racionální rozměr, čímž odmítá lidský intelekt jako jediného soudce pravdivosti. Kromě rozumu podle postmodernistů existují i jiné cesty poznání, např. cit či intuice. V tomto kontextu potom může J. Derrida svobodně prohlásit, že vlastně není žádná pravda, a tudíž není žádné odhalení, není žádný konec, žádná apokalypsa (viz Welsch, 1994, s. 65).

Přes tyto kritické poznámky nutno text Petra Wawrosze hodnotit jako závažný příspěvek k diskusi o dalším nasměrování společenských věd i o možných způsobech řešení nazrávajících problémů současné společnosti (civilizace). Z tohoto hlediska vítám uveřejnění Wawroszovy studie v časopise Marathon. A lze jen doufat, že vyvolá potřebnou adekvátní a zajímavou diskusi.

Literatura:

- Bauman, Z.: Globalizace, důsledky pro člověka, Edice Souvislosti, Mladá fronta, Praha 1999)
- Heczko, S.: Obraz světa v pojetí postmoderny - úvod do problematiky, KMAE, VŠE, Praha 1997
- Heczko, S.: Postmoderní obrat ve vědě, E-logos, 1999
- Heczko, S.: Různá pojetí pravdy v teorii poznání, www.vasicek.org, Diskusní magazín Roberta Vašíčka, 9. 5. 2005
- Keller, J.: Malý příběh o konci velkých vyprávění, Salon, literární příloha Práva, Právo, 7. 1. 1999
- Welsch, W.: Naše postmoderní moderna, Zvon, České katolické nakladatelství, Praha 1994

Jak využít postmoderní filosofii a kdo ji zneužívá

Radim Valenčík

Hned v úvodu ohlasu na příspěvek P. Wawrosze je vhodné zdůraznit následující:

1. Jedná se víc než o esej - v příspěvku je proveden velmi solidní a ucelený rozbor postmoderní filozofie s důrazem na prakticko-metodologické kontexty dané problematiky.
2. Téma organicky vstupuje do otázek, kterými se náš časopis zabývá.
3. Bezprostředně na něj navazují některé příspěvky uveřejněné v tomto čísle a další, které budou následovat v dalších číslech.

Ve stručnosti lze říci, že autor velmi podrobně vhodně řazenými citacemi dokumentuje základní myšlenky postmoderní filozofie, snaží se o jejich objektivní a kritické hodnocení (což samo o sobě již znamená, že se ne zcela s postmoderní filozofií ztotožňuje), aby návazně ukázal, jaké přínosné metodologické prvky může postmoderní přístup ve filozofii mít. Ten vidí především ve schopnosti zahrnout do uvažování kontexty toho, co považujeme za pravdivé, přičemž kontexty uvažované v nejrůznějších aspektech. S trochou nadsázky lze říci, že tím na jedné straně provádí určitou obhajobu postmoderní filozofie, na straně druhé ji tím vymezuje do určitých hranic či mezí. Sám se pak staví tak trochu "nad ni" a jeho přístup by mohl z pozice některých postmoderních filozofů napaden jako "nepochopení podstaty postmoderního přístupu".

Problém kritického rozboru postmoderní filozofie má ovšem ještě jeden aspekt: "Není postmodernista jako postmodernista" - bylo by možné dodat. Jak autor sám správně ukazuje, někteří postmodernisté ukazují možnost

komunikace i mezi skupinami konzumentů odlišného přístupu, zatímco jiní to odmítají. Setkáme se s "ortodoxní" i "umírněnými" vyznavači postmoderny. Ba co hůře - i někteří "ortodoxní" vyznavači postmoderny utíkají do oblasti "umírněných" postojů ve chvíli, když se jejich "ortodoxní" argumentace stává neudržitelnou. P. Wawrosz na řadu projevů výše uvedeného naráží, škoda že do této oblasti trochu víc nezaostřil svůj pohled.

Vyjděme z jedné z charakteristik postmoderny ve filozofii, která patří mezi nejtypičtější a kterou P. Wawrosz ve svém textu uvádí: *"Lidé postmoderní doby žijí v samostatných společenských skupinách, z nichž každá má svůj vlastní jazyk, názory a hodnoty. V důsledku toho se postmoderní pluralismus snaží dát prostor místní povaze pravdy. Názory jsou považovány za pravdivé v kontextu společenství, která se k nim hlásí."*

Existuje něco, co přes všechnu vázanost na kontexty (časoprostorové, jazykové, mocenské) atd. umožňuje mezi různými skupinami komunikovat o pravdivosti poznání a dobírat se společných hodnocení, nebo ne, resp. nahlíženo z opačné strany, existuje něco jednou provždy nepřekročitelného v komunikaci mezi různými skupinami? (Např. i pokud jde o postoje ke kanibalismu apod.)

P. Wawrosz se dotýká této klíčové problematiky v řadě míst, např. "Pokud odmítáme vzájemnou legitimizaci hrozí nebezpečí, že lidé komunikující v rozdílných hrách se budou vzájemně mýjet, nedojde k jejich porozumění. Lyotard namítá, že „způsob používání těchto jazyk není nicméně zcela libovolný. Je podroben podmínce, kterou lze označit za pragmatickou, že totiž formuluje svá vlastní pravidla a žádá adresáta, aby je akceptoval."

Jeho vlastní postoj je pak nejlépe zřejmý z následujícího: "Postmoderna podle mne správně zdůrazňuje onen společenský kontext pravdy, že stejná situace se může různým lidem jevit různě podle toho jakými kontextovými informacemi, znalostmi apod. jsou vybaveni. Domnívám se ale, že připsání tohoto kontextu neznamena absolutní zrelativizování pravdy, nemůže vést k jednoduchému tvrzení, že každý má svou pravdu. Kdyby toto tvrzení platilo, tak by se lidé nikdy nebyli schopni domluvit, shodnout... Podle mého názoru je kontextový pouze způsob poznávání reality, nikoliv samotná existence této reality. V terminologii radikálního konstruktivismu bychom mohli říci: objektivní realita nepochybně existuje. Způsob jejího poznání je však vždy subjektivní, kontextový..., je naší sociální konstrukcí." Je ovšem otázka, jak by se na tento postoj dívali zástupci ortodoxní postmoderní filozofie.

Na druhé straně je otázkou, zda docenuje roli přístupu založeného na racionalitě (rozumu), pokud např. uvádí: "Samotný rozum nám kupř. nic neříká o znečišťování životního prostředí, o vymírání živočišných druhů, samotný rozum nezná odpovědi na organizace typu koncentrační tábory, plynové komory apod. Tyto a mnoho dalších příkladů můžeme označit vůči rozumu za indiferentní. Není náhodou, že postmoderní filosofie se začala rozvíjet po druhé světové válce, která strašlivým způsobem ukázala limity a nebezpečí rozumu. - Povýšíme-li rozum na jediného soudce, říkáme zároveň že člověk je jediným soudcem, rozbíjíme všechny hranice, říkáme, že všechno je dovolené. Slovy Václava Bělohradského stáváme se lidmi „bez skrupulí“, lidmi, kteří jsou všeho schopni." Opravdu je lidský rozum opírající se o mnohostrannou reflexi kontextů tak bezmocný, že nedokáže (dokonce i ex ante) upozornit na výše uvedené problémy vyplývající z lidských selhání? Opravdu není v jeho kompetenci včas ukázat, co se rodí, jaké to má společenské příčiny, jaké to má příčiny v podobě specifických vlastností lidské psychiky a kam až to může dojít? A to třeba i rozum "pouze" na úrovni Karla Čapka?

Podívejme se ještě na následující hodnocení postmoderní filozofie P. Wawroszem: "Ve svých závěrech postmoderní vědecké přístupy znamenají větší prvek lidství ve vědě, zdůrazňují, že žádná věda nemůže ve svých konečných důsledcích být hodnotově neutrální, nemůže stát mimo tento svět." Zde si je nutné položit otázku - je výše citované skutečně "objevem" postmoderny, nebo je takový postoj samozřejmý i v dalších filozofických systémech?

S tím souvisí i příklad, který uvádí v druhém rámečku a který se týká metodologické role postmoderního přístupu v ekonomii: "Významnou složkou, na kterou by se měla ekonomie zaměřit a kterou by měla akceptovat jsou zamýšlené i nezamýšlené důsledky lidského chování (např., že masové rozšíření hypermarketů může vést k opouštění historických center, k jejich chátrání, rozpadu tradičních sousedských vztahů, k růstu kriminality apod.)... Výše uvedené postmoderní přístupy k ekonomii podle mého názoru budou mít za následek větší pokoru, mohou vést k uvědomění si možností a limitů ekonomie. Jak na jednu stranu lze uvítat, že se ekonomická analýza rozšířila i do oblastí, které byly dříve pokládány za neekonomické, tak na druhou stranu ambice vysvětlit prostřednictvím ekonomie všechny aspekty lidského jednání by vedla k redukování tohoto jednání na jednu složku. Lze se domnívat, že tato redukce by měla vážné (neekonomické) důsledky (jako příklad může posloužit výše uvedená situace s hypermarkety) a proto je rozumné uvedenou redukci odmítnout." Otázkou je, nakolik k těmto apelům potřebuje ekonomie postmoderní filozofii.

Příspěvek P. Wawrosze končí vyznáním, resp. apelem, vůči kterému lze jen ztěží vznést námitky: "Každý krok posilující politickou korektnost má tedy smysl zvažovat, diskutovat o něm, je nutno diskutovat v jakém kontextu tento krok probíhá, jaký možný svět si pro tento krok konstruujeme, jaké používáme jazykové a řečové hry apod. Není to jednoduchá cesta, není zaručeno, že na vždy dospějeme k úspěchu, že nedojde k našemu selhání. Je to ale podle mne cesta člověka jako plnohodnotné lidské bytosti, cesta důstojnosti, přemýšlení, zamyšlení i pokory."

Na druhé straně však nelze nevidět, že jsou i jiná vyústění postmoderní filozofie. Těmi je vysoce sofistikované ("superfilozofické") zdůvodňování toho, že každý má právo na svou pravdu, pokud se opírá o moc a určitá komunita je ochotna ji (tu "pravdu") akceptovat. (Mj. není vůbec náhodné, že tyto přístupy budou hledat něco víc tam, kde šlo o pouhé lidské selhání některých filozofů, místo aby se zamyslely třeba nad tím, proč lidé typu již zmíněného Karla Čapka neselehali - neměla by "pokora" postmoderního filozofa směřovat spíše do této oblasti?) A tak v řadě případů na vlnách ortodoxní postmoderní filozofie se nesou i ti, co se snaží prosadit svoji dominantní roli v komunitách, které sní o katastrofách nejrůznějších typů, včetně např. "likvidace kapitalismu" (a využívají příslušnou "postmoderní" neurčitost tohoto slova). Jsou to ti, co hovoří o "odbornících", přitom však za odbornost považují ochotu sloužit, atd. Zde všude se argumentuje postmoderní relativizací pravdy a tím, že žádná "skutečná" věda neexistuje. Zde postmoderna neslouží k vcítění se, k porozumění, k motivaci diskusí - ale k vyvolávání strachu před někým, zloby vůči němu, potřeby uctívat vůdce atd. Copak to nevidíme na vlastní oči? Možná, že i tento (již zdaleka ne tak neviný a ne tak lidsky přijatelný) aspekt postmoderní filozofie mohl být v příspěvku zmíněn.

Na závěr ohlasu na příspěvek P. Wawrosze snad ještě příslib do budoucna: V našem časopisu se budeme více věnovat zajímavým aplikacím teorie her. Z nich mj. vyplyne, že některé komunity (ať již mají podobu nacionálních či náboženských struktur, které se vážou přímo na geopolitické hry, nebo sociálních sítí, které jsou schopny uplatňovat výrazný vliv uvnitř států i mezi nimi) jsou přímo založeny na zpochybnění mezí rozumu, relativizaci pravdy jako předpokladu legitimizace takových nástrojů manipulace, jakými je tabuizace a demonizace myšlenek. Ty vůbec nemusí mít podobu provokací typu karikatur proroka, ale třeba i velmi solidního a argumenty podpořeného výkladu, jak problémy v některé oblasti společenského života kvalifikovaně řešit.

"Jsme básníci postmoderní..."

Příspěvek Petra Wawrosze „Možnosti postmoderní filosofie“ u mě vyvolal velké rozpaky. Autor sice glosuje řadu aktuálních problémů současnosti, ale tím to končí. Neříká ani to nejpodstatnější: co je vlastně postmoderní filosofie? Zatímco moderna před 100 a více lety hledala pokrok (můžeme se na její dobové představy dívat různě), postmoderna se pouze distancuje od minulosti. Co chce je ve hvězdách. Nejvíce mě v této souvislosti napadla má báseň:

Jsme básníci postmoderní

Jsme básníci postmoderní.

Co v básnění bylo

Pro nás nebude a není

Báseň nesmí obsahovat myšlenku

Ani rým

Ani verš

Nesmí jí rozumět plebs

Spolupráce?

E mail pošta

Internet

(A čert)

Napsal jsem ji v bezprostřední reakci na akci obce spisovatelů pro mladé básníky a prozaiky. Po 10 letech sladké zahálky Obec usoudila, že by pro mladé mohla něco udělat - seminář. I když jej připravila slušně, mladí autoři je posílali ke všem čertům. Své podivné postmoderní názory hlásali tak jak je v básničce uvedeno. Vše měla vyřešit moderní technika. Mělo to však vadu. Nebyly s to zajistit ani výměnu e-mail adres účastníků. Prostě, tak jako mnohokrát v minulosti i v současnosti selhal subjektivní faktor – člověk. A podobně je to s postmoderní filosofií ad. postmodernismy, jež dnes mnozí tak úpěnlivě hlásají.

Wawrosz tvrdí, že jsou nastolovány nové základní otázky filosofie. Opravdu? Nenastolila základní otázky filosofie náhodou již starořecká filosofie a jen je různí filosofové v různých dobách řešili a vykládali různě? Autor jako přívrženeck ekonomického liberalismu ho má za daný. Že dominuje až v posledním ne příliš dlouhém historickém období, že dominuje s množstvím těžkých negativ a bez větších perspektiv, ho nezajímá. Hledá abstraktní ideál spravedlnosti zjevně mimo realitu, zatímco milióny lidí každý rok umírají hladem, další milióny umírají bídou, na snadno léčitelné nemoci či pití závadné vody, protože lékařskou péči či nezávadnou pitnou vodu nemají k dispozici. Desítky miliónů jsou každoročně ožebračovány politikou mocných tohoto světa, ale to je zřejmě v pořádku, mají prý smůlu nebo je autor pro své vysoké ideály ani nevidí. Drobná vada na kráse?

Autor sice cituje řadu znepokojivých otázek vyslovovaných filosofem V. Bělohradským, leč výsledek vyznívá do ztracena, resp. jde mimo život stejně jako když církevní otcové řešili otázku, kolik andělů se vejde na

špičku jehly a podobné bohubilé teologické otázky, zatímco poddaní i městská chudina strádali, aby církevní preláti spolu se šlechtici mohli rozmařit žít.

Autor se opírá do vědy a vědců jako takových. Pokud jde o vědu, je v tom zjevně nevinně. S vědci to je složitější. Jsou různí: dobří i špatní, čestní i prodejní, odpovědní i hazardéři. K vědcům patřil i doktor Mengele (dělal zrůdné lékařské pokusy na vězňích v nacistickém koncentračním táboře v Osvětimi) i tým v Černobylské jaderné elektrárně, který svým hazardem způsobil největší katastrofu při mírovém využívání atomu. Samozřejmě, výčet špatných vědců a jejich selhání je mnohem širší, o etické stránce vědecké práce v mnoha případech nemluvě. Nelze ale kvůli tomu ztrácet vědu jako takovou. Spíš vidím problém ve skutečnosti, že je dost politiků, kteří poznatky špatných vědců vehementně prosazují v praxi ke škodě mnoha lidí i celých národů, přírody a životního prostředí na Zemi včetně přežití budoucích generací. Prostě, kult rozumu odmítá princip předběžné opatrnosti, nedokonalosti lidského poznání atd. Definice předmětu ekonomie: „*Předmětem ekonomie je tedy chování lidí a uspokojování jejich potřeb*“ je vágní.

Několik poznámek k problematice ekonomie a životního prostředí

J. P. Kroupa⁹⁸

Většina ekologů poukazuje na zbytečný, až rozhazovačný konzum jako jednu z hlavních příčin destrukce životního prostředí. U většiny obyvatelstva ve vyspělých ekonomikách nemůže být o takovém konzumu ani řeč. Zde je nutno vyjít z koloběhu peněz a zboží. Příjmy drtivé většiny obyvatel mají charakter odměny za vykonanou práci. Tato má buď charakter mzdy zaměstnance, nebo honoráře v případě samostatné podnikatelské činnosti. Generelně platí, že dlouhodobě musí být příjmy a výdaje v rovnováze. Z uvedeného vyplývá, že průměrný občan může vydat pouze tolik peněz, kolik vydělá.

Rozložení cen na trhu způsobuje průběžné odčerpání veškeré kupní síly obyvatelstva. O tom se může každý přesvědčit na konci měsíce při pohledu na vlastní konto. Dále je nutno si uvědomit, že příjmy je třeba trvale udržovat minimálně na stejné úrovni. Toho lze dosáhnout trvalým oběhem peněz a zboží, tudíž permanentní spotřebou. Z uvedeného vyplývá skutečnost, že pokud bude existence člověka vázána na výrobu, práci, její dělbu a mzdu, potud bude směna a spotřeba jejím nutným důsledkem a předpokladem zároveň. Poukazování na neúměrný konzum se tudíž dotýká pouze těch lidí, jejichž příjmy jsou trvale vyšší, nežli je souhrnná cena průměrného spotřebního koše. Takovýchto lidí je poměrně malá menšina.

Dále je nutno poukázat na další skutečnosti: Mzda je nákladovou položkou ceny zboží a tudíž je v každém systému spolu s ostatními náklady minimalizována. Tím je minimalizován i konzum. Spotřeba technických předmětů hromadné spotřeby umožňuje úsporu času, lepší kontakt mezi lidmi, vyšší informovanost a lepší vzdělání. Je všeobecně známo, že lidé, kteří jsou nuceni žít bez technických možností v souladu s přírodou spotřebují až 90 % svého času na udržení holé existence. Za těchto podmínek je intelektuální rozvoj společnosti naprosto nemožný. Drtivá většina obyvatel planety je od spotřeby na základě vlastní chudoby odříznuta. Zajistit těmto lidem alespoň z části životní úroveň moderní civilizace znamená mnohonásobné zvýšení produkce a exploatace přírody.

Zde stojíme objektivně před dilematem: Buď budeme chránit životní prostředí a necháme většinu příslušníků vlastního živočišného druhu žít v souladu s přírodou a umírat na banální nemoci v průměrném věku 30 až 40 let zapříčiněné naprostou absencí hygieny, nedostatečným přístupem k pitné vodě a v neposlední řadě hladomorem, nebo začneme chápat sami sebe a vlastní okolí, tudíž životní prostředí jako funkční systém, do kterého je třeba cíleně zasahovat, za účelem tento měnit a utvářet.

Je třeba si uvědomit, že život v souladu s nedotčenou přírodou je z pozice nezúčastněného pozorovatele idylicky romantický, ale pro vlastní účastníky znamená permanentní boj s životním prostředím o holé přežití. Prosazování ekologických hledisek ve společnosti a ekonomice předpokládá existenci odpovídající politické strany s příslušnou ideologií a dogmaty. Financování vlastní politické činnosti je v demokratických systémech západního typu založeno z rozhodující části na sponzorských darech finančně potentních dárců. Jinak řečeno,

⁹⁸ Autor je pochází z Československa, je občanem SRN. v průvodním mailu nám sdělil, proč příspěvek zaslal: "*Vazene damy a panove, v priloze Vam zasilam prizpevek, který je reakci na vami uverejneny clanek v druhem cisle vaseho casopisu. Vzdelanim a povolanim jsem ekonom a ziji dlouha leta v SRN. Prakticke pokusy o realizaci ekologickych thesi v praxi uskutecnovane stranou Zelenych me privadi do situace, ve ktere jsem jako prosty obcan nucen se vzniklymi problemy v kazdodennim zivote potykat. Zatim co v Ceske Republice se ekologicke strany pripravuji na vstup do vlady, stojí strana Zelenych po sedmi letech ucasti na vlade opet v opozici jako nejslabši frakce v Bundestagu. Cilem meho prizpevku je jednak poukazat na aspekty, ktere ve zminenem clanku nebyly dostatecne zohledneny a jednak na problemy, ktere prakticka realizace ekologicky orientovane politiky nastolila. Za Vase laskave uverejneni predem dekuji. J.P.Kroupa*"

každá politická strana si vydrží vlastní klientelu, jejichž zájmy hájí tím, že vytváří pro ně vhodné podnikatelské klima.

Vhodné podnikatelské klima znamená v tržním hospodářství otevřít, zajistit a udržovat finančně lukrativní trh s dostatečnou rentabilitou, neboli ekonomicky zajímavou tvorbou zisku. U ekologických stran tomu není jinak. Problémem vytváření ekologicky orientované komerce je prakticky nulová tvorba hodnot spojená s náklady, které společnost není schopna pokrýt tržbami jinak, nežli neúměrně vysokými cenami. (Uměle vysoká cena za uložení odpadu v SRN je příčinou snahy tento uložit na území ČR.) Dochází tudíž k paradoxní situaci, kdy společnost je nabádána ke komerční zdrženlivosti za účelem přestrukturování vlastních výdajů ve prospěch financování ekologicky orientované komerce ve snaze zabezpečit nejen krytí jejich nákladů, ale i financování přírodních zisků. Komerční metody v prosazování ekologických hledisek v ekonomii vedou takto k parciální finanční hyperemii, která vyvolává v jiných oblastech společnosti ischemické jevy se všemi důsledky. Snahy zahrnovat škody do nákladů znamená jejich zvyšování. Zvyšování nákladů znamená tlak na mzdy a následné ohrožení vlastní existence formou ztráty zaměstnání.

Příkladem je Spolková republika Německo. Výsledkem silně ekologicky orientované vlády Sociálních Demokratů spolu se stranou Zelených, která prosazovala se savonarolovskou vehemencí ekonomické zohlednění poškozování životního prostředí je téměř pět milionů nezaměstnaných a dalších dvou milionů, kteří nejsou jako nezaměstnaní ani registrováni. Jako jeden z hlavních důvodů je migrace průmyslu do zemí s nižšími výrobními náklady a praktický kolaps platební schopnosti obyvatelstva z důvodu vysokých životních nákladů. V této době ubývalo v SRN až 1000 pracovních příležitostí denně. (Tento údaj není překlep) Výsledkem bylo předčasné vypsání nových voleb a propad preferencí strany Zelených až pod preference nově se formující levice.

Ekologové chápou životní prostředí jako citlivý funkční systém natolik komplikovaný, že jakýkoliv zásah do tohoto systému je spojen s rizikem jeho částečného zničení. Chápání životního prostředí jako funkčního systému je zde očividně parciální. Je parciální z toho důvodu, že vylučuje inteligenci vázanou na živou hmotu-člověka z tohoto systému a degraduje jej na úroveň škůdce, a definuje jeho úlohu a existenci jako správce zděděného majetku s úkolem tento udržovat a neměnit. Vývoj vědy a její aplikace v praktickém životě vytvořily situaci, kdy jsme schopni vědomě konstruovat funkční systémy jak z hmoty živé, tak i neživé.

Možnosti vytváření funkčních systémů v kombinaci obou je předmětem intenzivního výzkumu a vývoje. Zde nastává ještě jedna změna, a to v chápání kategoriálních párů. V současnosti se toto děje formou analytického poznání. Nastává však situace, kdy začínáme tyto chápat a zřetězovat ve funkční systémy. Tento přístup umožňuje chápat okolí jako jeden ucelený funkční systém, který v sobě integruje další funkční subsystémy, životní prostředí nevyjímaje. Toto umožňuje zcela novou perspektivu pohledu a to ne z pozice vlastního já na mé okolí (pohled individua zevnitř ven), ale pohled na funkční celek, jehož nenahraditelnou součástí jsem i já sám.(pohled zvenčí dovnitř).

Chápání okolního světa jakožto funkčního systému, který v sobě integruje další funkční systémy umožňuje jejich modelování jak co do změny struktury, tak i co do změny vstupů a výstupů, jakož i vzájemných interakcí a jejich vztahů k okolí. Možnost kvalifikovat a kvantifikovat funkce systémů na základě modelového výzkumu otvírá možnost k cíleným zásahům do jejich struktury za účelem dosažení žádoucího efektu a cíle. Zdá se, že chápání světa jako složeného funkčního systému spolu s vytvářením nových, popřípadě modifikovaných funkčních systémů jak z anorganické, tak i organické hmoty je předmětem páté Kondratěvovy inovační vlny. Tomu napovídá rychlý vývoj strojů s programovatelnou činností, vývoj umělé inteligence, genové inženýrství nevyjímaje.

Zde je nutno se závěrem zamyslet nad významem křesťansko-židovské tradice: Jestliže křesťansko-židovská tradice hovoří o tom, že Bůh stvořil člověka k vlastnímu obrazu a za účelem vlády nad světem (Bůh je zde chápán jako aktivní tvůrce a symbol dobra), pak se jedná o poslání tvůrčí a nikoliv správní, neboť inteligence vázaná na živočišný druh Homo Sapiens má pouze tehdy smysl, je-li výsledkem její existence tvůrčí praktická činnost s premeditací. Pravověrný ekolog bude asi těžko s hrdostí zpívat "jara skví se v sadě květ, zemský ráj to na pohled", neboť předkové v potu tváře celoplošně zničili pralesy, vysušili močály. Na místo toho založili pole, louky a sady, zregulovali potoky a řeky, postavili silnice a vysázeli lesy. Jinak řečeno - původní ničím nedotčené ekosystémy byly nenávratně zničeny, celá řada rostlin a živočichů byla vyhubena, ekologická rovnováha narušena. Jsme tvůrci, či škůdci? Na každý pád jsme uměle vytvořili krajinu k obrazu našemu a shledáváme ji jako zemský ráj to na pohled.

Na prahu páté Kondratěvovy vlny?

Radim Valeník

J. Kroupa přináší řadu zajímavých postřehů, mnohdy spojenými i s vlastními prožitky. I když lze polemizovat s tvrzením, že za nezaměstnanost v SRN může stávající typ ekologické politiky, je naopak podnětný jeho pohled na perspektivní řešení, jehož klíčovou část si dovoluji citovat:

"Zdá se, že chápání světa jako složeného funkčního systému spolu z vytvářením nových, popřípadě modifikovaných funkčních systémů jak z anorganické, tak i organické hmoty je předmětem páté Kondratěvovy inovační vlny. Tomu napovídá rychlý vývoj strojů s programovatelnou činností, vývoj umělé inteligence, genové inženýrství nevýjimaje."

V podmínkách stále výrazněji pocíťované globální konkurence spočívá ochrana přírodního prostředí patrně skutečně v novém typu růstu založeném na změnách v technologiích nejvyššího řádu. Podle mého názoru bude změna ještě výraznější a bude se týkat přesunu těžiště ekonomického rozvoje přímo do oblasti produkce lidských schopností. Ale tomu budou odpovídat i nesmírně dynamické změny v technologiích, které jsou v příspěvku J. Kroupy naznačeny.

Mohou za nezaměstnanost v SRN skutečně hlavně zelení?

Jan Zeman

Za nesolidní považuji příspěvek J.P.Kroupy: „*Několik poznámek k problematice ekonomie a životního prostředí*“. Autor bez nejmenšího rozboru a doložení tvrdí, že sedmiletá účast Strany zelených ve vládě Německé sociální demokracie je odpovědná za pět miliónů nezaměstnaných ve Spolkové republice Německo a četné další problémy v zemi. Chceme-li hledat viníky za vysokou nezaměstnanost v kterékoliv zemi, musíme v první řadě uvést kapitalismus. „*Masová nezaměstnanost je dítětem kapitalismu*“, psal již v 19. století správně K. Marx a nic podstatného se na tom od té doby nezměnilo. Budeme-li zkoumat ekonomiku Německa, nesmíme opomenout podivný způsob jeho sjednocení, kdy byla velká část ekonomiky někdejší Německé demokratické republiky (NDR) zničena zvoleným chybným způsobem sjednocení, jež navzdory vynaloženým obrovským nákladům na sjednocení způsobilo tristní situaci, kdy se obyvatelé někdejší NDR cítí jako cizinci ve vlastní zemi a obyvatelé někdejší SRN se na ně dívají jako na ty, na které musí ve velkém doplácet. Že je v bývalé NDR nezaměstnanost mnohem vyšší než bývalé SRN, je známo. Toto sjednocení provedla ale dřívější vláda kancléře Kohla CDU-CSU-FDP, nikoliv vláda Německá sociální demokracie a Strana zelených.

Vážná hospodářská situace Německa vyžaduje solidní rozbor včetně úlohy vlád SPD-SZ. O tom ale v příspěvku pana Kroupy není ani zmínka. Pouze tvrdí, že vysoká ochrana životního prostředí zruinovala ekonomiku SRN a její životní úroveň. Hlásí se k oblíbené tezi četných technokratů, že problémem není masové ničení životního prostředí a ohromné ekonomické i mimoekonomické škody na životním prostředí jím vyvolávané, ale snaha tyto škody zmenšit. I v ČR na toto téma se již mnohokrát diskutovalo a životní prostředí nikdy neodešlo poraženo věcnými argumenty.

Co lze říci k možným dopadům rudozelené politiky v SRN? Nebyla v ČR dostatečně hodnocena. Některé její aspekty jsou ale známy. Rozhodnutí nestavět nové a postupně odstavit stávající jaderné elektrárny bylo chybné, nejen pro narůstající klimatickou katastrofu Země. Zatím se ale nemohlo výrazněji projevit, protože v jeho důsledku dosud žádný reaktor odstaven nebyl. Ekologická daňová reforma či spíše její první etapa se v SRN uplatnila, ale výrazněji ekonomiku neovlivnila. Na to byly změny příliš slabé. Konečně, v SRN nedošlo ke zvratu trendu od silniční k železniční dopravě, provedené změny jen zmírnily další zhoršování pozice železniční dopravy na dopravním trhu SRN. Podpora výroby biomasy pro energetické využití je na místě. V této souvislosti je třeba vidět též problém udržení venkova. O některých formách, např. masové výstavby větrných elektráren, lze diskutovat.

Iluze ekonomického růstu

Jakub Pikna

Úvod

Není snadné se pouštět proti proudu společenské majority, což platí též o myšlenkových konstrukcích, obzvláště mají-li být zpracovány písemně. Ale téma, které jsem si zvolil již samo napovídá, že tato práce se na problematiku ek. růstu zaměří z trochu jiného úhlu než je běžné. Paradigmatem této práce bude kritické myšlení, hledání hlubších souvislostí, které, při zběžném přemýšlení o pojmu ekonomický růst nemusejí nutně vyplout až na samotný povrch. Pokusím se ukázat, že pouhé bezmyšlenkovité přitakání ek. růstu, bez pochopení souvislostí a možných rizik, je nejen nesprávné a milné, ale v konsekvencích pro budoucnost může být i nebezpečné. Půjde zde o nastínění netradičních pohledů a úvah o ekonomickém růstu.

Je důležité zmínit se nejen o cíli práce, což jsem níže naznačil, ale také o metodice zpracování. Tedy po vzoru A. Schopenhauera, který radil vždy nejprve o problému přemýšlet než se člověk chopí odborné literatury, tak i já jsem zvolil tento postup. Nejprve o daném problému přemýšlet a potom studovat. Myslím, že tato

okolnost je pro práci podstatná a také proto ji uvádím, neboť ozřejmí jaká metoda byla použita. Tedy jedná se o kompilačně-esejovou formu – metodu, kde se pokusím pomoci vlastních analýz, s odkazem na prostudované texty, poodhalit otázky a odpovědi na naše otázky s problematikou, řekněme pracovní téze: iluze ek. růstu, spojené.

Problém ekonomického růstu:

Nejprve by bylo namístě si objasnit v jakém smyslu chápu pojem ekonomického růstu. Musím ale dopředu upozornit, že exegeze tohoto pojmu jsou různé, a že konkrétní formulace vždy záleží na zorném úhlu, ze kterého na věc nahlížíme. Ovšem je nepopíratelné, že na významu tohoto pojmu, u různých autorů, se v podstatě mnoho nemění. Tedy nejjednodušší a zároveň nejvíce vystihující mi připadá explikace: „... *ekonomický růst, jako proces, který účinně rozšiřuje oblast volby, ...*“⁹⁹ Tedy pojem ek. růstu (dále jen růst) je proces rozšiřování oblastí volby pro spotřebitele, kde klíčovou roli hraje nejen volba samotná, ale také větší pestrost modů uspokojování potřeb. Generalizací by zde mohlo být, že větší oblasti volby nám poskytují širší pole v němž si můžeme uspokojit další a další potřeby, což z hlediska ekonomické teorie je vzrůst materiálního bohatství. Pomíjím, a jsem si toho vědom, statky a služby, které neslouží k přímé spotřebě, ale vstupují do další výroby. Ovšem i tyto statky a služby ve své podstatě rozšiřují možnost volby a tím také přispívají k růstu, ve smyslu většího uspokojování stále širších a širších potřeb člověka.

Je také potřeba se vyjádřit k vývojovým tendencím přístupu k růstu. Vývojové tendence růstu v průběhu historie byly zlomové v několika okamžicích a to hlavně na přechodu středověku k renesanci, kdy se od budování dobrých východisek pro život po smrti přesunulo smýšlení k budování dobrých podmínek na tomto světě a také rozvoj racionalizmu v 18. století. Následným klíčovým bodem byla průmyslová revoluce a rozvoj moderních tržních systémů, kterážto etapa po drobných zakolísáních se zdá být inspirativní i pro dnešní chápání rozvoje společnosti. Ne již však v podobě anarchokapitalismu, který byl typický pro druhou polovinu devatenáctého století v Anglii a který vyvolal reakce v podobě sociálních směrů ekonomie. Nekritický přístup k ekonomickému růstu má tedy počátek právě v období průmyslových revolucí, které ovšem znamenaly pro lidstvo ohromný skok dopředu a zajistily rozvoj společnosti v materiální rovině natolik, že se začalo zdát, že lidstvo opravdu nemá překážek, které by nemohlo zvládnout. S postupem doby však začínaly narůstat obavy, které jsou patrnější stále více v dnešním světě kolem nás. Přístup k rozvoji a růstu, který byl oprávněný na konci 19. století a také v obdobích po druhé světové válce, se zdá být do budoucna nemožný. Lidstvo začíná cítit jisté meze růstu, i když zatím jen ve velmi nejasných obrysech. Nejedná se již jen o zdrojová omezení, která z rozvojem ekonomik třetího světa budou stále aktuálnější, ale také o nebezpečí sčítání rizik, které s růstem souvisí. Ulrich Beck ve své knize Riziková společnost upozorňuje na vzrůstající tendence ohrožení moderními technologiemi, jejichž možný zhoubný dosah není možné přesně určit, jelikož máme jen mlhavé představy o možných konsekvencích jejich vzájemného ovlivňování se v negativním smyslu. Na příkladu lze uvést souvislosti s DDT. Tento insekticid se zdál být ve své době spásou pro lidstvo, statkem, který zachrání úrody a tím zasytí hladové a strádající a zničí nebezpečné hmyzí přenašeče tropických nemocí. Ovšem celkové následky jeho aplikace nejsme sto odhadnout ještě ani dnes, ale již víme, že jeho vliv na planetu bude v konečném účtování děsivý. Uvážíme-li navíc možné sčítání negativních dopadů DDT s dalšími látkami a okolnostmi rozvoje je jasné, že v okamžiku, kdy zavádíme nové technologie, chemikálie, výrobky atd. do našich životů, nejsme schopni přesně určit následky, které to bude mít; proto ona Beckova Riziková společnost. A to je jen jeden příklad z mnoha, kdy se oslavovaný růst a pokrok zvrhl v katastrofu. Další prvek pojmání růstu souvisí s níže zmíněným... s tím, že růst se stal jediným možným směrem rozvoje. Ideologií, která zatím nemá mnoho oponentů. K tomu: ... „*Dogmata především neoklasické ekonomie (ale ostatně prakticky všech liberálů různých odstínů) bývají připodobňována k mystice, resp. náboženství spíše než ke skutečné vědě, a to včetně silně zakořeněné víry v pokrok - ostatně liberální humanismus je pouze světskou verzí velkého židovsko-křesťanského mýtu. S růstu se tak stal rituální předmět, s jehož kultem může být spojována právě religiózní představa, že ekonomika, stejně jako osobní bohatství musí neustále růst a zvětšovat se - jako důkaz boží přízně. Odvolávat se je možné nejen na klasického sociologa M. Webera s koncepcí protestantské etiky coby základu raného kapitalismu, ale již na schizma evropského myšlení cca ve 12. - 13. století. Na jedné straně racionalistická scholastika Tomáše Akvinského, na straně druhé "ekologické" zásady bosých a chudých františkánů (František z Assisi), řídících se heslem "Co ze Země беру, to ji zase vrátím". Církevní soudy rozhodly spíše ve prospěch Akvinského, čímž významně přispěly k vytyčení trajektorie exploatace Země ve prospěch člověka - té slepé koleje, po níž uháníme stále zběsileji, mnozí stále "radostněji" a všichni stále neřiditelněji a neodvratněji.*“¹⁰⁰

⁹⁹ Mishan, J. Ezra. Spor o ekonomický růst. Přeložila F. Průšová. Praha : SLON, 1994, s. 22

¹⁰⁰ Sirůček, Pavel. "Dilema" ekonomie versus ekologie aneb ekonomičtí ideologové a ekonomičtí disidenti. [citováno 10. dubna 2006]. Dostupný z: <http://www.valencik.cz/marathon/>

Iluzivnost některých přístupů

V této kapitole se pokusím na růst a jeho okolnosti a následky podívat v pravdě provokativně; jsem si vědom, že některé vývody budou působit jako kvaziargumentační klišé, ale domnívám se, že je na nich mnohé pravdivé. Nutno dodat, že následující řádky si nekladou za cíl vyčerpávajícím způsobem vyjádřit veškeré pochybnosti o pojmání růstu v jednotlivých oblastech lidského života, ale spíše jako námětové příklady, které mají sloužit pro další zamyšlení se nad touto problematikou.

Obecným pojítkem všech úvah o růstu jsou vývody o zvýšeném pocitu blaha společnosti, o zvýšené možnosti volby (viz. níže), o větších možnostech v uspokojování potřeb atd. Do jisté míry je toto pravdou, leč existují námitky, které stojí minimálně za pozornost. Pokusím se ukázat, že některé jevy, které jsou běžně pokládány za růstové či minimálně pro-růstové, jsou ve skutečnosti jen kompenzací rozvojem narušeného stavu, nebo jen vžitá iluzorní přesvědčení. Netvrdím to absolutně, ovšem okolnosti, které uvedu vzbuzují minimálně závažná podezření. Dále uvedu několik příkladů, na kterých se vše pokusím demonstrovat. Ale abych nebyl nařčen ze zveličování marginálních jevů, tak se pustím do, řekněme, zásadních oblastí dnešních společností. Příklady, pro větší přehlednost budu číslovat:

1) Rozvoj dopravy: v dnešním světě jedna ze základních okolností rozvoje; dostupnost, ať již celých států, tzv. výhodná či strategická poloha, nebo celých regionů nebo i jednotlivých závodů, provozoven atd. je naprosto klíčovým faktorem. Ovšem hlubší souvislosti jsou dány v tom, že musíme chápat tento jev nikoli jako daný, ale jako jev, který má svou příčinu. Jistá míra dopravy (rozuměj dopravy zboží, ale též lidí) byla zjištěna snad u všech civilizací lidské minulosti. Ovšem jejich míra byla mizivá, až do okamžiku průmyslové revoluce, kdy nejen rozvoj dopravních prostředků, ale též zvýšená potřeba přepravovat přebytky vedla k rozvoji dopravy všeho druhu v podobě moderní. V čem ale spočívá ona iluzivnost růstu, ve smyslu přínosu pro blaho jedince či společnosti? Právě v tom, že tato doprava sice zajišťuje přepravu zboží, lidí atd, ale jde pouze o nahrazení dříve ztracené samozásobitelské schopnosti daných regionů. V okamžiku, kdy se rozvoj společnosti dostal na takovou úroveň, že možnost přepravy byla snadnou technickou záležitostí, tak tehdy se začaly projevovat ony komparativní výhody při produkci různého druhu zboží v různých oblastech. Na tom by nebylo nic zase tak moc špatného, jenomže právě tato okolnost rozvrátila onu soběstačnost v produkci, která se možná stane v brzké budoucnosti zásadní otázkou, viz R. Douthwaite a jeho [The growth illusion](#). Neboť otázka celkových nákladů na dopravu není ukončena součtem ceny benzínu, dálničních známek a dopravního prostředku. Do hry vstupují další faktory jako: ničení životního prostředí, kde neumíme vyčíslit náklady na léčení rakoviny plic v důsledku nadměrných exhalací...; ničení zdrojů ropy na výrobu benzínu; přitom víme, že ropa je v brzké budoucnosti lépe využitelná jinými způsoby, např. syntézy organických sloučenin atd. Je zde naprosto patrné, že prvotní přitakání názoru, že doprava zvyšuje objektivně růst je přinejmenším předčasné.

2) Vzdělání: Na začátek jen malou citaci: „*Ke konci 19. století se známý politik přiznal, že ve chvíli, kdy ho na veřejné schůzi už nic nenapadlo, řekl prostě „Gladstone“, a dav vždy jásal. Kdy vše ostatní selže, řekne zastávce růstu „vzdělání“, a zavládne úctyhodné ticho.*“¹⁰¹ S tímto jevem je spojena celá řada možných pochybností o pozitivním vlivu vzdělání na ekonomický růst. Vyberu jen některé, pro podrobnější analýzu odkazují na knihu E. J. Mishana Spor o ekonomický růst. Tedy je otázkou, zda vzdělání má takový vliv na růst blaha společnosti v poměru k nákladům na něj. Namísto je hned první úvaha, která směřuje tím směrem, že náklady na vzdělání se stále zvyšují, kdežto výstupy do jisté míry snižují. Nástupní platy a tedy zpětně daně do systému nejsou u vysokoškoláků moc vysoké právě v poměru k nákladům na jejich vzdělání. Obecně platy vysokoškoláků jsou „*1,8 krát vyšší než je průměr*“¹⁰² a to není vážený průměr, kde pár extrémů může mít plat velmi vysoký a průměrná učitelka takřka na průměru, nebo i pod ním. Dalším možným směrem uvažování je jistá devalvace hodnoty vzdělání v dnešním světě, leč celkově vzdělání, jako takové, jistě patří k velmi žádoucím a pozitivním faktorům rozvoje společnosti. Ale chtěl jsem ukázat, že i na tak samozřejmé půdě se mohou najít úvahy proti, které mají něco do sebe.

3) Náklady na tzv. dobrý život: Mezi tyto náklady, které mají v klasickém pojetí vliv na růst ekonomiky řadím hlavně: stravování, náklady na bydlení, osobní dopravu, ošacení, náklady na volný čas a další, jistě neméně důležité, leč pro zvládnutelný rozsah práce se pokusím o co největší stručnost. Iluzivnost přispění těchto prvků růstu znázorním jen v několika základních úvahách: není pochyb o tom, že vyvážená kvalitní strava je naprosto nutná pro lidský život, otázkou ovšem zůstává, jestli náklady na potravu dnešní společnosti nepřekračují tu mez, za níž již nelze hovořit o vzrůstu blaha. Dle mého názoru se výdaje za potravu (ve vyspělých zemích) v drtivé většině případů dostaly za tuto mez a další růst této spotřeby je vyvolán především stimulací a tvorbou fakticky neexistujících potřeb spotřebitelů reklamou a tlakem výrobních korporací, které své zboží prostě nutně potřebují někde prodat; a co je nejsnadnější?... no přeci potřebu, která třeba ani neexistuje,

¹⁰¹ Mishan, J. Ezra. Spor o ekonomický růst. Přeložila F. Průšová. Praha : SLON, 1994, s. 94

¹⁰² Keller, J. [Za hloupost se platí](#). [citováno 10. dubna 2006]. Dostupné z: <http://pravo.novinky.cz/>

jednoduše vyvolat souhrou lascivních obrazů se směsí vtíravých představ nabídek v reklamě. Snadné by bylo říci, že spotřebitel snad sám ví, co je pro něj nejlepší, ale já namítám, že hra jaksi není fér; proti, do jisté míry, atomizovanému konzumentovi stojí ti nejlepší psychologové a reklamní mágové, kteří prostě vědí jak obyčejným lidem něco prodat. Dalšími náklady a tím i impulzy růstu (ovšem v tomto případě iluzivního) mohou být výdaje na odhlučnění, klimatizaci, zabezpečení domu či bytu a další, které jen kompenzují ztráty, které přinesl dnešní ekonomický růst. Musíme se bránit hluku aut odhlučněním, čistit exhalacemi plný vzduch filtry a musíme vynakládat další a další prostředky, které by v případě šetrného rozvoje nemusely býti vynakládány.

Nutno ještě podotknout, že další pochybnosti jsou spojeny se zvýšenými sociálními výdaji, a to je nekritizují, protože jsou opravdu potřebné, ale je také pravdou, že třeba náklady na zabezpečení rodiny s dětmi, podpory pro rodiny, staré a nemohoucí... jsou opět jen kompenzací za stav rozvratu sociálních funkcí rodiny a společnosti. Dnes, kdy je požadována naprostá flexibilita a pružnost každého v pracovním nasazení, jaksi trvalé rodinné vazby v širším kontextu nemají prostor pro svou existenci; co dříve zdarma plnila každá funkční rodina: jako péče o staré, péče o děti v předškolním věku prarodiči atd, tak nyní se tyto funkce musí institucionalizovat a draze platit, opět s pochybností kladného přínosu pro celkový růst.

Závěrem této části bych ještě jednou upozornil, že nejde o celkový sumář pochybností, ale jen o nástin možného směru uvažování.

Člověk a jeho role ve hře o růst

Člověk je klíčovou postavou při přemýšlení o růstu, je proto nutné se blíže podívat na postavení člověka při pochopení tohoto jevu.

Racionalita

Ekonomie v klasickém pojetí říká, že člověk (zde homo economicus) maximalizuje vždy své osobní blaho. Za premisu zde slouží absolutní racionalita, kde se má za to, že člověk to co zvolí a vybere si ve své preferenci, tak to je to nejlepší pro maximalizaci jeho zisku. S touto tézí ovšem nemohu souhlasit; člověk jedná racionálně, ale jedná tak jen v části svých voleb, neboť do hry vstupují i další faktory. Tedy může se stát, že člověk zvolí i variantu, která je pro něj naprosto nevýhodná. Pro ilustraci je možné uvést kouření, které se včleňuje do oblasti lidské volby prostřednictvím zvyku, nápodoby a následně závislosti. Ovšem o racionální volbě zde nemůže být řeč. (Pozn. autora: sám jako kuřák vím, že toto chování nemá s racionalitou nic společného) Naproti tomu například Etzioni považuje racionalitu za proces, v němž se využívají jak známá fakta, tak také zdravý rozum či logika a tento proces vyžaduje jistou míru úsilí a zdůrazňuje také vliv závazků a afektů, které mohou racionalitu oslabovat, podporovat nebo k ní mít indiferentní vztah. K tomu: „*Lidé jsou více nebo méně racionální v závislosti na svých schopnostech (...)*“.¹⁰³ Tento přístup je mnohem střízlivější a také lépe odpovídá realitě, kde lidská racionalita existuje, leč někdy se člověk chovat racionálně nemusí a někdy se chová přímo proti svým zájmům, což jen potvrzuje myšlenku, že co člověk zvolí, tak to nemusí být jen dobré, ale může to přinášet i ztrátu, a to nejen pro něho, ale též i pro společnost. Ještě co se týká racionality jako maximalizace sebeuspokojení bych citoval následující stať: „*Proč by mělo být racionální výlučně uspokojování svého vlastního zájmu, zatímco všechno ostatní zůstává z této racionality vyloučeno? Nemusí být vůbec nijak absurdní tvrdit, že maximalizace vlastního zájmu není iracionální, alespoň ne nutně. Ale dokazovat, že cokoli jiného než maximalizace vlastního zájmu musí být iracionální, je poněkud zvláštní.*“¹⁰⁴

Štěstí

Růst je spojen nutně s rostoucím pocitem štěstí, a to je jedna z velmi sporných otázek. Neboť právě v tomto bodě není nutná souvislost mezi růstem ekonomiky a růstem štěstí. Záleží na mnoha různých faktorech, ať už pozitivních či negativních, které nemusejí být při úvahách o růstu zohledněny, ale které velmi významně do tohoto procesu vstupují. Tak například kvalitní životní prostředí určitě zvýší pocit štěstí, ale do růstu započítán není a ani nemůže být, neboť jde o subjektivní veličinu hodnocení. Tedy růst může být spatřován v mezích zachování životního prostředí, na úkor stavby dálnice. Leč tento „růst“ lépe rozvoj je naprosto odlišný od ekonomického růstu v pojetí v jakém byl vymezen v úvodu této práce.

Potřeby

¹⁰³ Etzioni, A. Morální dimenze ekonomiky. Praha : Victoria Publishing, 1995, s. 121

¹⁰⁴ Sen, Amartya. Etika a ekonomie. Přeložila Jitka Štefková. Praha : Vyšehrad, s. 24

Dalším faktorem jsou jistě potřeby, o nichž jsem se již drobně zmínil, ale stručně ještě nastíním souvislosti potřeb a růstu. Potřeby jsou hnacím motorem růstu, leč fakticky při jejich naplnění se nemusí jednat o pro-růstové podněty, ale může jít o již níže zmíněné kompenzace za ztrátu předchozích stavů či o uměle vyvolané potřeby, které ve skutečnosti potřebami nejsou, ale slouží jen k naplnění pokladen výrobců zbytečných výrobků; tedy ani tento aspekt, rostoucí spotřeby nutně neimplikuje skutečný ekonomický růst, ale opět do jisté míry jde jen o iluzivní růst.

Závěr

Z celé dikce této seminární práce je jasné, že šlo o nastínění problematických bodů přístupu k ekonomickému růstu. Účelem bylo poukázat na okolnosti, které vyvracejí zažitá klíše o tom, že každá naše volba, investice, potřeba a její naplnění vedou k růstu. Pokusil jsem se ukázat, že nic není jednoduché, což obzvláště platí o společenských systémech. Navíc se ocitáme v době, kdy tyto úvahy jsou velmi potřebné, neboť začínáme pociťovat ono Kellerovské: „... začínáme pozorovat, že nenasytit lidská ruka začíná hrabat o dno ...“¹⁰⁵.

Resumé

Tato práce pojednává o zažitých klíších spojených s ekonomickým růstem. Snaží se upozornit na některé okolnosti, které ukazují, že ne vše co dnešní společnost koná vede k růstu. V úvodu je explikován pojem ekonomického růstu jako rozšířené oblasti výběru. Další část uvádí některé konkrétní příklady (doprava, vzdělání, náklady na dobrý život a další) na kterých se snaží ukázat možnou iluzivnost ekonomického růstu, který tu je jen zdánlivě, neboť může jít jen o kompenzační výdaje nebo o výdaje, které nevycházejí z reálných potřeb. Následuje blok o postavení člověka v tomto problému, jeho omezená racionalita, specifika potřeb a tlak producentů.

Klíčová slova

ekonomický růst, spotřeba, racionální volba, iluze růstu, rozvoj

Použitá literatura:

- 1) Mishan, J. Ezra. Spor o ekonomický růst. Přeložila F. Průšová. Praha : SLON, 1994
- 2) Beck, Ulrich. Riziková společnost. Přeložil Otakar Vochoč. Praha : SLON, 2004
- 3) Sirůček, Pavel. "Dilema" ekonomie versus ekologie aneb ekonomičtí ideologové a ekonomičtí disidenti. [citováno 10. dubna 2006]. Dostupný z: <http://www.valencik.cz/marathon/>
- 4) Dauthwaite, Richard. The growth illusion. Dublin : Liliput Press, 1992
- 5) Keller, J. [Za hloupost se platí](#). [citováno 10. dubna 2006]. Dostupné z: <http://pravo.novinky.cz/>
- 6) Etzioni, A. Morální dimenze ekonomiky. Praha : Victoria Publishing, 1995
- 7) Sen, Amartya. Etika a ekonomie. Přeložila Jitka Štefková. Praha : Vyšehrad
- 8) Keler, J. Až na dno blahobytu. Brno : Hnutí Duha, 1995

Pár poznámek k textu J. Pikny

Pavel Sirůček

Protože kritických článků o růstové trajektorii západních civilizací není nikdy dost, lze jednoznačně příspěvek Jakuba Pikny přivítat a úvodem ocenit, že se nebojí pouštět „proti proudu společenské majority“. Někdy je však v řadě aspektů snadnější být nějak netradiční, než trpělivě rozvíjet mainstreamové konstrukce - autor např. alespoň na sebe upozorní, když s dostatečnou drzostí zpochybňuje tradiční schémata (dobře vím, o čem hovořím). Toto však případ recenzovaného textu není - J. Pikna nesporně o problémech dlouze přemýšlí, zbytečně neplýtvá slovy a uvědomuje si, co chce sdělit (což samozřejmostí, zdaleka nejen u podobných textů, vždy nebývá). Minimálně jde o příspěvek přinášející řadu námětů k zamyšlení.

Již při vymezení problému ekonomického růstu naznačuje různost pohledů, vycházejících z odlišných teoreticko-metodologických, světonázorových, filosofických či ideologických východisek - kdy např. standardní kvantitativní pojmání růstu je značně „plošší“ než uváděné definice. V obecnější poloze zde lze připomenout panující terminologickou nejednotnost, z velké části způsobenou pestrostí českého jazyka (ve srovnání

¹⁰⁵ Keler, J. Až na dno blahobytu. Brno : Hnutí Duha, 1995, s. pozn. Úvodní poznámka autora

s primitivními nářečnými typy angličtiny) - kdy volit označení ekonomický růst, kdy ekonomický rozvoj či vývoj? Jsou to pouhá synonyma, nebo jsou s nimi spojeny větší či menší významové odlišnosti? Zajímavým nástrojem možných směrů dalšího uvažování jsou i příklady (ale pouze příklady, jak je opakovaně správně připomínáno) zásadních oblastí i mytologie s nimi spojované. Ocenit lze pokus o uchopení člověka, coby klíčové postavy při přemýšlení o ekonomickém růstu - zejména kategorie potřeb by si však zasloužila hlubší rozpracování, např. v kontextu stále aktuálnějšího (ale teoreticky i prakticky stále těžko postižitelného) rozlišování potřeb pravých a nepravých, role tržních principů a mechanismů či soukromovlastnické ziskové orientace.

Lze se těšit na pokračování úvah J. Pikny nejen ohledně iluzornosti ekonomického růstu; v zájmu čtenářské pohodlnosti doporučuji vyhnout se v úvodu uváděným zkracováním (ek. růst) a ujednotit seznam použité, resp. citované literatury (včetně čísel periodik či dat).

P.S. Se skřípěním zubů plním dobrovolný „kapitalistický“ závazek, že rozsah reakce bude maximálně 2 666 znaků (včetně mezer !). Přes nutkání rozepsat se šířeji (s tradičním opakováním již publikovaného), odkazuji laskavě čtenáře na příspěvky, které v Marathonu lehce vyhledají. Nakonec jsem i autorem samotným citován ve společnosti Mishanů, Kellerů, Senů či Etzionio - což mne těší, ale „klasikem“ žánru se ve své skromnosti necítím (zatím).

Obecná teorie redistribučních systémů

Doc. Radim Valenčík, CSc., PhDr. Rafik Bedretidinov, Ing. Mgr. Petr Wawrosz

The common theory of systems of redistribution

Abstract: For the analysis of systems, in which there is a certain redistribution of means, sometimes and in the contradiction from a share brought in by everyone participating with the initial purpose to reach joint common result, it is possible effectively to use the device of the theory of games. The precondition for the description of systems of redistribution in games in a normal kind is the application of a principle of a duality of game situations and strategy. In this area it is possible to find out a plenty of initial combinations and their interpretations, among other things and in connection with an explanation of meaning of a principle of solidarity in systems of a different type.

Key words: the theory of games, system of redistribution, duality of game situations and strategy, solidarity.

Předmětem našeho zájmu budou systémy, v nichž dochází k určité redistribuci prostředků oproti příspěvku každého z účastníků ke společnému výkonu. Jako systémy, v nichž dochází k redistribuci ve výše uvedeném smyslu, budeme uvažovat organizace, sociální sítě, spojení organizací a sociálních sítí.¹⁰⁶ K analýze situací, které v redistribučních systémech vznikají, použijeme aparát teorie her¹⁰⁷, resp. obecnou teorii redistribučních systémů budeme rozvíjet jako součást teorie her.

Budeme uvažovat organizace nejrůznějšího typu - firmy, instituce, sportovní družstva, strany, státy apod. Společné pro všechny tyto organizace je, že mají nějakou cílovou funkci, od jejíhož plnění se odvíjí možnost odměňovat členy organizace. Přepokládáme, že přínos každého člena a tudíž i výši odměny lze zjistit (každý z účastníků ví, kolik by on a každý jiný dostal, pokud by v systému neexistovala redistribuce. (Tento předpoklad je velmi silný, lze se věnovat i případům obecnějším, kdy nebude splněn, resp. kdy bude různým způsobem oslaben.)

Ukazuje se, že použití teorie her ve výše uvedené oblasti má významné interpretace, které zpětně podněcují rozvoj samotné teorie her, tj. že se jedná o silnou interpretaci teorie her. Tyto interpretace se týkají mj. objasnění role solidarity v systémech nejrůznějšího typu, rozlišení formální a reálné solidarity, resp. solidarity spontánní a vynucené.

Nejproduktivnější závěry dává teorie her, pokud je rozvíjena a aplikována na úrovni "střední obecnosti"¹⁰⁸. Dobře rozvinutý matematický aparát teorie her, který mj. umožňuje, aby popis reality přesáhl úroveň "sbírky

¹⁰⁶ Tento příspěvek vznikl při řešení projektu GA ČR Investice do sociálního kapitálu a efektivnost (402/06/137) řešený od roku 2006, který navázal na projekt GA ČR Efektivnost investic do lidského kapitálu řešený v letech 2003-2005. Při řešení prvního z projektů se ukázalo, že podmínkou využití investic do lidského kapitálu je sociální kapitál v podobě začlenění nositele lidského kapitálu do sociálních sítí. Problém redistribuce uvnitř organizací a mezi organizacemi pak vyplynul jako jeden z významných aspektů, od kterého se odvíjí role sociálních sítí.

¹⁰⁷ Bohaté informační zdroje včetně reprezentativních publikací k teorii her lze nalézt na www.gametheory.net.

¹⁰⁸ Srov. Mañas (1991), s. 15.

příkladů", je spojen zejména se zkoumáním her v tzv. normálním tvaru. Hra v normálním tvaru má formální zápis:

$\{Q; X_1, X_2, \dots, X_N; M_1(\mathbf{x}), M_2(\mathbf{x}), \dots, M_N(\mathbf{x})\}$, kde

Q je množina hráčů, např. $\{1, 2, \dots, N\}$,

X_i je množina strategií, kterou disponuje i -tý hráč,

$\mathbf{x}$ je uspořádaná N -tice strategií zvolených jednotlivými hráči,

$M_i(\mathbf{x})$ je výplatní funkce i -tého hráče, která mu při daných zvolených strategiích přiřazuje určitou výplatu.

Příklady redistribučních systémů

Pokud chceme aplikovat aparát teorie her, je vhodné představit problém v uvedeném normálním tvaru. V případě redistribučních systémů se však ukazuje, že již tento první krok činí určité potíže. Dejme tomu, že máme nejjednodušší systém (typu organizace), ve kterém mohou vznikat koalice, tj. systém, který se sestává ze tří hráčů: Hráč A (s výkonností 6), B (s výkonností 4), C (s výkonností 2). Pokud by v uvedeném systému nedocházelo k redistribuci, resp. každý z hráčů by byl odměňován podle odvedeného výkonu, byly by výplaty rozděleny následujícím způsobem: (6:4:2).

V důsledku redistribuce však může vzniknout i řada dalších herních situací, které jsme schopni identifikovat, rozlišit, kvantifikovat a pojmenovat. Uvedme si nejdříve příklady některých z nich. Budeme přitom předpokládat, že nedobrovolná redistribuce snižuje efektivnost systému. "Jemnější" předpokladem pak je, že jakákoli redistribuce snižuje efektivnost systému, přitom nedobrovolná redistribuce snižuje efektivnost systému více než dobrovolná. Tento předpoklad je intuitivně přijatelný. Velmi podstatným způsobem přitom ovlivňuje to, jaké typy herních situací mohou nastat.

Ukažme si to na příkladu. Dejme tomu, že v příslušném systému převládne snaha o plně rovnostářskou redistribuci, a to v rozporu s přáním hráče A. Neboli hráči B a C se pokusí vynutit stav, ve kterém všichni dostanou stejně. Vzhledem k tomu, že nutně dojde ke ztrátě efektivnosti systému, nemůže nastat herní situace, které by odpovídalo rozdělení (4:4:4), ale pokud by vůbec mohla nastat herní situace s plně rovnostářskou nedobrovolnou redistribucí, musely by výplaty rozděleny např.: (3,5:3,5:3,5). Otázkou však je, zda takový typ redistribuce vůbec může nastat, protože je nevýhodný pro většinu hráčů, resp. pro hráče A a B. Pokud by redistribuce nebyla vnucená, mohly by být výplaty (3,9:3,9:3,9).

Z toho vyplývá důležitý (a netriviální) závěr: Pokud je přerozdělení směřující k plnému rovnostářství vnuceno většinovou koalici, je prakticky nemožné. Nebo (nahlíženo a řečeno z opačného pohledu): Pokud v reálných organizacích nejrůznějšího typu nacházíme významné prvky směřující k redistribuci rovnostářského typu, musíme uvažovat ještě něco jiného než doposud, co tento typ přerozdělení umožňuje. Pochopitelně stojí zato si položit otázku: Co by to mohlo být?

Odpověď na tuto otázku může být následující herní situace, kterou můžeme nazvat rovnostářsky orientovanou redistribucí s vůdcem. Tak tomu bude v případě, kdy hráč B a C uzavřou koalici, která umožní prosadit redistribuci, ve které všichni dostanou stejně s výjimkou vůdce (B), který dostává odměnu vyšší právě z titulu, že je vůdce. Této situaci odpovídají výplaty (3:5:3). Vidíme, že tato redistribuce splňuje podmínku poklesu efektivnosti a současně dva z hráčů (B a C) si polepší oproti stavu distribuce založené na výkonu. Pokud by nepůsobily jiné faktory, mohla by v realitě tato situace nastat velmi často. Podíváme-li se na realitu, zjistíme, že tato situace skutečně v různém typu organizací nastává. Z analýzy této herní situace vyplývají důležité závěry (které jsou v určitém smyslu překvapující, pokud si uvědomíme, z jak - doposud - triviálního modelu je činíme):

- Prosazování principu vůdcovství v organizaci a jeho dopadu na redistribuci směřující k rovnostářství bývá často herní strategií průměru (nikoli těch nejvýkonnějších). Jedná se o něco, co by bylo možné nazvat fenoménem ambiciózního průměru.

- K prosazení pozice vůdce jsou využiti nejméně schopní, kterým se slibuje rovnostářské přerozdělení, ve skutečnosti primárním zájmem a nejsilnější motivací je zvýšení odměny vůdce.

- Podíváme-li se na obecnost předpokladů, za nichž tyto závěry formulujeme, zjistíme, že reálné organizace budou mít silnou tendenci „spadnout“ do tohoto typu organizace; z hlediska teoretické analýzy je spíše problémem objasnit, proč k tomu nedochází tak často.

Můžeme uvést ještě další příklady herních situací, na kterých si ukážeme některé „jemnosti“ spojené s kvantifikací jednotlivých případů. Dejme tomu, že nastala herní situace, ve které se B s podporou C prosadil jako vůdce, zatímco A vzniku této situace bránil. Vůdce jej zato trestá a naopak loajalitu C odměňuje. Tento případ bychom mohli nazvat herní situací s vůdcem trestajícím odpor a odměňujícím loajalitu. V prvním přiblížení by této situaci mohlo odpovídat následující rozložení výplat: (2:5:4). Musíme však uvážít, že by oproti situaci (3:5:3) došlo k posílení prvku nedobrovolnosti a tudíž k poklesu efektivnosti. Tuto korekci lze vyjádřit např. následujícím způsobem: (2:5:3,5). Zde poklesla výkonnost o půl bodu, C proto byl za poslušnost odměněn poněkud méně.

K tomu metodická poznámka: Takovéto „doladění“ původního ocenění má svůj smysl a odpovídá i intuitivní představě. Mohlo by se zdát, že máme poměrně velkou libovůli v tom, jaká ocenění (ať již se týkají vyjádření celkové efektivnosti organizace, nebo dopadů různých vlivů na výplaty jednotlivých členů) můžeme dávat. Čím

více typů organizací však nalézáme, jsme schopni je identifikovat jako samostatné případy, tím více se ukazuje, že popis každé z nich je poměrně jednoznačný. Již proto, že jednotlivá ocenění musíme vždy porovnávat vzájemně mezi sebou. Míra jednoznačnosti přístupu k analýze redistribučních systémů se zvýší ještě více poté, co začneme uvažovat vnější vlivy působící na vývoj jednotlivých organizací. Jako příklad si předběžně můžeme uvést možnost a důsledky meziorganizační migrace či zpětný vliv výplat na postavení jednotlivých členů v organizaci. Pokud vhodně „rozklíčujeme“ realitu, pak nacházíme stále více standardních situací, o nichž zjišťujeme, že „vznikly právě proto, že jinak to ani nemohlo být“.

Solidní teorie není „sbírání známek“. Proto musí použít ještě silnější prostředky teoretické analýzy. Dříve, než se jim budeme věnovat, si uvedeme ještě jeden příklad. Jde o herní situaci s vůdcem a určitou mírou zásluhovosti oproti rovnostářskému přerozdělení. Tomu by mohlo (v prvním přiblížení) odpovídat následující rozdělení: (4:4:3). Zde A dostal více za výkon a B více z titulu vůdce. Vzhledem k tomu, že je zde vyšší míra zásluhovosti, dojde k určitému zvýšení výkonu organizace, který pak může být rozdělen mezi jednotlivé členy, např.: (4,2:4,2:3,2).

K tomu metodická poznámka: Lze uvažovat více případů, jak pokud jde o poměr mezi výplatou A a B, tak o rozdělení efektu ze zvýšení výkonnosti mezi A, B a C. I tato jemnější analýza má smysl. Lze identifikovat významné případy, které mají odlišné projevy. V této fázi výkladu by však jejich prezentace předbíhala některé důležité aspekty problematiky redistribučních systémů.

Nalézání a popis jednotlivých typů herních situací a jim odpovídajících typů organizací, včetně jemnější klasifikace, je samo o sobě zajímavé a užitečné. Vzhledem k tomu, že se jedná o dosud neprobádaný „terén“, nabízí se zde příležitost k dosažení původních poznatků. Nyní je však již čas postoupit ve výkladu teoretických základů zkoumání redistribučních systémů o krok vpřed. Doposud jsme totiž nepřevedli popis těchto systémů do normálního tvaru a tudíž jsme si neotevřeli cestu k uplatnění poměrně silného aparátu, kterým teorie her disponuje.

Převod popisu redistribučních systémů do podoby her v normálním tvaru

Řadu zajímavých výsledků jsme schopni získat i v případě, že pracujeme s vyjádřením hry v nikoli-normálním tvaru. Můžeme např. sestavit typologii herních situací, hledat jejich interpretace, možné přechody mezi nimi apod. Přesto však stojí zato se zabývat otázkou, kdy lze převést tyto hry do normálního tvaru a jak je převést do normálního tvaru.

Situace, které nastávají v redistribučních systémech, jsme doposud ještě nepopsali v podobě her v normálním tvaru. A to především proto, že není zcela zřetelná a jednoznačná korespondence mezi herními situacemi a strategiemi, které volí jednotliví hráči. A to ani při analýze zaměřené do minula (chceme-li zjistit, v důsledku uplatnění jakých strategií herní situace vznikla), ani do budoucna (chceme-li zjistit, k jaké situaci uplatnění zvolených strategií přivede).

V případě her v nedistribučních systémech známe jen:

- hráče - v nejjednodušším případě tří, který uvažujeme - {A, B, C}
- výplaty hráčům odpovídající jednotlivým herním situacím, které vznikly v nedistribučních systémech a které můžeme popsat výplatní maticí:

$$A = \begin{matrix} & \begin{matrix} a_{11} & a_{12} & \dots & a_{1n} \\ a_{21} & a_{22} & \dots & a_{2n} \\ \dots & \dots & \dots & \dots \\ a_{m1} & a_{m2} & \dots & a_{mn} \\ \dots & \dots & \dots & \dots \end{matrix} & \begin{matrix} \text{herní situace} \\ \vdots \\ \downarrow \end{matrix} \\ \begin{matrix} \leftarrow \dots \dots \dots \rightarrow \\ \text{hráči} \end{matrix} & & \end{matrix}$$

kde a_{ij} je výše výplaty j-tého hráče, pokud nastane i-tá herní situace.

Počet herních situací nemusí být uzavřen (neznáme v době analýzy všechny situace, které mohou nastat).

Víme, tj. jsme schopni identifikovat a popsat, jaká herní situace vznikla. Víme, jaká výplata za této situace náleží jednotlivým hráčům. Přitom však platí:

- Do minula - nejsme schopni zcela jasně identifikovat, jaké strategie jednotliví hráči uplatnili, aby příslušná situace vznikla.
- Do budoucna - nejsme schopni zcela jasně identifikovat, jaké situace vznikne, uplatní-li jednotliví hráči určité strategie.

Přesto však můžeme zvolit poměrně vhodné zjednodušení, které sice zcela nevyčerpává složitost realitě vlastní, postihuje však to nejpodstatnější. Tímto zjednodušením je, že za strategii budeme považovat orientaci hráče (včetně jím vyvíjených aktivit nerůznějšího druhu) na dosažení určité jemu známé a jím identifikované herní situace. Nazvěme přístup založený na tomto zjednodušení principem duality herních situací a herních strategií.

K tomu metodická poznámka: Něco podobného známe např. i v šachách. Z hlediska teorie her mohou být považovány za jednotlivé strategie tahy, které má v určité herní situaci určitý hráč k dispozici. Strategií však může být i snaha dosáhnout formou vhodného postupu sestávajícího se z řady tahů vhodné herní situace (typu obsazení volného sloupce dvojicí věží, uvolnění pěšce, umístění koně krytého pěšcem na pole, kde nemůže být ohrožen soupeřovým pěšcem či lehkou figurou apod.). Jedná se o „mikrostrategie“ (jednotlivé tahy) a „makrostrategie“ (standardní herní situace, na které je vhodné se orientovat, či naopak, kterým je potřeba se vyhnout).

V našem případě může být „mikrostrategií“ např. schůzka dvou účastníků za zády třetího, využití pomluvy či jiné formy dezinformace, použití metody přesvědčování druhého atd. V podstatě nepřeberné množství kroků, které můžeme různě hodnotit z morálního hlediska, které však lze velmi obtížně analyzovat přímo. „Makrostrategií“ je pak orientace na dosažení některé standardní herní situace. Jakmile učiníme tento krok, otevírá se nám cesta k uplatnění aparátu teorie her.

Připomeňme si nyní, jaké herní situace jsme doposud uvažovali, a očíslovme je:

(6 :4 :2)	původní distribuce podle výkonnosti	0*
(3,5 :3,5 :3,5)	rovnostářská nedobrovolná redistribuce	1.1
(3,9 :3,9 :3,9)	dobrovolná redistribuce	1.2*
(3 :5 :3)	rovnostářsky orientovaná redistribuce s vůdcem	2.1*
(2 :5 :3,5)	trestání odporu, odměňování loajality vůdcem	2.2
(4,2 :4,2 :3,2)	redistribuce s vůdcem a částečnou zásluhovostí	2.3

(z očíslování je zřejmé, že lze vyjádřit i blízkost jednotlivých herních situací a jim odpovídajících strategií, nejtýpističtější jsou označeny hvězdičkou).

Nemusíme analyzovat všechny kombinace strategií uplatněných jednotlivými hráči. Aby totiž některá z herních situací reálně nastala, musí ji svoji vahou prosadit alespoň dva hráči (kteří takto vytvoří koalici)¹⁰⁹, současně pak platí, že stačí jen dva hráči aby příslušnou herní situaci prosadili. Podíváme-li se na výše uvedenou tabulku, můžeme položit otázky, na které lze již hledat odpovědi pomocí matematického aparátu:

- Která z herních situací se prosadí?

- Jaká je nejvhodnější strategie jednotlivých hráčů.

Na zjednodušeném příkladu si ukážeme postup, kterým hledáme odpověď. Vezměme jen nejtýpističtější případy strategií, kterým odpovídají čísla 0, 1.2, 2.1. Máme následující případy možné shody dvou hráčů:

<u>A</u> <u>B</u>	<u>B</u> <u>C</u>	<u>C</u> <u>A</u>
<u>0</u> <u>0</u>	<u>0</u> <u>0</u>	<u>0</u> <u>0</u>
<u>1.2</u> <u>1.2</u>	<u>1.2</u> <u>1.2</u>	<u>1.2</u> <u>1.2</u>
<u>2.1</u> <u>2.1</u>	<u>2.1</u> <u>2.1</u>	<u>2.1</u> <u>2.1</u>

Podtrženy jsou ty strategie, které preferují příslušní hráči (A preferuje 0, protože v tom případě má největší odměnu 6; B preferuje 2.1, protože v tom případě má největší odměnu 5; C preferuje 1.2, protože v tom případě má největší odměnu 3,9).

Vyškrtuty jsou ty strategie, které jsou dominovány jinými, tj. ty, které by v příslušné koalici nevybral žádný z hráčů.

Vidíme, že v daném případě vzniká zajímavé herní dilema. Pokud by schopnost hráčů prosadit určitou strategii byla stejná, nelze ze zadání určit, která z herních situací by nastala.

Dále vidíme, že pokud bychom dosadili a uvažovali i ostatní strategie (1.1, 2.2, 2.3), nic se na věci nemění, protože všechny tyto strategie budou dominovány již výše uvažovanými. To mj. nastoluje otázku, zda a jaká strategie by musela vstoupit do hry, aby nebyla dominována.

O výsledku hry tak bude rozhodovat buď prvek nahodilosti (v případě, že všichni hráči budou stejně neústupní), nebo to, zda se někdo z nich nerozhodne jednat podle zásady „lepší vrabec v hrsti, nežli holub na střeše“, příp. zda některý z hráčů neusoudí, že jiný hráč bude podle této zásady postupovat a sám jen proto nepředejde. V realitě vždy k něčemu takovému dojde, protože život vždy přináší určité odlišnosti, které vedou k porušení plné symetrie.

Podívejme se na dva zajímavé případy:

- C nedůvěřuje, že by mohlo vzniknout plné solidární rovnostářství. Proto nebude usilovat o strategii (3,9:3,9:3,9)/1.2 a dá přednost vytvoření koalice s B formou shody na strategii (3:5:3)/2.1.

- A si je výše uvedené možnosti vývoje velmi dobře vědom, nejvíce se obává toho, že dojde prosazení herní situace vedoucí k rozložení výplat (3:5:3). Proto se vzdává uplatnění strategie (6:4:2)/1, které vede k jím preferovanému rozdělení výplat, ale uplatní strategii (3,9:3,9:3,9)/1.2.

Každý hráč zvažuje, jaké alternativy mohou nastat a s jakou pravděpodobností. Podle toho se orientuje na dosažení Nashovy rovnováhy. Je-li volba dané strategie (i smíšené) situací rovnováhy (Nashova rovnováha), pak

¹⁰⁹ Matematický popis chování koalic a rozdělení výplat uvnitř nich je velmi podrobně popsáno v Sekerka (2002).

kdyby hráč i změnil svoji (smíšenou) strategii a ostatní hráči by své (smíšené) strategie nechali beze změny, pak se tento hráč dostává do méně výhodné situace, než měl v původní situaci.

K tomu metodická poznámka: Mohlo by se zdát, že průběh her založených na výběru některé z variant, tj. řešení dilema, se kterým se potýkají jednotliví účastníci, záleží na jejich psychických a morálních kvalitách - schopnosti sebeklamu, autostylizace, odvaze či zbabělosti, potřebě sebeprosazení či naopak skromnosti, pocitu solidarity apod. Ve skutečnosti je to právě naopak. Typické herní situace a možné přechody z jedné situace do druhé „vnášejí“ do lidské psychiky a morálních vazeb výše uvedené prvky. My (každý z nás) jsme do značné míry produkty standardních herních situací a možných přechodů mezi nimi. A to např. i včetně známého Werichova: „On vzdělanec se rád ohne.“ Modelování herních situací slouží mj. i k tomu, aby se odhalila skrytá logika psychických fenoménů. Čtení ovšem nemůže být prvoplánové - o tom, jaké trvalé psychické a mezilidské vazby se vytvářejí do značné míry rozhoduje přenesená i zažitá zkušenost účastníků.

K tomu příklad: Volba strategie (3,9:3,9:3,9)/1.2 vypadá zdánlivě morálně velmi příznivě pro hráče A. Ten ovšem (aniž by si to sám vůbec uvědomoval či připouštěl) takto může jednat především proto, že se obává možnosti prosazení B jako vůdce v herní situaci (3:5:3). Přesto však, jak je zřejmé z analyzovaných situací, existuje značný rozdíl mezi formální a reálnou solidaritou, resp. solidaritou spontánní a vynucenou. Reálná solidarita má přitom pozitivní vliv na zvýšení efektivity.

Místo závěru: Směry rozvíjení a aplikace obecné teorie redistribučních systémů

Vezmeme nejjednodušší herní situaci, kterou jsme popsali jako (6:4:2). Postupně uvažujeme nejrůznější exogenitu (vnější vlivy na situaci), které ovlivňují redistribuci uvnitř organizace, např:

- Volbu a rozhodnutí většiny, vytváření koalic.
- Existenci pozice vůdce.
- Existenci sankcionování neloajality či odměňování loajality.
- Možnost meziorganizační migrace (přestupu člena z organizace do organizace).
- Omezení možností přechodu z organizace do organizace u původní či výsledné.
- Příklad nerovnováhy soutěže (některé organizace jsou různým způsobem zvýhodněny).
- Využití výsledků hry při hře v dalším kole (investování do schopností a investování do pozice.)
- Roli sociálních sítí při umožnění či bránění meziorganizační migrace.

Kromě toho můžeme zobecňovat výchozí pojetí:

- Uvažovat více prvků organizace.
- Rozlišit více úrovní, resp. pracovat s hierarchickou strukturou organizací.
- Uvažovat více kritérií výkonnosti.

Zdálo by se, že existuje veliké množství exogenit a takové nepřehledné množství alternativ, že je nelze rozumně prozkoumat. Skutečnost je ovšem jiná. Možné jsou jen některé kombinace exogenit, vzájemně se doplňují a reálně možných situací je mnohem méně, než by se mohlo na první pohled zdát. I když výchozí strukturu lze odvíjet více směry, lze dojít dál jen při uvažování vhodných kombinací exogenit a zobecnění výchozí herní situace. Jakmile např. vezmeme v potaz možnost meziorganizační migrace, okamžitě se objevuje řada nových možností, které musíme prozkoumat. Současně však zpětně vidíme, že celé třídy některých transformací herních situací nejsou možné, protože - byť i velmi omezená - meziorganizační migrace jim prostě zamezuje. Nebo pokud vezmeme v potaz vliv výplat v předcházející hře na výsledky v další hře, rovněž přibude velké množství herních situací, které můžeme zvažovat. Současně se však ukáže, že mnohé z toho, co se mohlo zdát reálnými možnostmi transformace, se stává nereálným.¹¹⁰

Rozvíjení teorie redistribučních systémů nabízí nejen četné užitečné aplikace, ale vytváří i dosud neprozkoumaný badatelský prostor, ve kterém lze dosahovat původní teoretické výsledky.

Literatura:

- Mañas, M.: Teorie her a její aplikace, Praha, SNTL 1991.
 Mañas, M.: Teorie her a konflikty zájmů, Praha, VŠE 2002.
 Sekerka, B.: Mikroekonomie, Praha, Profess Consulting 2002.
www.gametheory.net

Aktuální téma: Volby 2006

¹¹⁰ Velmi výstižně je popsán vztah mezi matematickým modelem a realitou z hlediska rozvíjení matematického modelu, pokud nemá dostatečnou vypovídací schopnost, v souvislosti s teorií her v Mañas (1991, s. 25-27).

Voliči nechtějí sociální demokracii č. 2

Pavel Sirůček

Bezprostředním dojmem po vyhlášení výsledků voleb (*psáno 3. 6. - 6. 6. 2006, pozn. P.S.*) je zklamání, zejména z promarněných příležitostí, které se již nemusí opakovat. **Jak hodnotit výsledek KSČM?** Říká se sice, že po bitvě je každý generálem - bohužel se však jisté obavy naplnily a nelze než poctivě přiznat, že necelých 13 % (přes relativně vyšší účast) je **jednoznačný neúspěch, ztráta a volební porážka**. Přes celkově „neslanou - nemastnou“ kampaň, včetně příliš obecného a přehnaně krotkého volebního programu, maximálně průměrné (nezřídka však spíše ochotnické) výkony i nasazení, a především v podstatě zcela **absentující jasné odlišení od sociální demokracie**, mnozí automaticky očekávali výsledek podstatně lepší, kdy optimistické odhady (včetně autorových) se pohybovaly až kolem 20 %. Důvody této „sprchy“ musí být důkladně analyzovány a komplexně zhodnoceny, ale již nyní lze **upozornit na důležité skutečnosti**, před kterými nelze zavírat oči. Trpké plody přinesla:

- 1) **ztráta razance;**
- 2) **přespřílišná tzv. státotvornost;**
- 3) **jednostranné podlézání sociální demokracii;**
- 4) **sázka na nevýrazné, kteří pouze nikomu nevadí;**
- 5) **neprofesionalita.**

Největší prohrou však nejsou propady KSČM, ani levice, resp. „levice“ dohromady, ale **je to průnik Strany zelených do parlamentu**. Skutečnou příčinou patových situací není malý koaliciční potenciál KSČM, ale stále **přetrvávající přítomnost havlovských pohrobků ve „velké“ politice**. Roli US přebírá SZ, coby výťah k moci pro tyto skupiny, kdy její zelený nátěr je kamufláž, pouhým zdáním alternativ a karikaturou politiků „nového typu“. Taktéž deklarované liberální a pravicové zaměření SZ je poněkud zarážející, sliby v energetice či dopravě silně podezřelé, o tradičním postoji těchto „ekologů“ k jaderné energii nemluvě. Potvrdila se orientace na pseudohumanistické a pseudoliberální idealisty, frustrované vlastní nicotou, kteří hlavně musí mít sami ze sebe dobrý pocit, umocňovaný údajnou nezávislostí, často v duchu tzv. třetích cest. Zelený nátěr (obdobně jako vějička tzv. napolitické politiky, permanentních happeningů i tzv. občanské společnosti, neoddělitelná od nátlakové ideologie NGO-ismu, vždy ovšem bez patřičné kontroly i odpovědnosti) slouží jako vizitka nejen „nezávislého intelektuála“, kterého bylo třeba dostat k urnám. **SZ byla nepokrytě mediálně protěžována** (včetně role podivně „veřejnoprávní“ ČT) a především právě díky „nezávislým“ a přesně načasovaným průzkumům, kdy se jejich parlamentní účast brala jako samozřejmost, byla přes 5 % protlačena - pokud někde upozorňovat na manipulace či přímo neregulérnost voleb, tak právě zde. Nelze také než opětovně **důrazně varovat před jejich mnohdy pseudolevicovou rétorikou, resp. kennedyovskou „kaviárovou levicovostí“**. Škodolibě lze sice přát budoucímu premiérovi účast tohoto slepence ve vládě, čekat na jeho rozštěpení či názorové aj. veletoce - nicméně přítomnost „zelených“ v parlamentu se stala realitou.

Příčinu neoddiskutovatelného neúspěchu KSČM nelze alibisticky svádět na průběh kampaně, její agresivitu, atmosféru strachu, tradiční nekorektnost médií, cyklické, resp. pragmatické přelivy voličů či na pouhé zabránění Modrým šancím - pozornost je třeba zaměřit do vlastních řad, a to včetně **vyvození osobní odpovědnosti i programových aj. opatření**. Žonglování s čísly dokazující, že levice ani strana vlastně tak moc neztratila (či dokonce získala) připomíná fotbalový tým, který se po vysoko prohraném utkání holedbá tím, že přece vyhrál na rohy. KSČM sklídila plody neprozíravého a silně krátkozrakého „bianco šeku“, který již před řadou měsíců vystavila sociální demokracii, včetně **rozhodujícího podílu na prodlužování agónie předchozích kabinetů**. Jedním z vrcholů **matení voličů i členů** se stalo faktické přijetí podílu na kauzách (ať již skutečných či zinscenovaných), kdy právě KSČM - v zaslepující nenávisti k ODS - zabránila jejich dalšímu šetření; scénky, kde právě komunisté obhajují nečisté privatizace a jiné skandály mají opravdu tragikomickou pachut'. Ve srovnání s těmito trapnostmi opravdová státotvornost a politická prozíravost státnicky překonávající běžné politikaření, kterou KSČM prokázala při poslední volbě prezidenta působí jako z jiného světa. Ostatně brzy již bude mít sociální demokracie opětovně možnost dokázat pevnost svých zásad, programových priorit a věrnost slibům i siláckým prohlášením.

V prvé řadě však **budiž vše jasným poučením a dostatečnou výstrahou pro všechny tzv. modernisty či reformátory** (mnohdy spíše deformátory) - volič jasně prokázal, že **nikterak netouží po B týmu sociální demokracie**. Přes rostoucí problematičnost, ale i záměrné mlžení kolem tradičního dělení politického spektra, levice a pravice stále existují - vedle pochybností o levicovosti sociálních demokracií lze však připomenout, že řada postavů a názorů některých představitelů KSČM by se nejen v naší ČSSD nacházela značně „napravo“. **Smutným symbolem výsledků voleb se stal letošní 1. máj v Praze** - po neodpustitelné chybě se ztrátou Letenské pláně si KSČM na Fontáně „úspěšně“ vyzkoušela roli předskokana ČSSD. Má snad být oním stále

omílaným údajným „vyrovnání s minulostí“ postupný zánik cestou integrace se sociální demokracií, další posuny k tzv. středu či snad ještě zřetelnější (neo) liberalizace?

Proč měl volič s levicovými hodnotami KSČM preferovat - co více mu nabídla než sociální demokracie? **Osobnosti rozhodně nikoli** - řada kandidátek, včetně „lídru“, vypovídala o zarážející neprofesionalitě, kdy omluvou nemohou být výmluvy na mechanismy sestavování či dětinské spory i naschvály jednotlivých skupin a proudů. Naprosto zřetelné a jednoznačné distancování se od předvolebních šaškáren (včetně nepodléhání diktátu „doby“ nahrávající povrchnosti) taktéž nelze nahradit pouhými apely na slušnost a korektnost. Není poněkud pokrytecké okázalé pohoršování se nad „nákupy“ poslanců (či např. nad neférovostí sportovních utkání) v systému, kdy nejen podle neoliberálních dogmat vše mají řídit principy poptávky a nabídky a peníze jsou až na prvním místě? V mnohém se naplnily předpovědi, že **razantní J. Paroubek zbavil KSČM značné části protestního potenciálu**, a to za přihlížení, ba i přitakávání jejích představitelů. **V oblasti programové** či přitažlivé vize strana již dlouhodobě pouze **nesměle přešlapuje a tápe** - zde je však nutná důkladnější analýza, která řádově přesahuje rámec příspěvku. Taktéž práce na modelu socialismu pro 21. století dokazují silnou polarizaci - pro někoho je jedinou myslitelnou cestou totální negace všeho před rokem 1989 (což prý i automaticky umožní vítězství mýtické samosprávy), jiní odmítají vnímat jakékoli změny, ke kterým došlo a dochází, další pragmaticky lavírují. Nicméně **promarnění příležitosti**, včetně alespoň náznaku skutečně „zeleného“ programu, je i v kontextu vývoje posledních měsíců jen velmi těžko omluvitelné. Příliš **nadějně nepůsobí ani řada vyjádření po volbách** - někteří se nikterak nepoučili, znovu (možná záměrně) opakují stejné chyby.

Úspěšná řešení rozhodně **nevedou přes další opouštění tradičních pilířů a principů, postmoderní relativizaci hodnot, větší rozkročení k politickému středu a pokračující přehnanou liberalizaci** (včetně kontraproduktivní orientace na jisté skupiny, což dokladuje i výsledek US), **stále nebezpečnější europeistická snění či kosmopolitní hysterii ke všeho národnímu**. Budoucnost je věcí sebevědomých a vždy transparentních postojů, jednotného vystupování a skutečně kritických postojů strany, která by **nikdy neměla ztrácet ze zřetele systémovou antikapitalistickou změnu** - vizi, která byla neúnosně rozmělněna vidinou dalších postů. **Skuteční komunisté tzv. salónně přijatelní však nikdy nebyli, nejsou a ani nikdy být nemohou**. Cestou vpřed je **spojování socialistických ideálů s konzervativními východisky, tradicemi i mechanismy**, kdy zástupci autentické levice se dnes musí **postavit proti pokračující liberalizaci, za udržení zbytků „sociální“**, a to především **na národní platformě** s oprávněnými požadavky v duchu tzv. nového ekonomického nacionalismu.

KSČM a volby v roce 2006

František Neužil

Nebudu opakovat obecně známé číselné údaje o výsledcích letošních voleb na celostátní úrovni. Uvedu, jak dopadly volby v mé rodné jihočeské víscce, která se nazývá Vydří a leží asi osm či deset kilometrů na jihozápad od Jindřichova Hradce. Ze 106 oprávněných voličů se zde voleb zúčastnilo 57 lidí, což je asi 54 % volební účasti. Z toho ČSSD volilo 28 lidí, ODS 12, pro KSČM bylo devět hlasů – jeden z nich byl pochopitelně můj. Obě levicové strany získaly v mé rodné vesnici 37 platných volebních lístků, což činí téměř 65 % ze všech odevzdaných hlasů. Tato čísla svědčí podle mého názoru o tom, že lidé v mé rodné vesničce – stejně jako na celém bývalém jindřichohradeckém okrese – se ukázali být politicky prozíravější a rozumnější než voliči z především velkých měst.

Myslím si, že z uvedených čísel lze i pochopit, jaké bylo skutečné základní a ústřední téma letošních voleb do Poslanecké sněmovny. Byly tímto základním tématem vskutku různé korupční aféry, jak nám je „odhalovaly“ oficiální sdělovací prostředky sloužící vládnoucí kompradorské lumpenburžoazii? Nikoli a v žádném případě! Základním a ústředním problémem parlamentních voleb v roce 2006 byly sociální otázky. A to nikoli sociální problematika, která by se týkala důchodců, svobodných matek nebo nemocných, nýbrž sociální otázky, které se bytostně, existenčně dotýkají lidí v produktivním věku, pracujících a zaměstnanců: otázky pracovního zákonodárství, Zákoníku práce. Šlo o to – a samozřejmě, že i nadále jde –, zda se podaří uchovat stávající zákonné normy, které přece jenom i v kapitalismu chrání zaměstnance před zvlí zaměstnavatelů, nebo zda bude podmínky prodeje nákupu a prodeje pracovní síly na trhu práce určovat pouze naprostá zvlí soukromých majitelů firem a zaměstnavatelů.

Z toho lze pochopit i tak často omílanou „personifikaci“ letošních voleb. Nemám žádné iluze o panu Paroubkovi a politice sociální demokracie. Je docela možné, že pan Topolánek je i charakterově lepší než pan Paroubek. Sociální demokracie je politická strana hájící kapitalismus a vždy velmi rychle a velice ráda „zapomíná“ na svůj levicový program a na sliby voličům, není-li vystavena co nejsilnějšímu politickému tlaku

ze strany radikální levice. Přesto však nynější ČSSD s Jiřím Paroubkem v čele představuje kapitalismus jakž takž civilizované podoby, jež odpovídá počátku jedenadvacátého století a sociální chartě Evropské unie, kdežto ODS v čele s váženým panem Topolánkem programově symbolizuje návrat do kapitalismu první poloviny devatenáctého století, kdy psal Friedrich Engels svou práci *Postavení dělnické třídy v Anglii*. A to proto, že ODS vyjadřuje svou politickou roli sociálně ekonomické zájmy určitých podnikatelských skupin a vrstev – a zdaleka to nemusejí být jenom ti nejbohatší kapitalističtí soukromí vlastníci a podnikatelé –, které chtějí naprosto „vázně a upřímně“ zrušit minimální mzdu, umožnit výpověď ze zaměstnání bez udání důvodu atd. : to vše přirozeně v zájmu tak zvané „flexibility“ pracovního trhu. Ideologickou fasádu tohoto maloburžoazního a buržoazního třídního zájmu na likvidaci stávajícího pracovního zákonodárství tvoří paranoidní, zuřivý a nenávistný antikomunismus, který letošní volební kampani dominoval.

Obrana základních lidských sociálních práv pracujících a zaměstnanců před naprostou zvůli soukromých vlastníků firem a zaměstnavatelů nemůže být v žádném případě věcí pouze KSČM, nýbrž vyžaduje společný postup celé levice. Z toho vyplývá, že v *letošních parlamentních volbách nešlo vůbec o to, kolik voličských hlasů získá každá z obou velkých levicových stran pro sebe, nýbrž o společný volební výsledek levice jako celku*. Právě to pochopila zdravým selským rozumem většina obyvatel mé rodné vesnice a vhodila do volební urny lístky pro sociální demokracii a komunisty. Právě to pochopilo i oněch asi 200 tisíc voličů, kteří volili v roce 2002 KSČM a letos dali svůj hlas ČSSD –, aniž by se přitom báli vyhlídky na menšinovou vládu sociální demokracie s tichou podporou komunistů. Poměrně vysoká volební účast svědčí o tom, že v parlamentních volbách v roce 2006 se v miliónových vrstvách pracujících začal probouzet sociálně sebezáchovný instinkt. Bohužel se zatím neprobudil v dostatečné míře : odtud patový volební výsledek.

Nazíráno prizmatem politického chování rozhodující části občanů z mé rodné vsíky se jeví dosti směšně hlubokomyslné úvahy kupříkladu bývalého předsedy komunistické strany docenta Grebeníčka o tom, že příčinou volebního neúspěchu KSČM bylo, že se „nedokázala dostatečně razantně a důsledně distancovat od ČSSD“. Z hlediska abstraktní politologické teorie lze pokles voličských hlasů pro KSČM v letošních volbách v porovnání s volbami v roce 2002 racionálně a logicky vysvětlit. Abstraktní politologická teorie nám ovšem nedává odpověď na základní otázku : proč se KSČM – a potažmo celé levici – nepodařilo oslovit další vrstvy pracujících, aby bylo možné ve volbách zvítězit? Já jsem totiž přesvědčen, že *rozložení politických hodnotových orientací, obdobné tomu, které se prosadilo v letošních parlamentních volbách v mojí rodné vesnici, existuje v celé české společnosti!*

KSČM se musí snažit oslovit a získat nikoli „drobné a střední podnikatele“, nýbrž především miliónové masy pracujících v produktivním věku. (Podobně jako nemůže komunistická strana dělat programové rituální tanečky kolem „plurality vlastnických forem“, nýbrž musí být pro společenské vlastnictví). Mimo jiné i na základě letošního volebního úspěchu „zelených“ si dovoluji vyslovit tuto hypotézu : v české společnosti mají levicové strany stále velký rezervoár voličské základny, existuje ovšem zatím velká část potenciálních voličů, kteří letos nevolili ani sociální demokracii (nebo vůbec nešli k volbám), jelikož si nepřáli, aby po volbách vládla sociální demokracie s tichou podporou komunistů. A právě komunisté si musí položit základní otázku : proč na tyto levicové hodnotově orientované potenciální voliče dosud působí vládnoucí antikomunistická propaganda? Pokračuji ve své hypotéze : *tito potenciálně levicoví voliči spatřují v nynější komunistické straně stranu minulosti, stranu věrejška, stranu bývalých „papalášů“ předlistopadového politického režimu, k němuž se vracet nechťejí, i když zároveň nesouhlasí ani s vládnoucím mafiónským kapitalismem*.

V první polovině devadesátých let se v naší zemi podařilo velmi rychle v mocenských i sociálně ekonomických strukturách etablovat a upevnit polokoloniálně závislý lumpenkapitalismus. V hlavách, v masovém a běžném společenském vědomí lidí však stále přežívaly pozůstatky socialistické ideologie – ovšem v podobě velmi nepřehledné tříště schémat a stereotypů, produktů rozkladu a rozpadu sociálně mytologické ideologie bývalé vládnoucí třídy řídicího aparátu reálného socialismu, ideologie, která se velmi nepřesně nazývá „stalinismus“ či „neostalinismus“. Tento vliv předlistopadového typu socialistické ideologie se ovšem stále více vytrácí – viz teorie historického materialismu o zpoždění vývoje společenského vědomí za vývojem společenského bytí! – a v hlavách lidí se stále pevněji a v masové podobě usazuje ideologie vládnoucí kompradorské lumpenburžoazie, jejímž jádrem je právě paranoidní, zuřivý a nenávistný antikomunismus. A tomuto antikomunismu nelze čelit, bude-li v komunistické straně stále převládat mezi členy i aktivisty a funkcionáři socialistická ideologie v předlistopadové stalinsko-neostalinské podobě či ve formě ideologického „pragmatismu“ tvrdícího, že je třeba jít „za Marxe a za marxismus“. Základní poučení z letošních parlamentních voleb spočívá z tohoto důvodu pro KSČM v tom, že v komunistické straně se musí prosadit nestalinské pojetí marxismu, – které je přitom zakotveno v programových dokumentech, jež přijaly sjezdy KSČM v polistopadovém období! –, jinak budou dosavadní voliči KSČM postupně vymírat a noví je nedokáží dostatečným počtu nahradit. Lze to vyjádřit ještě lapidárněji: většina členů, aktivistů a funkcionářů KSČM si musí konečně začít osvojovat programové hodnotové orientace své vlastní strany!